

Вељко Ђурић Мишина

ИСКОПАВАЊА У ЈАСЕНОВЦУ 1964. ГОДИНЕ
Студија случаја сведочења др Србољуба Живановића

Издање аутора

Редактура
Петар Б. Поповић

Лектура и коректура
Драгана Јовановић

Графичко решење
Здравко Мирчета

Припрема и штампа
Графопринт, Горњи Милановац

Тираж
200

ISBN 978-86-905731-7-2

Copyright 2021 by author

Вељко Ђурић Мишина

ИСКОПАВАЊА У ЈАСЕНОВЦУ 1964. ГОДИНЕ
Студија случаја сведочења др Србољуба Живановића

Београд, 2021.

Предговор

У трагању за чињеницама које би помогле у реконструкцији свих активности спровођених у току процеса меморијализације простора на коме се налазио концентрациони логор Јасеновац, то јест о споменику у Јасеновцу – од идеје до свечаног отварања – могли би корисно да послуже разни извештаји учесника на том послу. Та документација, која се чува у више архивских фондова у Загребу, Сарајеву и Београду, доступна је али није довољно искоришћена. Стога ми је намера да одређени део те грађе презентујем широј читалачкој публици како би и на тај начин допринео разјашњавању бројних недоумица и полуинформација.

Документа доносим у оригиналној верзији.

Нисам желео да пишем студију о историјском контексту нити о случају споменика. Многи подаци релевантни за схватање контекста у коме се то збивало, за споредне али битне послове које је требало у међувремену завршити на терену некадашњег логора и проблеме у вези са решењем, изградом и свечаним отварањем споменика, дати су у извештајима које нудимо у наставку ове књиге. Ипак, морамо упозорити читаоце да не треба све прихватати као дату истину: време о коме је овде реч представља период велике кризе југословенског друштва, економије и привреде и покушаја партијског/државног врха да нађе решење. Изградња споменика у Јасеновцу требало је на специфичан начин да утврди комунистичку идеологију и политику „цементирајући“ однос према Другом светском рату у којем су се сви противници нашли на супротној страни били исти, а они, партизани, на правој и што су и доказали победом у грађанском рату 1941–1945. године коју су, како су говорили, извојевали захваљујући „братству и јединству свих народа и народности“. Јасеновац је, међутим, деловао као превелик залагај па је проблему меморијализације требало прићи веома опрезно како би све стране, првенствено српска, јеврејска и циганска/ромска с једне стране а хрватска с друге стране, биле задовољне. Проблем је тим био тежи јер је требало имати у виду да логор нису држали нацисти већ усташе, Хрвати, а Срби су били најбројније жртве.

Пре но што ће усташке јединице напустити концентрациони ло-

гор Циглана (Јасеновац III) и село Јасеновац и у бегу потражити спас последњих дана априла 1945. године све је било минирано и сравњено са земљом. Остали су само спољни зидови у дужини око 3,5 километара, висине око три метра.¹

После уласка припадника партизанских јединица 2. маја 1945. године први званични посетиоци који је требало да чињенично установи шта се на том простору дешавало били су припадници Окружне и Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача – било је то 11. маја. Недељу дана касније дошли су чланови Анкетне комисије Земаљске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Месец дана касније, дошла је трећа група. Њени чланови су после разгледања остатака били сагласни да се материјал од рушевина преосталих зидина као грађевински материјал може искористити за обнову приватних кућа у насељу. Нема ни назнака да су предложили да се макар нешто од тога сачува и конзервира.

Крајем 1945. на рашчишћавању простора радили су заробљени припадници немачких и хрватских усташко-домобранских јединица и тај посао је трајао до лета 1947. године. Потом је све стало!

Идеја о потреби меморијализације села и логора Јасеновац добија на замаху тек 1952. године стварањем Иницијативног одбора за градњу споменика жртвама фашизма и то у селу Јасеновцу. Реакција Савеза удружења бораца народно-ослободилачког рата Хрватске била је негативна. Иницијативни одбор потом предлаже монументално вајарско дело и уређење околног парка а у новој сеоској школи могло би се наћи места и за малу музејску поставку. Писмо с предлогом послали су на више адреса у Загребу и у Београду. Из Загреба им одговарају да ништа не смеју да предузимају без њиховог надзора и одобрења званичног Београда.

Тешко је утврдити зашто се са меморијализацијом простора толико отезало али је основано претпоставити да је највише времена било утрошено на расправу о броју жртава. Ништа мањи није био и проблем како све то подвести под идеолошку матрицу о братству и јединству и

¹ Случај меморијализације Јасеновца је налик на случај Собибора у Пољској: непосредно пред повлачење из тог нацистичког концентрационог логора припадници јединица СС-а до темеља су порушили све објекте; први споменик је подигнут 1965. године а нешто касније и музеј. Основни разлог временског распона од завршетка рата до подизања споменика налазио се у чињеници да није било сагласности како приказати Холокауст и то на месту некадашњег логора од кога није остало ништа аутентично.

заједничкој борби против окупатора. Као трећи проблем наметало се географско одређење простора – шта треба обухватити спомен-подручјем – само локацију логора или и гробнице на другој страни Саве, у Босни и Херцеговини.

Прве конкретне замисли о радовима што их треба обавити на обележавању бившег логора појавиле су се 1956. године после извештаја о стању на терену који је сачинио Конзерваторски завод Народне Републике Хрватске. Према њиховим налазима, на локацији некадашњег логора постоје трагови темеља барака и неких од објеката, док су у приличној мери сачувани делови циглане, логорска пруга и спољни зидови. Конзерватори су потом предложили чишћење и конзервацију онога што је остало. Ускоро је уз темеље логорског зида била постављена жичана ограда док су остаји објекти означени плочицама на којима је било исписано шта се ту налазило. Потом је предложена и реконструкција делова зида и сондирање терена ради утврђивања места гробница.

Мада су у начелу биле прихваћене препоруке, рашчишћавање терена је спроведено тек 1963. године. Годину дана раније, Савез бораца откупио је све земљиште логорског комплекса, односно дела који се налазио на територији Хрватске.

Нема трагова о томе ко је изнео први предлог могућег изгледа будућег споменика. Познато је да је Никола Николић, некадашњи заточеник Јасеновца, 1952. године нацртао је неколико предлога изгледа меморијала и споменика. Вања Радауш, аутор више споменика посвећених партизанској борби, 1963. године понудио решење које је обухватало 800.000 плочица (на којима би били исписани име и презиме жртава). Тада се појавио проблем идентификовања толиког броја страдалника, па од предлога није било ништа. .

Конкурс за будући споменик расписан је 1960. године, али није био јаван, већ је упућен позив неколицини професионалаца. Размотривши више пријава, СУБНОР Југославије позвао је архитекте Богдана Богдановића и Зденка Колација да изнесу конкретан предлог.

Као што је познато, изабран је предлог Богдана Богдановића. Још три године протећи се до почетка радова 1964. године. У међувремену, одлучено је да пројектом споменичког комплекса буде обухваћен и простор Доње Градине, на територији Босне и Херцеговине.

Пре него што ће детаљно разрадити пројеката архитекта Богдан Богдановић посетио је тај простор и забележио: „Minirali su ga ustaše, iz

razloga više no razumljivih, ali i partizani – iz nerazumljivih razloga. Možda kao neku vrstu magijske osvete nad predmetom i predelom; najzad uvek pri-
sutan narod, glas božji, narod seljački, hladnokrvno je raznosio što se moglo
razneti – ciglu, drvenu građu, metalne delove, ostatke čuvenih peći...“²

Потом су уследили разговори са Јосипом Брозом Титом и другим
комунистичким главарима. Нема поузданих трагова о садржају разгова-
ра, али је архитекта добио подршку.

Богдановић је сматрао да споменик не мора нужно да пробуди
слике некадашњег страдања и ужаса па је замислио камени цвет, као
симбол обнављања постављен у средини велике зелене површи.³ Кад је
реч о очувању остатака некадашњег логора, предлагао је конзервацију
оног што је затечено и откривено противио се било каквом покушају на-
кнадне реконструкције некадашњег логорског комплекса.

За уређење простора били су задужени Конзерваторски завод За-
греб и Главни одбор Савеза удружења бораца Народно-ослободилачког
рата у Београду.

У оквиру припреме радова на том простору, одлучено је да се ан-
гажују стручне екипе за истраживање терена.

Историографија може бити и слика друштва у коме настаје, било
као тумач његове прошлости или као жељена, лажна слика у огледалу.
Велики проблем српског народа у годинама пре распад комунистичке
Југославије јесте у томе што његову свест о прошлости нису обликовали
школовани историчари, него публицисти и новинари.⁴ Данас би се могло
казати да јавно мњење обликују интернет портали и телевизијске емиси-
је у којима доминирају полуобразовани, полуинформисани и набеђени
зналци прошлости, најпростије речено – шарлатани. Једна од одлика тог
(полу)света јесте нетрпељивост према свима који не мисли као они без
обзира на професионалност оних које нападају. То је могуће сагледати
на примеру историје Независне Државе Хрватске а нарочито концентра-
ционог логора Јасеновац. У свему томе и историографија је дала свој

2 Bogdan Bogdanović, *Ukleti neimar*, Split, 2001, str. 148).

3 *Geneza cvijeta Bogdana Bogdanovića* (pripremile Nataša Jovičić i Tea Benčić Ri-
may), JUSP Jasenovac, Jasenovac 2009; Tanja Špoljar, „Povijest Spomen-područja Jaseno-
vac: od ustaškog logora do mjesta pamćenja i zaborava“, дипломски рад одбрањен 2018.
године на Одсеку за повијест умјетности Филозофског факултета у Загребу.

4 Коста Николић, *Прошлост без историје*, Београд 2003.

негативан прилог првенствено кроз служење политичкој идеологији а потом и из незаинтересованости научноистраживачких институција за бављење одређеним збивањима што је погодовало да управо те теме буду препуштене аматерима и заљубљеницима у прошлост. О штети која настаје у таквим приликама говори управо ова студија случаја.

Метод студија случаја је проистекао из психоанализе а обухвата свестрано истраживање историје одређене личности. Тај метод касније је примењиван и у другим сродним наукама (психијатрија, педагогија) а проширио се и на истраживање прошлости, то јест на политикологију и историографију.

Резултати истраживања студија случаја могу да помогну у дубинском сагледавању одређене историографске теме са закључцима који доприносе стварању оцена које је тешко променити. Дobar пример представља рад историчара Макса Бергхолца, базиран на злочинима почињеном у периоду од априла до септембра 1941. године у околини Кулен Вакуфа – хрватско-ушашким над Србима и српским над Хрватима и муслиманима: *Maks Bergholc, Nasilje kao generativna sila: Identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici*, Sarajevo–Zagreb, 2018.

На питање да ли археолошка ископавања на простору некадашњег концентрационог логора Јасеновац и његових стратишта и гробишта обављена у току лета 1964. године могу да буду предмет посебне студије случаја, требало би дати потврдан одговор. Наиме, резултати тог истраживања су одавно доступна јавности, па савремене тврдње једног од учесника „зачињене“ чињеницама које немају упориште у извештајима попримају и гротескне форме. На пример: у извештајима са истраживања помиње се хемијски процес сапонификације лешева док данас тај (једини живи) учесник поменутих ископавања говори о прављењу сапуна од дечијих тела што су наводно, као поклон немачког Црвеног крста, коришћени у домаћинствима у Србији тих ратних година!

Стога сматрам да исказани резултати истраживања још једном морају бити публиковани како би се показала апсурдност накнадних интерпретација које, иако то можда изгледа чудно, имају само за циљ слуђивање и онако слуђеног народа коме се две-три деценије сервира кроз медије безброј „тврдњи“ и „чињеница“ о злочину и броју жртава у Јасеновцу!

За прво објављивање извештаја групе која је по неколико дана у

јуну и септембру 1964. године истраживала Доњу Градину и Јасеновац заслужан је публициста Предраг Драгић Кијук, који их је у својству уредника уврстио у први том зборника *Catena Mundi*, који су 1991. заједнички објавили ИП *Ибарске новости* из Краљева и Матица Срба и исељеника Србије из Београда, књига 1, стр. 766–786. Објављивање извештаја о археолошким ископавањима је корисно кад је реч о истраживању поменутих ратних злочина. Међутим, спорна је тврдња уредника Драгића: „Утврђивање броја страдалих могуће је установити детаљним сондирањем, односно отварањем гробница“. Сондирање терена могло би да помогне само у оквирном мапирању спољних граница територије са гробницама.

Познаваоци историје и ратних злочина, а нарочито они који су се бавили темом Јасеновца, дубоко су убеђени да из сијасет разлога није могуће утврдити број страдалих. Један од битнијих јесте, како каже и сам Драгић, што људско памћење није увек поуздан сведок!

Други пут је поменути извештај објављен у зборнику текстова под насловом *Јасеновац* (Српска књига, Рума 2008), стране 20–74. Приређивач текстова није поштовао правила историјске струке која налажу објављивање докумената у оригиналној верзији. Проблем веродостојности у овом случају се поставља из више разлога: најпре, оригинални и аутентични извештаји су куцани на латиничној писаћој машини а овде су дати ћирилицом; а уз то Живановић је на неколико места убацивао своје коментаре (35, 47, 59, 68).

Одлучио сам се на треће објављивање првенствено да би представио још једно у низу настојања да се укаже на вишеслојност проблема у утврђивању броја страдалих у јасеновачком концентрационом логору (новембар 1941–22. април 1945) а да истовремено, у студији случаја укажем на аматеризам и шарлатанство извесних тумача процеса и резултата ископавања. Стога ће бити објављена и остала документација која се односи на историјски контекст кад је реч о односу комунистичке власти према некадашњем концентрационом логору и меморијализацији тог простора, а посебно према ископавањима гробишта.

Записник са истраживања Јасеновца и Доње Градине који сам користио налази се у Историјском архиву Београда, фонд „Збирка мемоарске грађе и Бањичког логора“ и има сигнатуру ИАБ–1885–БЛ934. Куцан је на латиничној писаћој машини. Занимљиво је да су примерак извештаја о ископавању у Доњој Градини потписала сва три члана истраживачке екипе, док је записник о ископавању у Јасеновцу потписао само један, иако су и друго двоје учесника у истраживању наведени.⁵

5 У документацији која се чува у Историјском архиву Београда, а 15. априла

Као коректив користио сам примерак „Izveštaja antropologa o istraživanju u Jasenovcu 1964. godine“ који се чува у Хрватском државном архиву: HDA, fond 1241, Republički odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, kut. 174, Izvještaj antropologa. У овом фонду, међутим, нема извештаја исте екипе о ископавањима у Доњој Градини, али има друге архивске грађе која је драгоцену у истраживањима ове теме.

С обзиром на то да је истраживање у Доњој Градини било у домену босанскохерцеговачке борачке организације, релевантна документација би требало да се чува у Архиву Босне и Херцеговине у фонду „Републички одбор Савеза удружења бораца Народно-ослободилачког рата Босне и Херцеговине“ за период 1962–1969. године.⁶ Ту грађу готово је немогуће у овим временима (светске пандемије вируса корона) прегледати и користити. Сматрам да и мимо тога овај рад неће бити садржајно мањкав нити ће изгубити на значају.

Наручилац истраживања био је Савез удружења бораца Народно-ослободилачког рата Југославије, а ископавања на терену била су поверена републичким организацијама Хрватске и Босне и Херцеговине (уз подршку Завода за заштиту споменика културе Босне и Херцеговине у ископавањима у Доњој Градини).

Познато је да су две истраживачке екипе истраживале у Доњој Градини: прву је водио проф. др Миодраг А. Бућић⁷ а другу др Алојз Шерцел⁸.

Трећа екипа је истраживала два дана (24. и 25. јун), извештај су

1977. године поклонио ју је др Србољуб Живановић, налази се пет (5) докумената: Rešenje Saveza boraca NOR-a BiH br. 1582/15 od 15. septembra 1964; Rešenje Saveza boraca NOR-a Hrvatske br. 010-1744 od 19. septembra 1964; Propratno pismo br. 1744/64 Saveza boraca Hrvatske; Izveštaj ekipe antropologa o nalazima pri iskopavanju grobnica žrtava fašističkog terora u Gradini kod Jasenovca i Izveštaj grupe antropologa o nalazima pri iskopavanjima grobnica žrtava fašističkog terora u koncentracionom logoru u Jasenovcu. На крају писма Живановић се потписао као „D. Sc. Senior lecturer in Anatomy“!

6 Др Здравко Марић, један од актера и сведока ископавања, тврдио је да је поменута архивска грађа нестала – Здравко Марић, *Зборник радова Друга међународна конференција Јасеновац систем хрватских усташких логора геноцида (1941–1945)*, Бања Лука, 2001, 148–153.

7 О Миодрагу А. Бућићу нема много података, зна се да је био експерт судске медицине и да је објавио десетак вредних наслова у форми уџбеника и приручника (чији се наслови могу пронаћи на интернет претраживачу cobbis.sr).

8 Алојз Шерцел (8. децембар 1921–17. мај 2010), звао се доктором биолошких наука стекао 1961. године на Биотехничком факултету у Љубљани.

потписали проф. др Миодраг А. Бућић и др Касим Прокић.

Четврта екипа истраживала је прво у Доњој Градини а потом у Јасеновцу. Ту екипу су чинили Вида Бродар⁹, дипломирани биолог, стручни сарадник Института за биологију Универзитета у Љубљани, Антон Погачник¹⁰, дипломирани антрополог, асистент Антрополошког одсека Биотехничког факултета Универзитета у Љубљани и Србољуб Живановић, асистент Завода за анатомију Медицинског факултета Универзитета у Новом Саду. Занимљиво је да је међу њима једино Живановић имао титула доктора наука (стечену неколико месеци раније); Погачник (1934–1974) ће докторирати 1970. године из области антропологије, у његовим биографским подацима нема помена истраживањима у Јасеновцу; Бродарева (1925–2014) је докторирала тек 1974. године и пре ангажмана у Јасеновцу учествовала је само у једном археолошком ископавању, ни у њеној биографији нема помена истраживања у Јасеновцу.

Не зна се поуздано из којих намера и са каквим циљем се југословенски политички врх руководио када је одлучио да се обаве истраживања у Јасеновцу и Доњој Градини. Један од могућих одговора јесте претпоставка да су ископавања спроведена само ради проналажења одговарајућег места за подизање будућег споменика и да су на тај начин настојали да одбаце било какве приговоре да се тим поводом „ништа није радило“.

Нема ни елемената за разјашњење зашто су четврту екипу за археолошка истраживања чинили почетници у тој врсти посла. Постоје сумње, пише Предраг Драгић, не поткрепљујући то никаквим доказима, да је спровођење ископавања нуђено неколицини стручњака из Загреба и Новог Сада, али су они то одбили „вероватно из страха“.¹¹ Документа која доносим у овој књизи доказују да за Драгићеву тврдњу нема основа а она је послужила нечему сасвим другом (што је очито у изјавама Србољуба Живановића о страху од представника комунистичких власти и њихових наводних упозорења да се о ископавањима не сме говорити).

9 Биографске податке видети у: Vesna Miletić, Tatjana Domano-Ravnik, „In Memoriam: Vida Brodar“, *Collegium antropologicum*, 2, Zagreb, 2014, 805–806.

10 Биографске податке видети у: Nena Židov, „Dr. Anton Pogačnik v Afriki in Ameriki“, *Etnolog*, 3, Ljubljana, 1993, 197–204; Petar Vlahović, „Anton Pogačnik“, *Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije*, 11, Beograd 1974, 5–7.

11 *Catena Mundi*, 768. То исто понавља и сам Живановић у књизи *Јасеновац*, Београд, 2009, 19.

Познато је да су две недеље по уласку припадника партизанских јединица у Јасеновац, од 15. маја 1945, на то стратиште долазили чланови Државне (савезне), хрватске и локалне Комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Уз њих су у тим данима били неколицина преживелих заточеника који су говорили о тортурама и злочинима у логору, указивали на гробнице...

Прве ексхумације на ограниченом простору (у Доњој Градини) обављене су исте године а водио их је др Анте Премеру¹², бивши јасеновачки логораш, о чему сведоче неколико фотографија.

Проблем ископавања на просторима појединих делова система концентрационих логора Јасеновац био је и тема за историчаре. Њоме се, међутим, није се бавио ниједан историчар Србин а било је више Хрвата који су о томе писали. Тако је, примера ради, Давор Ковачић објавио два рада, у ствари ширу и краћу верзију истог текста: „Iskapanja na prostoru koncentracionog logora Stara Gradiška neposredno poslije završetka Drugog svjetskog rata i procjene broja žrtava“, *Scrinia slavonica*, 3, Slavon-ski Brod, 203, 500–520; „Iskapanja na prostoru koncentracionog logora Stara Gradiška i procjene broja žrtava“, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, 34–36, Zagreb 2004, 229–241! У радовима је видљиво наглашавање за-слуга генерала ЈНА др Фрање Туђмана, директора Института за историју радничког покрета Хрватске, за покретање научноистраживачког пројекта о жртвама Другог светског рата и значај његове тврдње о постојању комунистичког логора у Јасеновцу. У раду Ковачић наводи цитате из дела професионалних историчара и острашћених публициста. Ипак, не може се спорити труд који је Ковачић уложио јер је поновио изванредан број чињеница објављених у елаборату (хрватске) Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (*Saopštenje*, br. 39), чиме је донекле подсетио на одређене епизоде из историје сабиралишта, мучилишта и стратишта Стара Градишка. Стога заслужује да се помене неколико чињеница из првог дела његовог рада (други део је прилично аматерски урађен и ту и нема готово ничег што би завређивало пажњу у контексту теме којом се бавим).

Ископавање гробница око насеља Стара Градишка на два гроби-

12 Анте Премеру (1905–1980), ученик аустријске и француске судскомедицинске школе, професор скопског Медицинског факултета а потом загребачког и од 1960. новосадског где ће остати до пензионисања 1976. године.

шта на локалитетима Ускочка шума и Међустружје.

Прва ископавања су обављена у Ускочкој шуми и трајала су од 11. а окончана 20. маја 1945. године; у екипи која је спроводила ископавања био је некадашњи заточеник Јасеновца др Анте Премеру; ископавања су настављена од 15. до 19. априла 1946. године; на готово 95% лешева је констатована смрт изазвана ударцем у главу тврдим и тупим предметом док су жртве лежале потрбушке; треће ископавање је трајало од 11. до 20. маја исте године; укупно је ископано 967 лешева – идентификована је 221 жртва (углавном уз помоћ родбине која је посматрала радове).

Ископавање гробнице у Међустружју (дужине 14, ширине четири а дубине око 1,5 метара) у којој су била тела страдалих Срба и Јевреја побијених првих дана новембра 1942, започето је 16. маја 1946. године; током процеса евидентирано је 960 лешева који нису могли бити идентификовани.

Ископавање 13 гробишта која су се налазиле у близини зидина самог логора у насељу започела су 15. маја 1946. године; пронађена су 43 леша али није била могућа ниједна идентификација.

Ископавање на великом простору (ширине 310 и дужине 210 метара) на стотинак метара од логорског зида трајало је од 17. до 21. маја 1946; како није било могуће бројање лешева услед пригњечења набацаних тела, углавном мушкараца, процењено је да је ту покопано око 600 жртава.

Сабирањем та четири претходно наведених бројева на тим гробиштима покопано је око 2.570 жртава.

Мада нису извршена ископавања свих познатих гробишта, ипак је закључено да је у њима покопано око 3.000 лешева.

Јавно тужилаштво Народне Републике Хрватске сачинило је 1956. године попис жртава убијених у Старој Градишци и том приликом је наведено 2.830 жртава међу којима је било 1.105 деце узраста до 14 година.¹³

Бивши заточеник Јасеновца и Старе Градишке Мирко Першен је навео различите тврдње неколико аутора да би закључио да је у свих пет логора страдало између 60.000 и 80.000 заточеника.¹⁴

13 Davor Kovačić, „Iskapanja na prostoru koncentracionog logora Stara Gradiška neposredno poslije završetka Drugog svjetskog rata i procjene broje žrtava“, *Scrinia slavonica*, 3, Slavonski Brod, 2003, 500–520. Овај рад, без обзира на недостатке и мане, могао би послужити као узор како би требало сачинити сличан научноистраживачки пројекат за логор Јасеновац (Циглана). У том контексту може се посматрати и намера приређивача овог зборника који сматра да је оно што је урађено представља само почетни корак у том правцу.

14 Mirko Peršen, *Ustaški logori*, Zagreb, 1990, 329.

Према поименичном попису ратних жртава спроведеном 1964–1965. године у Старој Градишци је страдало 9.586 заточеника.¹⁵

Процена броја страдалих у логору Стара Градишка на 75.000 жртава није била документована нити аргументована, а помиње се до данашњих дана у медијима који су, углавном, окренути ка српској јавности. С друге стране, у хрватској историографији (чији је представник и помињани историчар Давор Ковачић) прихваћени су бројеви које је обзнанила Јавна установа Спомен-подручје Јасеновац.

О ископавањима у Доњој Градини и Јасеновцу писало је, поред осталих, и више хрватских аутора који припадају кругу оних који негирају величину злочина почињених у Независној Држави Хрватској: Vladimir Horvat, Igor Vukić, Stipo Pilić i Blanka Matković, *Jasenovački logori – Istraživanja*, Društvo za istraživanje trostrukog logora Jasenovac, Zagreb 2015. С обзиром на унапред задати циљ – а то је умањивање злочина у Независној Држави Хрватској и Јасеновцу посебно, овде нема потребе наводити одређене чињенице о ископавањима у Јасеновцу из њихове књиге тим пре што ће архивска грађа на коју се они позивају и нашироко цитирају изводећи закључке без покрића бити објављена у другом делу ове књиге.

Ископавања на простору некадашњег логора Јасеновац и стратишта Доња Градина обављена су 1964. године. Не зна се тачно ко је први поменуо потребу ископавања гробишта али се може закључити да су све активности спровођене под извесним окриљем Председништва Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата то јест посредством републичких борачких организација, а да је целокупан посао обављан под надзором републичких (Хрватске и Босне и Херцеговине) борачких организација које су бринуле и о финансијама.¹⁶

Оно мало документације што се чува у Историјском архиву Београда указује да је Србољуб Живановић 5. септембра 1964. године затражио од Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата Хрватске

15 Музеј жртава геноцида, Попис „Жртве рата 1941–1945. године“.

16 Здравко Марић је тврдио да је босанскохерцеговачко Извршно веће обезбедило известан део новца за ископавања на територији те републике што може бити тачно, али није до краја објаснио систем ондашњег финансирања. Наиме, извршна већа Хрватске и Босне и Херцеговине обезбедила су потребан новац и проследили га републичким борачким организација које су стриктно водиле рачуна о трошењу – Здравко Марић, *Зборник радова Друга међународна конференција Јасеновац систем хрватских усташких логора геноцида (1941–1945)*, Бања Лука, 2001, 148–153.

наставак ископавања. СУБНОР Хрватске је о томе консултовао сродну организацију Босне и Херцеговине па је дата дозвола за наставак ископавања на гробиштима што је требало спровести у периоду од 22. до 29. септембра. Живановић је 19. септембра добио из Загреба „putni nalog, rješenje i ugovor o angažiranju za naučno-istraživačke radove nagrobnicama žrtvama terora u Jasenovcu i Krapju“. На крају је од Живановића затражено: „Izvolite po završenom poslu potpisati ugovor i nama povratiti sva tri primjerka. Akontaciju za dnevnicе i putne troškove poslali smo vam dana 18.9.1964. telegrafski. Takodjer vas molimo da po završenom poslu podnesete račun u dva primjerka, kao i putni obračun takodjer u dva primjerka. Po dolasku u Jasenovac izvolite se obratiti na Mjesnu organizaciju boraca (drug Dragan Ćukalac).“

Истог дана Предсједништво СУБНОР-а Хрватске донело је решење којим је Живановићу гарантована исплата за његово ангажовање: „Na ime honorara na utrošeni prekovremeni rad računaće se satnica u redovnom radnom odnosu повећањем од 50%“.¹⁷

Посао је одрађен и сви су били задовољни – и наручиоци и истраживачи! Међутим, иза свега је остала документација прилично скромног обима.¹⁸ Више од пет деценија касније ту документацију „враћам“ у

17 Видети фусноту број 2.

18 Др Здравко Марић био је учесник Друге међународне конференције „Јасеновац систем хрватских усташких логора геноцида (1941–1945)“ одржане од 8. до 10. маја 2000. године, и том приликом евоцирао је своје учешће у истраживањима у Доњој Градини – *Зборник радова Друга међународна конференција Јасеновац систем хрватских усташких логора геноцида (1941–1945)*, Бања Лука, 2001, 148–153. Марић је у свом излагању истакао неколико чињеница за разумевање теме ове студије: новац за истраживање обезбедило је Извршно веће Босне и Херцеговине; предузеће „Сутјеска филм“ је изнајмило филмску екипу за месец дана снимања на терену Јасеновца и Доње Градине; („Сутјеска филм“ касније ије змонтирала получасовни филм али он није јавно приказиван нигде у Југославији!); Радио-телевизија Сарајево је ставила на располагање професионални магнетофон за снимање изјава некадашњих заточеника Јасеновца и родбине страдалих становника села Градине, геодети из Дубице учртали су обресе сваке познате гробнице, Алојз Шерцел је водио дневник посла што га је обавио из којег се да закључити да су лоцирали 167 гробница; фотограф судске медицине Сејо Пролић снимио је тих дана око 600 фотографија али је само 25 сачувано а објавио их је Радомир Булатовић у својој књизи; сва теренска документација (документе, фотографије и филмови) која је током ископавања настала касније је била предата босанскохерцеговачкој борацкој организацији, републичким институцијама (Извршном већу, Заводу за заштиту споменика културе, Урбанистичком заводу и Архиву Босне и Херцеговине), али је временом највећим делом нетрагом нестала...

И Србољуб Живановић је тој конференцији подсетио на поменуте радове наводећи чак и извесне детаље о којима никада после говорио што се да лако видети поређењем извештаја са обављених ископавања и изјава које је давао последњих де-

јавност јер је о резултатима истраживања у последње две деценије изречено много полуистина и произвољних тврдњи које су најчешће потицале управо од Србољуба Живановића, а потом су преношене у разним формама као апсолутна истина.

сетак година! Говорећи о разлозима зашто је власт сакривала информације о истраживањима, између осталог, је навео: „Потпун извјештај о нашим истраживањима никада није написан због тога што су истраживања логора требала да буду настављена чим се поправе временски услови и кад смо требали имати више времена у прољеће 1965. године. Два извјештаја у облику дневничких записа су предата савезима бораца БиХ и Хрватске. Власт је спријечила објављивање ових извјештаја односно других информација о раду тима и све је држано у тајности до распада бивше Југославије, мада је и тада било тешко ући у траг тим извјештајима. Они који су успјели да дођу до њих су утрошили много мјесеци да би дошли до њих како би евентуално били објављени. Политички утицаји и посљедице: југословенске власти нису биле срећне због ископавања хрватских концентрационих логора и губилишта за Србе, Јевреје и Цигане, као и остале противнике од Нијемаца основане Независне Државе Хрватске, укључујући Хрвате. Било је страха од грађанских немира кад се резултати ископавања буду објављени. Хрвати су убили више од 730.000 Срба, 30.000 Јевреја и скоро све Цигане из БиХ и Хрватске...“ – *Зборник радова Друга међународна конференција Јасеновац систем хрватских усташких логора геноцида (1941–1945)*, Бања Лука, 2001, 153–158.

I ДЕО

ИЛУСТРАЦИЈЕ



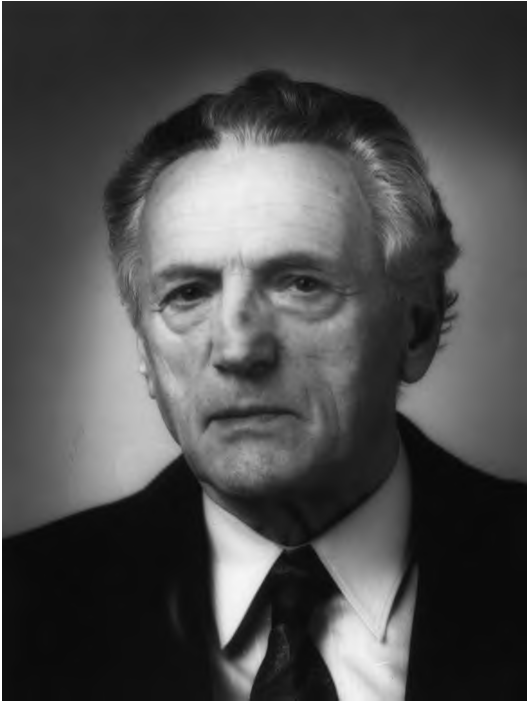
Ексхумација гробница у Доњој Градини, 1945.





Ексхумација гробница у Доњој Градини, 1945.





Проф. др Алојз Шерцељ



Др Здравко Марић

DR. ANTON POGAČNIK V AFRIKI
IN AMERIKI

Nena Židov

197

IZVLEČEK

V članku *Dr. Anton Pogačnik v Afriki in Ameriki* skuša avtorica očrtati delo slovenskega fizičnega antropologa dr. Antona Pogačnika. Posebej izpostavi njegovo preučevanje v Afriki in Ameriki, kjer je njegovo zanimanje presegalo meje fizične antropologije.

ABSTRACT

In the article *Dr. Anton Pogačnik in Africa and America* the authoress tries to outline the work of the Slovene physical anthropologist Dr. Anton Pogačnik. Special emphasis is dedicated to Pogačnik's research in Africa and America where his interest went far beyond the boundaries of physical anthropology.

ŽIVLJENJEPIS

Dr. Anton (Tone) Pogačnik se je rodil leta 1934 v gimnazijo v Kranju in leta 1960 diplomiral na oddelku z v Ljubljani. Že v času študija je kazal zanimanje za an profesor dr. Božo Škerlj in mu omogočil izpopolnjevanj postal Anton Pogačnik honorarni, po končanem studij okviru Inštituta za antropologijo. Leta 1970 je doktorira morfoloških značilnosti Romov v Prekmurju. Leta 1972 Vodil je vaje iz somatologije in antropologije ter predal biologe. Izpopolnjeval se je na Poljskem in v Ameriki. Bil društva Jugoslavije.

Kot eden najboljših učencev dr. Boža Škerlja je v o sledil svojemu predhodniku in učitelju, razvijal pa je t Pomemben je njegov prispevek k človeški biotopolog antropometrijske standarde za otroke v Sloveniji. Delov Jugoslavije, Afrike in Amerike. V letih 1960-1964 je, najpo njegovi smrti pa dr. Marija Avčina, opravil antrop vseh Pušča, Černelovci, Vanča vas in Borejci.

Vključen je bil v raziskovalni projekt Srbske akad preučeval antropološke karakteristike Stare Črne gone. N gori zbiral podatke za biotopologijo tamkajšnjih prebivalc

Coll. Antropol. 28 (2014) 2, 805-806
In Memoriam

In Memoriam



Vida Brodar

(15.07.1925, Maribor – 24.04. 2014, Ljubljana)

Vida Brodar was born on July 15th 1925 in Maribor into a middle class family as the eldest of four children of Andrej and Elizabeta Semenič. Her carefree childhood was cut short by World War II when she was banned from further education for being a child from a notably patriotic Slovenian family. After the war she graduated from high school and went off to study in Ljubljana. She graduated from university in 1954 at the Faculty of Natural Sciences and Mathematics, majored in biology in the interdisciplinary studies of anthropology. In recognition of her final thesis she was awarded the prestigious Prešeren award. She found employment at the Institute of Biology at University of Ljubljana, where she spent her entire career working as a researcher. She earned her PhD

the Neolithic skulls from Semizovec. She studied the occurrence of sutura metopica on the human forehead (1961) and analyzed the skeletal tomb of Dobova (1961). She has been involved in the publishing of the Anthropological bibliography of Yugoslavia (1963).

She used her experience of giving expert opinions about paternity for the analysis and study of hereditary fundamental principles. She published the following works: «Contributions to the morphology of hands and feet and some aspects of inheritance» (1968), «Contribution to the study of the pupillary system of twins» (1969), «PTC test in twins and their parents» (1970), «Biomorphological analysis of the alleged images of France Prešeren» (1970), «Some aspects from the biomorphology of twins» (1971), «Phenotypical variations of lobulus in twins and their parents» (with M. Bošgelj, 1971), «Dermatoglyphical variability of palm region in twins» (1978) and «Variability of sex differences and heritability of morphological signs on hand» (1982).

Her work in the field of biological development studies was extensive. She carried out a number of measurements of student populations and identified generational and gender differences. She studied the effects of World War II on the growth and development of individuals in the juvenile period and changes in body widths, the amount of subcutaneous fat and changes in body surface area.

805



Биографски подаци и Антону Пוגачнику и Види Бродар
Др Србољуб Живановић



Архитекта Богдан Богдановић



Камени цвет Богдана Богдановића

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti

Tanja Špoljar

Diplomski rad

**Povijest Spomen-područja Jasenovac: od ustaškog logora do mjesta
pamćenja i zaborava**

Mentor: dr.sc. Marko Špikić

Zagreb, 2018.

MJESTO GRILJEŽAVANJA I ZATVORNO STANJE

Kompleks fašističkih logora Jasenovac-Gradina nalazi se na području sastava Save i Une i Save i Lonje. Ovaj baroviti i nekad teško pristupačni predeo fašisti su odabrali zato što su i same prirodne prepreke izmirale logor i otežavale sve akcije njegovog oslobađanja i rasturanja.

Na prostorima nekadašnjih ciglana i male fabrike lanaca - počev od ljeta 1941 počinje izgradnja, utvrđivanje i sistematiziranje jednog od najstrašnijih kombinata smrti u ovom ratu. U prvim danima zamišljen kao prihvatni logor za sovjetske zarobljenike - u vrijeme dok se neprijatelj nadao brzim i munjevitim uspjesima na istočnom frontu - ovaj je logor postepeno počeo da se, sa porastom otpora i razmahom oslobodilačkog rata, pretvara u mjesto deportacije i uništavanja zarobljenih boraca, njihovih porodica, talaca, velikih grupa naroda sa ustaničkih područja, i uopće kao mjesto uništavanja velikog broja naprednih i čestitih ljudi. Isto tako, od prvih dana logor je bio i mjesto sistematskog uništavanja Jevreja.

Kompleks logora bio je ograđen visokim zidom, tako da je u sebi od pogleda skrivao građevine i barake koje su bile podignute. Na osnovu sjećanja preživjelih zatvorenika, kao i kasnijim dokumenata komisije za ispitivanje ratnih zločina, može se sa velikom tačmošću utvrditi raspored i funkcija osnovnih elemenata ovog žudovišnog naselja. Sam gradić Jasenovac dobrim dijelom oduvijek je ispražnjen i raseljen, tako da su kuće u naselju bile dio logora - sjedišta komandi, mjesta ispitivanja i mučenja. Prostor s druge strane Save, na bosanskoj strani također je integralni dio logora. Tamo su zatvorenici većinom masovno ubijani, ali je bilo ubijanja i u samom logoru, u nasipu prema Lonjskom polju, na obali Save gdje su sa to bili postavljeni i posebni granici, tj. konstrukcije sa kojih su tijela ubijenih padala u Savu. Pred kraj rata dva šlepa zatvorenika potopljena su nasred Save, i danas se nalaze na dnu.

ODRODINJU SAVETA BORACA NOR-a SR BiH

Sarajevo

Prema našem zajedničkom dogovoru i ugovoru, dostavljam izvještaj o izvršenoj ekspertizi kostura ekshumiranih iz groba u selu Gradina.

Preglede iskopanih vršio sam 29. i 30. juna 1964. godine. Iskopan je jedan dio dugačke grobnice koja se nalazi na livadi Mirka Vukića, u nivou baštine broj 108. Iskopani je deo iznosio u dužini 2 metra, u širini 3 metra i u dubini 2 metra.

N A L A Z:

A. Kosturi:

1. Na dubini od 1,80 m, u severo-zapadnoj četvrti iskopanog dela groba delovi dešjeg kostura: 2 temenjaše, rastavljenog usdušnog šva, sa četvrtastim ulomom u sađnjem delu leve temenjaše, čiji su promeri rupe 30 x 25 mm, bez sađnjeg ruba, koji je inače sađinjavao temeno-petiljni šav ranije; odrriana leva ramenjaša i leva šbica.

2. Na istoj dubini i u istoj četvrti iskopanog dela groba, pored prethodne lobanje kostura 1., nadjeni delovi dešjeg kostura: leva temenjaša i u njoj delovi velikog mozga, kruti, šupljikavi, lakši nego kada je sveže tkivo, slični mumificiranom, odrriane kore mozga koja se jasno razlikuje od bele sredine, sivobelišastocrnkaste boje, pokrivena sealjom koja je slepljena tako da se ne može odvojiti od površine; leva ramenjaša i leva šbica, cele, ne polamljene, isušalih rakavica oko glavića i šašica njihovih.

3. Na istoj dubini, u severoistočnoj četvrti grobnog dela koji je otkopan, bliže istočnom sidu grobnice, nadjena lo-

PREDSJEDNIŠTVU UDRUŽENJA SAVEZA BORACA NOR-a SRBIJE

S a r a j e v o

Dostavlja Vam se izvještaj o pregledu ekshumiranih kostura u selu Gradina, koji je izvršen 24. i 25. juna.

G r o b n i c a b r o j 112

Grobnica je otvorena u dužini 6 metara i širine 2,5 metara. Pregled kostura vršila je ekipa biologa-antropologa i anatoma iz Ljubljane i Novog Sada, pa je opširan zapisnik o izvršenom pregledu sačinjen od pomenutih stručnjaka.

Sudsko-medicinska ekspertiza bazirana je samo na pregledu i dijagnostici nadjenih povreda kostura.

U pomenutoj grobnici od 1,60 i 1,80 met. pregledano je 197 kostura, čiji je broj ustanovljen na osnovu broja lobanja.

Sve kosti su bez tkiva, međusobno rastavljene, a pored kostura su pronadjeni istruli dijelovi odjeće i obuće (opanci, cipele, dječje cipele), zatim posuđe, kašike, šešljevi, ključevi, staklo od boca, bočica, ogledala, dugmad od košulja itd, što je sve konstatovano, opisano i zavedeno zapisnički.

Većina kostiju je još masna, mrkosmedje boje, a pojedine među njima su crne. Prvobitna pretpostavka antropologa je bila da je crna boja poticala uslijed spaljivanja. Međutim nalaz odjeće i obuće na kojima nije bilo znakova spaljivanja, a također i dlaka kose sa glave koje nisu bile osuđene spaljivanjem, govori sa sigurnošću da je promjena odnosno mrka (crna) koja kostiju nastala hemijskim putem u

I Z V J E Š T A J

o бушењима на Градини


A. O p ć e n i t o

1. Бушења су почела 9.VI., а завршила 17.VI.1964.
2. Да су се радови одвијали без сметњи и poteškoća, uvelike је заслуга друга prof.E.Prohića, који је уз помоћ SB из Bosanske Dubice organizirao чишћење терена, обезбједио радну снагу те смјештај и стално судјеловао на бушењима.
3. На почетку се покушало бушити Dachnowsky-sondom, која узима потпуну језгру, али је свугдје земља толико тврда, да се напokon одустало од тога. Тако су бушотине даље прављене са спиралном бушилицом, која ножем пресеже предмете, на које nailazi и расподјели језгру.
4. Бушило се само на гробницама, које су биле већ претходно обилјежене од SB, или на оним мјестима, за која се не-сумњиво знало, да су гробнице.
5. Свеукупно било је пробушењих 130 бушотина на loc гробница. Положај осталих гробница за сада није познат и због тога сматрали смо, да није рационално на сlijepo бушити, или čekати, док SB из Bos.Dubice открије и расчисти те обилјежи нове гробнице на Градини. Али већ су и досадашње бушотине дале довољан увид у садржај, дубину и тип гробница.
6. Бушило се по комплексима гробница и сваки је комплекс описан као cjelina, а бушотине су обилјежене колцима, на којима су оцначени број те дубина бушотине, да се могу



DEPARTMENT OF ANATOMY
TEL.: 01-253 0661

ISTORIJSKOM ARHIVU BEOGRADA
Palmira Toljatića 1,
Beograd, Jugoslavija.

51-934 
ST. BARTHOLOMEW'S HOSPITAL MEDICAL COLLEGE,
CHARTERHOUSE SQUARE,
LONDON, EC1M 6BQ.

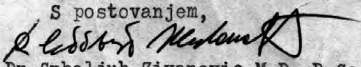
15. april 1977.

Posle razgovora sa drugom Dr. Radomirom Bogdanovicem, direktorom Istorijskog arhiva Beograda odlucio sam da predam na trajno cuvanje i ko-riscenje radi naucne obrade i publikovanja dokumenta koja se odnose na rad ekipe antropologa koja je vrsila ispitivanja na terenu logora u Jasenovcu.

Dostavljam sledeca dokumenta:

1. Resenje Saveza Udruzenja Boraca NOR-a BiH br.1582/15.Sept.64
2. Resenje Saveza Udruzenja Boraca NOR-a Hrvatske br.010-1744/19.Sept.1964.
4. Propratno pismo br.1744/64 Saveza Boraca Hrvatske.
5. Izvestaj ekipe antropologa o nalazima pri iskopavanju grobnica zrtava fasistickog terora u Gradini kod Jasenovca.
6. Izvestaj ekipe antropologa o nalazima pri iskopavanju grobnica zrtava fasistickog terora u koncentracionom logoru u Jasenovcu.

Molima da mi se dostavi kopija ovih dokumenata radi moje dokumentacije i da se prilikom bilo kakvog publikovanja uvek navede da su ispitivanja vrsili pored mene i Antom Pogacnik i Vida Brodar koji su punopravni autori. Dr. Pogacnik je nazalost pre nekoliko godina umro, a V. Brodar se nalazi u Ljubljani. Izvestaji su pisani svako vece posle rada na iskopavanju grobova i zato su nesredjeni, ali kao takvi predstavljaju znacajan dokumenat o nasem radu i nalazima do kojih smo dosli.

S postovanjem,

Dr. Srboľjub Zivanovic, M.D., D.Sc.
Senior lecturer in Anatomy

Писмо др Србољуба Живановића Историјском архиву Београда

SAVEZ UDRUŽENJA BORACA NOR-a BiH
PREDSJEDNIŠTVO

Broj: 1582

БМ-934

Sarajevo, 15. septembra 1964.

Drug

Dr. SRBOLJUB ŽIVANOVIĆ

NOVI SAD

Fruškogorski put br.23, Ulica 3.

Poštovani druže doktore,

Primili smo Vaš odgovor na naše pismo od 5.septembra o.g. Radovi u idućoj godini ne dolaze nikako u obzir, jer se čitavo područje uredjuje i to sve mora biti gotovo do 1965.godine.

Drugarica Vida Brodar i drug Anton Pogačnik izvijestili su nas da mogu učestvovati u radovima od 22 - 29.septembra o.g. U sporazumu sa drugovima iz Predsjedništva Saveza udruženja boraca NOR-a Hrvatske za čiji će se račun obavljati poslovi u samom Jasenovcu, mi ćemo preko njih pripremiti svu potrebnu dokumentaciju (putne naloge, akontacije i dr.) kao što smo i uradili za nas kada je to radjeno na bosanskoj strani. Isto tako izvjestićemo i Udruženje boraca NOR-a u Jasenovcu za Vaš prihvata. U naznačenom vremenu tj. od 22 - 29.septembra o.g. radićete samo na području Jasenovca, jer su ovi poslovi na Gradini završeni u mjesecu junu o.g.

Ovo je sve u dogovoru sa Predsjedništvo Saveza udruženja boraca NOR-a Hrvatske sa drugom Jakšom Singerom, koji rukovodi ovim poslovima u Predsjedništvu Saveza udruženja boraca NOR-a Hrvatske. Sjedište Predsjedništva je u ulici 8.Maj broj 15 u Zagrebu. Prema tome sve stvari će biti pravilno regulisane kada dobijete poziv za dolazak u Jasenovac.

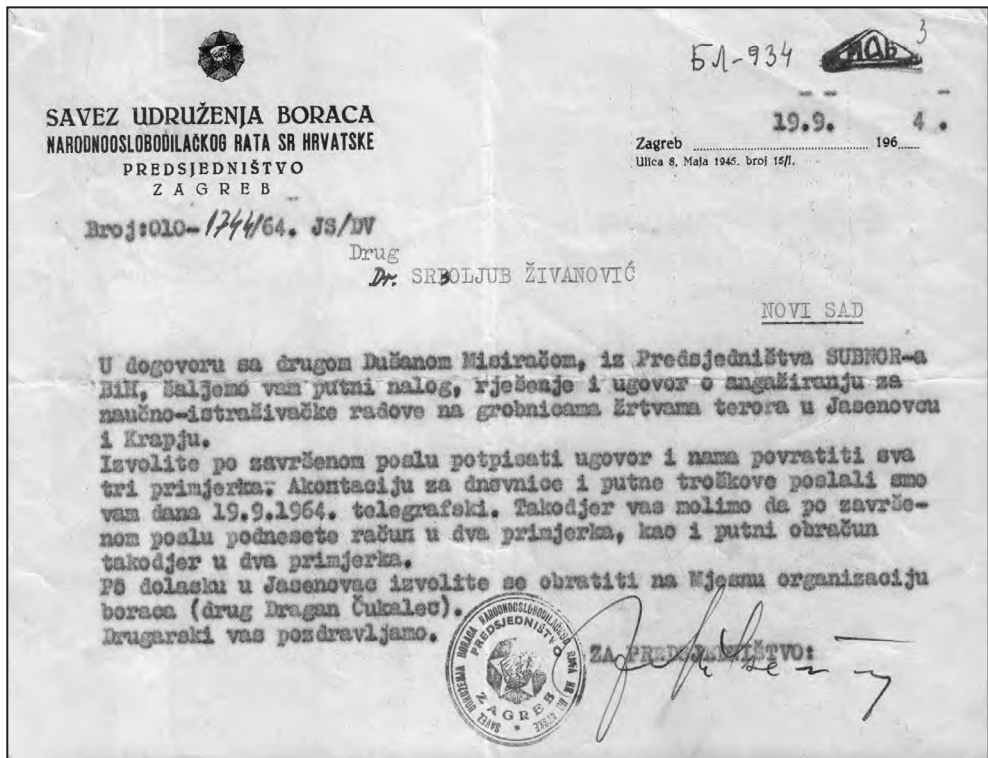
Izvjestavamo Vas da ćete trebati donijeti od svoje ustanove pismenu potvrdu da Vas se pušta i odobrava ovaj rad u Jasenovcu. Potvrda će biti priložena uz estalu potrebnu dokumentaciju u vezi obračunavanja rada i plaćanja.



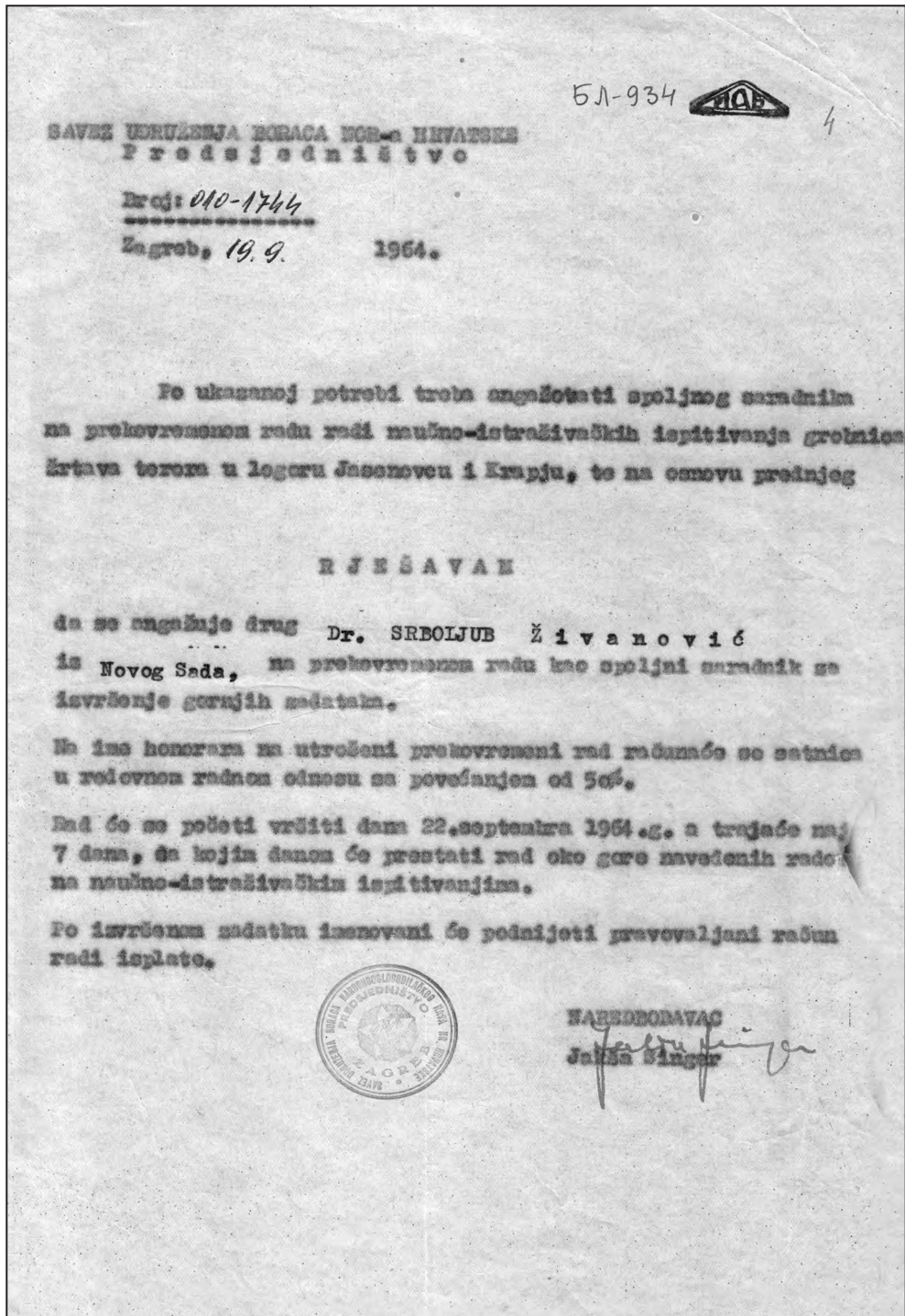
Za PREDSJEDNIŠTVO

Dušan Misirača

Писмо СУБНОР-а Босне и Херцеговине др Србљубу Живановићу



Писмо СУБНОР-а Хрватске др Србољубу Живановићу



Писмо СУБНОР-а Хрватске др Србољубу Живановићу

IZVEŠTAJ



5

IZVEŠTAJ
 O RADI ANTHROPOLOGA O NALAZIMA PRI ISKOPAVANJU GROBNICA NA
 GRANINI KOJ JE JASENOVCA JUNI

Ekipe antropologa u sastavu Vida Brodar, Anton Pogacnik i Dr. Srbeljub Živanović počela je antropološka ispitivanja grobnica u tavi fašističkog terora u Gradini kod Jasenovca 22. VI - 1964 g.

Zadatak ekipe: Ekipe je imala zadatak da rukovodi iskopavanjem

izvesnog broja sandi koje bi mogle da pruže približne karakterističnu sliku i uvid u sadržaj u masovnim grobnicama, na ovom području. Zatim nam je bio zadatak da na terenu izvršimo inspekciju osteoloških nalaza i da prikupimo osnovne podatke o broju žrtava na određenu kubaturu, njihovu polu i starosti i da eventualno utvrdimo znakove koji bi govorili o prirodi povreda koje bi mogle biti uzrok smrti.

Metod rada: Kao osnovu za naš rad uzeli smo zapisnik osnovne izveštaje o bušenjima na Gradini, koji je dao Dr. Alojz Šercelj. Odabrali smo one grobnice na kojima je prilikom bušenja ustanovljeno da sadrže najviše osteološkog materijala pogodnog za antropološku obradu. Završene radove, tj skidanje površinskog sloja zemlje sve do nivoa u kome se nalazio materijal, vršili su radnici - stanovni meštani seljaci iz okoline Gradine. U toku rada fotografisane su sve faze iskopavanja i svi nalazi, a pre toga posebna filomska ekipa vršila je snimanje rada ekipe.

Sav nađjen materijal, koji je bio nađjen pored skeleta u grobnici sakupljen je, izvežen je i deponovan u mesni muzej. Isto tako izveženi su pojedini dobro očuvani ili karakteristični skeleti, a ostale kosti su posle pregleda sačuvane na mestu nalaza.

Nalazi mekih tkiva - mozgovina koji su bili sačuvani u većem broju



Isto tako bi bile potrebne i mnogo racionalnije da stručnjaci koji pravi balotine radi istovremeno sa antropološkom i sudskom medicinskom ekipom da se ne bi dešavalo da se kopaju sanda negde na periferiji grobnica koje ne mogu dati karakterističnu sliku alofita koji je tu vršen.

Mi ni u jednom slučaju nismo našli grobnice u kojima su sahranjivani leševi koji su devedeseti, ili pak grebave sa sahranjenim leševima. Svi kraci govore da su žrtve koje smo skelete proučavali bile ubijane tu na licu mesta i da su odmah počele u grobnicu. Dobro bi bilo da se ispita pepeo i zemlja hemijskim putem na balotinama koje su imale takav sadržaj.

Na kraju moramo izjaviti da se ovaj veoma težak i neprijatan posao ne bi mogao izvesti bez sveardnog zalaganja radnika i meštana naročito članova Saveza boraca NOR, koji su radili pod teškim uslovima po suncu i kiži u sandama gde je nikako neprijatan zrak. Nesumnjivo da je ceo ovaj posao evako dobro završen zahvaljujući organizatoru rada drugu B saču Freljcu iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR B i H.

Jasenovac, 27.VI - 1964 god.

Članovi ekipe antropologa:

Vida Brodar
Vida Brodar, stručni
saradnik Instituta za
biologije Univerze u
Ljubljani, AŠkerčeva 12

Anton Pogonik
Anton Pogonik
asistent Antropološkoga odsela
Bistolske fakultete,
Ljubljana,
AŠkerčeva 12.

Dr. Stojan Divanvi
Dr. Stojan Divanvi
asistent Zavoda za
Anatomiju, Medicinskog
fakulteta, Novi Sad,
Lajduh Valjeva 1.



40

БЛ-934

I Z V E Š T A J

EKIPE ANTRPOLOGA O NALAZIMA PRI ISKOPAVANJU GROBNICA ŽRTVA
KONCENTRACIONOG LOGORA U JASENOVCU S E P T E M B A R

Ekipe antropologa u sastavu Vido Brodar, Anton Pogodnik i Dr. Srboљub Živanović počela je antropološka ispitivanja grobnica žrtava fašističkog terora na terenu logora Jasenovac 22 - IX - 1964 god.

Zadatak ekipe

Zadatak antropološke ekipe je bio da izvrši iskopavanje nekoliko sondi na terenu nekadašnjeg koncentracionog logora Jasenovac da bi se po mogućnosti utvrdila lokalizacija izvesnih masovnih grobnica kao i da bi se utvrdio približan broj žrtava sahranjenih u grobnicama njihov pol, usraš, životno doba i eventualni uzrok smrti odnosno način na koji su žrtve pogubljene.

Metod rada

Već na početku rada ekipa je naišla na izvanredne teškoće jer nije posedovala nikakvu kartu ili skicu terena i jer nije bila poznata čak ni najosnovnija lokalizacija grobnica. Pre našeg ispitivanja nisu vršena probna bušenja koja bi postavila granice grobnica. Zato smo se prilikom izbora mesta za otvaranje sondi rukovali jedino približno postavljenim oznakama - tablicama koje su postavljene mestimično po terenu logora i koje označavaju pojedina objekte logora i lokacije grobnica prema sećanju pojedinih bivših logoraša. Udmah smo utvrdili da su izvesne oznake postavljene proizvoljno jer se pokazalo da na tim mestima nema nikakvih nalaza. Zbog toga smo observirali teren i na osnovu izjava pojedinih bivših vlasnika zemljišta i članova Saveza boraca kao i na osnovu nadjenih ulegnuća i nepravilnosti konfiguracije zemljišta birali mesta za otvaranje sondi.

Прва страна извештаја екипе антрополога о ископавањима у Јасеновцу

65

броју случајева. Зарађа се да је обућа била врло великог броја.

8./ Надјена коса је била много слабије очувана због природе терена. Коса је била претежно смедја и светло смедја.

9./ Надјене лобање су биле претежно брахицефале и мезокефал

10./ Очуваност зуба испитаних жртava била је релативно слаба.

Надјено је много блембираних зуба и протежа- односно навлара од злата и паладора.

На крају морамо изјавити да се овај тежак и непријатан посао не би могао са успехом обавити да није било свесрдног залагања радника, чланова Saveza boraca из Јасенова, председника Мелдијка Кукића и Драгана Чукалеца и осталих међтана. Посебну помоћ нам је пружио претставник Saveza удружења бораца SR BiH друг Исад Прлић.

Јасеновац, 27 -IX- 1964 год.

Чланови екипе антрополога:

Vida Brodar

Anton Pogačnik

Dr. Srđan Mladenović
Dr. Srđan Mladenović

Stručni saradnik Instituta za Biologiju Univerzite u Ljubljani, Aškerčeva br. 12.

Asistent Antropološkog odseka Biotehničkog fakulteta u Ljubljani Aškerčeva 12.

Asistent Medicinskog fakulteta u Novom Sadu, Hajduk Veljka br. 12.

РАЗГОВОР

Разговор са др Србољубом Живановићем, чланом

ГОВОРИТИ У ИМЕ ОНИХ

Академик проф. др Србољуб Живановић науком је почео да се бави још 1954. године као студент медицине имајући срећу да већ на другој години студија дође до значајних научних открића. То га је определило у избору животног позива, тако да се анатомијом човека бавио читавог живота. У том првом раду било је и елементарна антропологије, што је младог Живановића заинтересовало за ову комплексну науку о човеку у времену и простору. Одмах по завршетку факултета, 1959. године почиње да ради као асистент проф. Бранка Шљивића а затим прелази на новоосновани факултет у Новом Саду.

Животне и светске околности водиле су га од једног до другог града, чак до далеке Уганде где је наставио своју професионалну каријеру с обзиром да му у Србији, због непристајања на ове тадашње режими, као и због учешћа у истраживању јасеновачких злочина, није било места. У то време Африка је била оаза за антропологе јер су на подручју овог необичног континента откривена значајна налазишта. Знајући из искуства других да ако дуже буде остао у Африци, која се указивала као рај за научни рад једног антрополога, довољно неистражена, као идеално место за човека кога су и радозналост и жеља да упознаје непознато довели до овог удаљеног континента, неће пожелети да је икада напусти, проф. др Србољуб Живановић одлучује да се отме овој омањљивој привлачности Африке и врати на Стари континент. Покушај да се врати у Београд није успео, али га зато позивају на Лондонски универзитет као већ чувеног научника, на Медицински факултет Светог Вартоломеја, који је основан давне 1123. године, на коме су предали Хочкин, Харвеј и други научници и проналазачи светског гласа.

За члана Краљевског антрополошког института изабран је 1963. године, а 1995. и за редовног члана Међународне словенске академије наука и уметности.

Проф. др Србољуб Живановић је члан Међународне комисије за истину о Јасеновцу и директор Института за изучавање историје древних Словена у Лондону.

■ Ви сте међу првим стубељцима, пре изградње Спомен обележја у Јасеновцу, имали прилике да учествујете у ископавању и анализи скелета усташих жртава на

подручју јасеновачког логора. По вашем сведочанству, тада је, као и данас, све рађено да се истина коју сте откривали не сазна или заташка.

- Непосредно по завршетку рата, бундожерима и тенковима је сравањен логор у Јасеновцу. Када смо дошли да истражујемо подручје Јасеновца и Доње Градине 1964. године, затекли смо мочварни терен, њиве под кукурузом и никакве трагове. Захваљујући употреби специјалне бургије којом је могла да се буши земља и из дубине извлаче узорци, пронашли смо гробнице, јер никаквих обележја гробова и жртава није било.

Што се тиче власти, оне су се трудиле да о томе нико ништа не говори. У школама се никада о томе није учило, али је народ о страшним злочинима у овом логору знао јер је много њих изгубило своје најближе у Јасеновцу. Ти су људи у потаји о томе шапутали тако да се име Јасеновца у народу повезивало са нечим страшним, грозним. Када је коначно тај шапат постао гласнији почела су и прва истраживања.

Нажалост, циљ који су власти имале није био да се дође до истине. Извештаји комисија које су истраживале у Јасеновцу никад нису објављени. У Хрватској су се и представници државе и Римокатоличке цркве трудили да униште сва документа и књиге са сведочанствима оних којима је суђено за злочине почињене у овом злогласном логору. Таква је била и судбина и књиге *Магнум кримен*, Виктора Новака, тако да је тек мали број примерака сачуван. Таква је, уосталом, била судбина и наших извештаја који су нестали и нико није могао да их нађе све до 90-тих година.

Моје колеге и ја који смо радили у Јасеновцу договорили смо да свакодневно водимо дневнике, да затим урадимо више копија тих дневника, да сви потпишемо све копије и да свако од нас задржи свој примерак. Моја копија је тако путовала са мном по свету све док једнога дана нисам помислио да је доста да се о томе ћути па сам те своје извештаје предао пријатељу који је у то време био директор Архива Београда. Међутим, био је то само део извештаја јер се остатак, који је касније пронађен у архивама, изгубио. Постоји и трећи део извештаја који никада није објављен и који ће бити објављен у Бања Луци на 4. Међународној конференцији о Јасеновцу у мају идуче године.



Др Србољуб Живановић

■ Како су текла истраживања, с обзиром на околности које сте поменули, и шта сте тада открили?

- Они који су нас позвали да радимо Приступ медијима и новинарима је био забрањен, нико није могао да снима, ни са ким нисмо имали контакт, једва смо пронашли гумење чизме које су нам биле неопходне. Знате, то је рађено 20 година по ослобођењу логора и задах је био грозан. У лобањама су се налазили остаци мозга и они су послати на обраду у Завод за судску медицину у Љубљану. Ја сам једини имао медицинско образовање у комисији и написао сам извештај о томе, али ни тај извештај није угледао светлост дана. Шта је са њим даље било, не знам. Ја сам, по сећању, поново написао тај извештај и изнећу га у виду реферата о ефикасности убијања у Јасеновцу на поменутој Конференцији у Бања Луци. Још онда смо дошли до закључка да је близу 20 одсто жртава живо отишло у гроб, што су страшна сазнања.

■ Да ли сте на основу ваших истраживања 60-тих година могли да установите број жртава који је страдао у Јасеновцу и Доњој Градини?

- Ми смо гледали да израчунамо приближан број жртава које су се налазиле у гробницама. Оне који су бачени у Саву, оне који су завршили у Пачилијевој пећи, жртве које су страдале ван логора а боравиле су у њему нико не може никада да преброји. Један број деце је одведен у деци концентрацио-

ПРАВОСЛАВЉЕ

РАЗГОВОР

Међународне комисије за истину о Јасеновцу чија је ћутња вечна

Хрватска је једина земља на свету која је имала концентрационе логоре за децу. Захваљујући томе што се изврстан број те деце спасао, реконструисани су догађаји по њиховом сећању

ни логор који су водиле католичке наставне сестре. Хрватска је једина земља на свету која је имала концентрационе логоре за децу. Захваљујући томе што се изврстан број те деце спасао, реконструисани су догађаји по њиховом сећању. До сада је пронађено 33.209 имена деце која су страдала, за које се знају тачни подаци, порекло, адреса и националност, а претпоставља се да их је убијено 74.360.

Иначе, начини убијања и третман жртава са хрватске и са босанске стране Саве није био исти. Са хрватске стране логор је смештен на месту где су се налазила предратна индустријска предузећа као што су фабрика ланаца или циглана у коју су жртве такође бацане. Ту су људи убијани врло често батињањем моткама и маљевима и све су те жртве углавном претходно опљачкане, изгладнеле, мучене јако дуго.

Са босанске стране је ситуација била сасвим другачија. Тамо су деца, жене, мушкарци, старци директно из села, у дугачким колонама, пешке одвођени до великих ископаних рака које су биле у Доњој Градини. Ту су одмах убијани, чак нису ни плъчкани јер за то није било времена. Убити 700 хиљада људи за 4 године то је огроман број, то је 1000, 2000 људи дневно. У тим гробницама ми смо налазили кантице за млеко, флашице за бебе, деце ноше, златнике, крстиће, све што су људи понели са собом. Грозне су ствари радили, ужасне. Хрватске усташе су се трудили, за разлику од других убица у Другом светском рату, да своје жртве што више и што дуже муче. Ја сам био у Аушвицу пре одласка у Јасеновац да бих видео како су вршена истраживања у том логору, како је био организован тај, иначе веома тежак посао, јер ми нисмо имали искуства у томе. Немци су убијали људе на индустријски начин, њима је било важно да те људе што пре доведу, што пре убију и што пре искористе „сировине“ за индустријске производе. Они су тамо, рецимо, производили сапун од људских масноћа, мешан са песком да би био тежи, који је продаван и у Србији па кад је народ сазнао од чега је тај са-

пун више га нико није куповао. То су копирали и Хрвати у Јасеновцу.

На 2 квадратна метра, површини једног просечног гроба, било је сахрањено у просеку 27 људи, једни преко других. Када се истражује једна таква рака, па када у руке узмете помолљену лобању једногодишњег детета, то вас промени заувек. Када год говорим о томе, па и у овом моменту, ја се потресем, а ја сам као судски антрополог свашта видео и навикнут сам на свашта. Онда можете замислити каквав је то осећај био. Када видите цуцле, кантице за млеко, флашице... Највише злата су, због својих обичаја кићења девојака, имали Роми. И највише злата које је завршило у загребачком Каптолу и Ватикану, највећим делом је било не јеврејско и српско, већ ромско. О томе многи не знају и не говоре. Роме су убијале све стране, а њихове жртве никада нико није бројао.

Говорити у цифрама када је реч о таквом злочину није ни умесно. Ипак, број жртава опомиње на величину усташког злочина. Ми смо, у то време израчунали да је било 730 хиљада жртава. Били смо пренеражени, нисмо знали шта да мислимо. Хрвати се у својим извештајима хвале да су до средине 1942. године убили близу милион Срба, а немачки официр јавља у Берлин да то мора бити усташко хвалисање јер нису могли толико да убију и да та цифра не може бити већа од 400 хиљада.

Онда закључујемо: ако су усташе до средине 1942. године убиле толико Срба, колико их је онда убијено до 1945? Усташки извори указују на сличну бројку.

■ Да ли се од тих година ваших истраживања, када је владао комунистички режим, па до данас нешто променило у односу хрватске државе према јасеновачком злочину, али и српске државе према откривању истине о страдању српског народа у јасеновачком логору?

- Владе и режими имају своје интересе. Мени је јако жао што у садашњој Србији преовлађује став као што је био

у СФРЈ у другој половини 20. века. Другим речима, о Јасеновцу се не учи у школама, смањују се цифре као да је у интересу политике и једне и друге државе да се о томе не говори, да се прећуткује. Исто се понашају и српски медији и многи српски интелектуалци.

Због свега тога је одржана и прва Конференција за истину о Јасеновцу у Њујорку. Због реакције јавности и у Србији и у Хрватској организована је и друга конференција у Бања Луци и трећа у Јерусалиму, а образована је и Комисија за истину о Јасеновцу.

■ На који начин ради Међународна комисија за истину о Јасеновцу?

- Циљ је објављивање аргумената и публиковање тих излагања. Трудимо се да изнесемо истину на видело. У мају ће бити нови састанак Комисије у Бања Луци на коме ће бити размотран Закон о заштити споменику подручја Доња Градина, нова поставка Музеја о Јасеновцу и даља заштита страшишта. Треба подићи споменике, пре свега деци која су тамо страдала, треба подићи храм у коме ће посетиоци моћи да се помоле. Требао би да се направе и банка података.

■ Какву сарадњу Комисија очекује или има са хрватском државом? На какве реакције наишлите?

Хрватска Влада и хрватска држава се труде да поблизу сваку чињеницу, усредсређивши свав свој рад управо на кредитне паже са истине.

■ Страдање српског народа се деvedестих година поновило. Има ли примера у свету да се такви монструозни злочини више пута понове над једном истом генерацијом људи?

- Ја сам се у Европу вратио 1998. године и одмах отишао у Републику Српску. Говорио сам нашим свештеницима: немојте да нам се деси што нам се десило са Јасеновцем! Зато сам им рекао да сада, док има живих сведока, забележе податке и сведочанства. Јер ми данас за поједина места у БиХ не знамо ни да су постојала, нема имена ни трагова, само на основу аустроугарских карата из 19. века знамо да је ту некада било насеље и да су ту некада живели Срби, јер су сви становници убијени. Матичне књиге су после рата одузете црквама и уништаване.

У другим деловима света било је страдања у биткама, спаљивања кућа и насеља па су људи гинули. Али се нигде није десило да у једној генераци-

ПРАВОСЛАВЉЕ

ISTINA I OPROŠTAJ

Dr Srboљub ŽIVANOVIĆ
AKADEMIK



Predavao od Beograda do Hararea

■ Dr Srboљub Živanović, lekar, anatom, antropolog i sudski veštak antropolog, rođen je u Sarajevu 21. decembra 1923. u porodici železničkog činovnika. Diplomirao je 1959. na Medicinskom fakultetu u Beogradu, a doktorirao 1964. u Novom Sadu.
■ Za redovnog člana Međunarodne slovenske akademije nauka i umetnosti izabran je 1995, kada je postao predsednik odeljenja za akademiju za Veliku Britaniju i Irsku. Bio je redovni profesor na Univerzitetima u Beogradu, Novom Sadu,

Kampalu, Londonu (međunarodni savetnik "British Anthropology"), Harareu. Autor je veštaka i knjiga o etnici od 195. naučnih radova u domenu svetlosti čovečanstva.
■ Knjiga "Jasenovac" prikazuje iz prvoklasne autorke dato od nacionalnog muzeja i dobit je 2009. nagrade "Pavle Pavlović".
■ Predsednik je Međunarodne komisije za istinu o Jasenovcu, izabranoj u Britaniji, čiji je predsednik bio profesor, ali članova sa teritorije tadašnje Jugoslavije.
■ Živi u Londonu.

Brojao sam kosti u Jasenovcu

RAZGOVARALA: Gorana GLIGOREVIĆ

Predsednik Međunarodne komisije o Jasenovcu dr Srboљub Živanović skoro pola veka istrađuje i pronosi istinu o Jasenovcu, tačnije sistemu logora Jasenovac i Donja Gradina, mučilištu i klanici Srba, Jevreja i Roma u Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Uporedio sa svojom akademskom karijerom i karijerom lekara, antropologa i anatomu, te sudskog veštaka antropologije, dr Živanović je posvetio svoj život širenju istine o Jasenovcu. Intervju za "Vesti" dao je u To-

komisiju je osnovala Međunarodna konferencija za istinu o Jasenovcu, a finansira se preko koordinatora komisije čije se sedište u Banjaluci, jer je to najbliži grad stratištu jasenovačkom u Donjoj Gradini.
■ **Kakva je saradnja sa jevrejskim organizacijama?**
- Veoma dobra, jer je jevrejska zajednica na teritoriji bivše Jugoslavije imala precizne podatke o svojim žrtvama. Ustaše nisu smatrale da su Romi ljudi i Rome su svi ubijali, a niko ih nije brojao. Interesantno je da su ustaše najviše zlata uzеле od Roma, jer oni imaju običaj da im se devetke kite zlatom. Jevreji su ih hapšili, Srbi su bili najstrožniji...

■ **Da li ste imali podršku od zvaničnih organa Republike Srbije i Republike Srpske?**
- U Republici Srpskoj smo imali najbolju moguću podršku, jer tu je strahotina. Jedino u RS dovede eskurzije u Donju Gradinu, govori im se o tome, uče o tome, postoji to u nastavnom programu. U Srbiji toga nema. U Izraelu ima, ali u Srbiji nema. Sadašnja vlast u Srbiji zbog neke politike koja se zove regionalna saradnja nastoji da se ne talasa, da se ne bi uvredili Hrvati, a i bivši predsednik Srbije trči levo-desno i izvinjava se. U ime kogaj? Ja vama mogu dati oprostim za ono što ste učinili meni, ali nemam prava da oprostim za ono što ste učinili nekom drugom. Bez istine nema pokajanja, a bez pokajanja nema oprostaja, kao što je rekao patrijarh German.
■ **Kakav je odnos prema Jasenovcu u Hrvatskoj?**
- U Hrvatskoj jedino Jevreji govore jasno i glasno o Jasenovcu, a onda ih uključuju sa položaja i guraju u stranu. Uspeši su, takode, da vaspitaju određen broj Jevreja koji su kao deca pokupljeni iz logora i odvedeni u ustaške porodice. Oni sada pokušavaju neke stvari da prikažu tako što izgovore dve ili tri sitnice u 10 do 15 laži, i onda se to ponavlja. Najbeskrupuloznija je biskupska konferencija u Hrvatskoj. Oni izoluju generacije mrtvice, a mi prećutkujemo istinu. Srbi su nacije koje stalno ponavljaju razred. Mnogi ne znaju za logor u Doboju gde je ubijeno 12.000 Srba u Prvom svetskom ratu ili u Aradu, Poš...

Ali, kralj Aleksandar je želeo da napravi jedan narod zastavljajući iz tri plemena, a da se jedno pleme nebi uvredilo, o tome se nije pisalo, pa smo posle dobili Jasenovac.
■ **Ističete da se o Jasenovcu više zna u Nemačkoj nego u Srbiji.**

IZLOŽBA ZASMETALA SAVETNICIMA
■ **Kakva je saradnja komisije sa Srbijom?**
- Srbija je jedina zemlja na svetu koja nema muzej Holokasta i genocida i nema nijedan spomenik jasenovačkim žrtvama. Imao sam na razgovor sa premijerom i sa predsednikom Republike Srbije, ali ne vredi, ako bi neko i pristao da nešto uradi, savetnici to ne dozvoljavaju. Meni je jedan od savetnika, koji uvek sedi desno od predsednika, rekao: "U Beogradu je neki Milan Bulajić napravio izložbu o Jasenovcu pa su dolazila deca iz škole da vide tu izložbu pa mi se vraćali kući i vrištali od straha, njemu treba zabraniti rad."

gde je bilo najveće klanje i ubijanja nalaze diskoteke, klubove koji ne postojaju osim izložbu, razložiti, propale...
■ **Zašto je borba za istinu o Jasenovcu postala vsaka životna misao?**
- Udruga braćera i sestrama logoraša BiH i Hrvatske, kojima su uglavnom bili Srbi, jer niko se drugi nije ni budio ni go Srbi, tražili su da se pre postavlja spomenika u Jasenovcu nešto uradi, nešto strazi. Istina je da se obavezno bistvija a koji niko nije smeo da uđe od tadašnjih profesora, nego su gurnuli nas mlade asistente. Tu su bila dva Slovenca i ja, a predsednik naše grupe bio je Hrvat, arheolog i naučnik, profesor Ževsek i naučni radnik. Nisi zahtevao i budi mišta ne uradimo. Medicini, mi smo hteli da se dokazimo i uradimo što više možemo, onda su nas razorili.
■ **Otkud potreba da ovih godina govorite o Jasenovcu?**
- Ja sam taj koji je držao razgovore lobanje te deca u svojoj kama. Ja sam taj koji je brojao njihove kosti. Tada sam se zatekao da ću da govorim s imenima čije je ćurija vezana. Svaki let-koji nađete, svaki ljudski ostatak nešto govori, pogotovu sudbina medicinarima. Tada sam se zatekao da ću napraviti ime u svetla da jednog dana ne može da se dovede u pitanje ono što smo činili. Moja dužnost je da, bez obzira se za istinu, usavršim sebe i pokušam da mogu svakog da ostavim da znači i mislim da sam prilično uspeo u tome. Veoma je teško kada govorim o tome. Gledam mi završe oči i zadržati glas...

Međunarodna komisija za istinu o Jasenovcu objavila je 2008. godine da je stradalo 700.000 Srba, 23.000 Jevreja i 80.000 Roma, a među tim žrtvama bilo je 110.000 dece do 14 godina starosti

rontu, gde je nedavno bio gost kluba i časopisa "Ljudi govore".
■ **Kako glasi istina o Jasenovcu?**
- Počelo je najzad, da se prihvata ono što je Međunarodna komisija za istinu o Jasenovcu objavila 2008. godine da je stradalo 700.000 Srba, 23.000 Jevreja i 80.000 Roma. Dve godine kasnije komisija je izdala saopštenje da je među tim žrtvama bilo 110.000 dece do 14 godina starosti.
■ **Ko finansira rad komisije?**

italijani, jer su oni stalno imali spor sa Hrvatima. Italija je uvek imala interese u Dalmaciji, na ostrvima i u Istri, i oni su slali svoje izvištaje u Rim o tome šta su videli. Tu su i izvištaji nemačke obavestajne službe koje nije htela da laže Hitlera. NDH se bvala da je ubijeno 1.400.000 Srba, međutim, Nemci su rekli da je taj broj bar upola manji. Dragoceno je i istraživanje na terenu, otvaranje masovnih grobnica, svedočenja preživelih logoraša...

Тито је сакрио истину о Јасеновцу

Драган Вујичић
10. 04. 2016 у 22:02

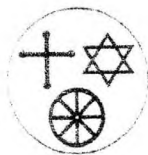


Академик Србољуб Живановић

Академик Србољуб Живановић о комисији која је 1964. истраживала злодела у НДХ логору: После првих извештаја и само три месеца рада, све је стопирано. Убијено 700.000 Срба, 23.000 Јевреја и 80.000 Рома. Око 20 % жртава живо закопано

КАДА је Државна комисија судских антрополога бивше СФРЈ у саставу: др Здравко Марић, Вида Бродар, Атон Погачник и др Србољуб Живановић, септембра 1964. завршила прву фазу испитивања масовних гробница на стратишту у Доњој Градини са друге стране Саве од логора Јасеновац, уплашили смо се бројева до којих смо дошли. На стратиштима дуж реке, у масовним гробницама које су се простирале на дужини 12,5 километара и ширини 4,5, сложили смо се недвосмислено да ту лежи више стотина хиљада зверски убијених људи - 700.000 Срба, 23.000 Јевреја и 80.000 Рома! У гробнице, широке шест, а дубоке осам метара, наслагани су једно на друго, по 27 особа, старих и младих. Прве анализе узрока смрти сведочиле су да је око 20 одсто њих у гроб отишло живо.

Интервју са др Србољубом Живановићем, Вечерње новости, 10. април 2016.



The International Commission
for the Truth on Jasenovac

Muzej zrtava genocida,
Trg Nikole Pasica br.11/III
11000 Beograd, Srbija

c/o Ministarstvo kulture i informisanja
Republike Srbije,
G.Miroslav Tasic, drzavni sekretar
Vlajkovicева br.3, 11000 Beograd, Srbija

Postovana gospodo,
Obracam vam se u ime Medjunarodne komisije za istinu o Jasenovcu sa molbom da nam u vidu zvanicnog pisma date odgovore na pitanja koja nasa komisija postavlja u prilogu ovog dopisa.
Medjunarodnoj komisiji za istinu o Jasenovcu je dobro poznat rad Muzeja zrtava genocida u Beogradu, jer saradnici vasesg muzeja vec vise godina saradjuju sa nasom komisijom i ucestvuju u radu Medjunarodnih konferencija o Jasenovcu. Medjutim, posto se pokazalo da pojedina medija i niz pojedinaca pogresno ili netacno shvataju i tumace kako rad Medjunarodne komisije, tako i vasesg Muzeja, najlpse vas molimoda nam u vidu zvanicnog dopisa uputite odgovore na postavljena pitanja, kako bi mogli da pruzimo tacna obavestenja pnima koji nas budu kontaktirali.

Sa postovanjem,

12/11/2012

Prof.Dr.Srboľjub Zivanovic, Predsednik Medjunarodne Komisije za istinu
o Jasenovcu
11.Willcott Rd,
London W3 9QX
Great Britain

Muzeju zrtava genocida, Beograd

Medjunarodna koimisiija za istinu o Jasenovcu vas moli da nam pošaljete odgovore na sledeca pitanja:

1. Kakva je baza podataka koju vas Muzej poseduje, o stradanju Srba, Jevreja i Roma u NDAH, a posebno u Jasenovackom sistemu hrvatskih logora za istrebljenje Srba, Jevreja i Roma?
2. Na koji nacin su prikupljeni podaci kojima raspolazete i kako dolazite do novih podataka?
3. Da li su vam poznata imena, verska i nacionalna pripadnost i politicko opredeljenje nerodjene dece izvadjene iz utroba gravidnih majki i koliko je broj takvih slucajeva?
4. Da li su vam poznati podaci o imenu, o imenu, nacionalnoj, verskoj i politickoj pripadnosti male dece ispod 7 god.starosti pobijene u Jasenovackom sistemu hrvatskih logora za istrebljenje Srba, Jevreja i Roma? Koliko je dece umoreno?
5. Koliko je osoba živo baceno i spaljeno u grotlu Pacilijeve peci, kako su se zvale te zrtve hrvatskog genocida i kojoj su naciji pripadali?
6. Koliko je osoba ubijeno i skuvano radi dobijanja sapuna i kako su se zvali i kojoj su naciji pripadali?
7. Koliko je leseva zrtava baceno u Savu. Svedoci govore (a toga se i licno secam) da je Sava bila zagusena lesevima jasenovackih zrtava koji su onemogućili plovidbu kod železnickog mosta u Beogradu. Zadah raspadnutih leseve se sirió od Save, preko Senjaka po celom Beogradu.
8. Kako su se zvale zrtve ciji su lisevi izbaceni na obale Save i Dunava, celim tokom i koliko je bilo tih leseva? Gde se nalaze masovne grobnice u koje su te zrtve sahranjivane? Poznato je na primer da se kod kule Nebojse na Kaleneggdanu nalazi jedna takva masovna grobnica.
9. Da li je neko obradio obdukcione protokole leseva prikupljenih na obali Save u Beogradu koji se nalaze u arhivi Instituta za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta u Beogradu?
10. Posto se smatra da svaka zrtva treba da ima ime, nacionalnu i versku, kao i politicku pripadnost, na koji nacin vas Muzej pokusava da prikupi navedene podatke?
11. Poznato je da se rodbina i prijatelji pobijenih zrtava ne secaju imena stradalnika, a da je veliki broj maticnih knjiga unisten za vreme i posle II svetskog rata. Koliko su verodostojni podaci koje dobijate samo na osnovu nekih statistika? Navescu jedan primer. U porodici moje babe po majci Hrvati su ubili 14 muskaraca. Moja baba je rano umrla, a ja sam bio mali i nisam zapamtio njihova imena. Secam se samo pomenutog broja.
12. U medijima se spominje da Muzej zrtava genocida iz Beograda tvrdi da je u Jasenovackom sistemu hrvatskih logora za istrebljenje Srba, Jevreja i Roma stradalo nesto vise od 90 000 osoba jer sa toliko imena raspolaze Muzej. Molim vas da potvrdite ovaj navod.

Друга страна писма др Србољуба Живановића Музеју жртава геноцида



Музеј жртва геноцида, Београд, Београдски булевар Војводе Стефановића 111/В 11000 Београд тел: +381(0)113328863, факс: +381(0)113328863 е-пошта: info@genocidni.org

Београд, 30. новембар 2012.

Број: П-79/2012

Проф. др Србољуб Живановић
Председник Међународне комисије за истину о Јасеновцу
11. Willcott Rd,
London W3 9QX
Great Britain

с/о

Министарство културе и информисања Републике Србије
н/р г. Мирослав Тасић,
државни секретар
11000 БЕОГРАД
Влајковићева 3.

Поштовани господине Живановићу,

У вези Вашег писма од 12. новембра 2012. године, чију копију сте насловили и на државног секретара Министарства културе и информисања Републике Србије господина Мирослава Тасића, а којим се обраћате Музеју жртва геноцида у име Међународне комисије за истину о Јасеновцу да у виду званичног писма дамо одговор на питања која Комисија поставља у прилогу Вам достављамо одговоре на питања.

Иако, како наводите у писму, добро познајете рад Музеја, нека од питања постављена су на начин да се добија утисак како се жели дезавуисати рад Музеја. Наиме, знајући за Вашу научну, стручну и професионалну вокацију, не верујемо да је тон и садржај неких питања (нпр. питања 3-8) резултат непознавања проблематике, али смо добили утисак да се доводи у питање кредибилност у научном и стручном погледу адресата (како институције, тако и људи у њој). Но без обзира на то, настојали смо дати што коректније одговоре.

Верујемо да ће одговори допринети бољем разумевању.

С поштовањем,

В.д. директора:
Ненад Ђорђевић

Одговор Музеја жртва геноцида др Србољубу Живановићу

ДАНАС ДОДАТАК
ЖИВНОСТ
ПОКЛОНИ

вечерње
НОВОСТИ

НЕДЕЉА
14. април 2019.
Београд • Гласник РСМ • www.vechernje.rs
ДНЕВНИ ЛИСТ С НАЈВЕЋИМ ТИРАЖОМ

50
коп
100
200
300
400
500
600
700
800
900
1000

ВУЧИЋ О НАПАДИМА НА ОДБОРНИКЕ СНС
Опозиција зна само да туче

СЪС ИСТАКАО ЗАХТЕВЕ НА СКУПУ У БЕОГРАДУ
Траже комисију за фер изборе

СТРАНЕ 4. и 5.

АКАДЕМИК СРЂОЉУБ ЖИВАНОВИЋ
НАЈВЕЋИ ИСТРАЖИВАЧ ЛОГОРА СМРТИ

ЈОШ КРИЈУ БРОЈ ЖРТАВА У ЈАСЕНОВЦУ

— ПРОЧИТАЈТЕ ЈОШ —
ОПАСНЕ ХЕМИКАЛИЈЕ НА ЊИВАМА
Забрањени пестициди трјују нам бебе

УЕДИЊУУ СЕ АНТИГЛОБАЛИСТИ
ЕУ руше њени посланици

ИНТЕРВЈУ: ИБЕР ВЕДРИН
Олбрајтова отворено била уз Албанце

СВАКОДНЕВНО СТИЖУ
НОВИ ПОДАЦИ О
СТРАДАЛНИЦИМА

ГЕНОЦИД У ЈАСЕНОВЦУ
ДОКАЗАН, СРЕБРЕНИЦА
НАМЕТНУТА ИЗ ХАГА

САНДУКЕ СА ПОДАЦИМА О УБИЈЕНИМА У ЈЕДНОМ НАШЕМ ИНСТИТУТУ НИКО НЕ ОТВАРА

ПРОДАЈНО ПОРЕЧКО
БРОЈ 700.000/СРБ/23.100
ЈАНУАРИЈА, 03.000/ГРМ...

У ПРОДАЈИ
нови број часописа
РУСКИ ТРАВАР
април мај

СТРАВИЧНА НЕСРЕЋА НА ИБАРСКОЈ МАГИСТРАЛИ КОД КРАЉЕВА
Претицањем право у смрт
СТРАДАО ИВАН М., ЧЕТВОРО ПОВРЕЂЕНО

Интервју са др Срђољубом Живановићем, Вечерње новости, 14. април 2019.

Полемике

Још једном о броју жртава у Јасеновцу



Вељко Ђурић Мишина

четвртак, 20. април 2017.



Још мало о броју жртава о Јасеновцу

За који дан биће обележена годишњица пробоја последњих заточеника концентрационог логора Јасеновац 22. априла 1945. године. Треба очекивати бројне текстове, радио и телевизијске емисије... Говориће позвани по новинарској процени о знању теме... Најчешће се помињати бројке страдалника. Неће се, на жалост, чути ниједна нова чињеница која, на пример, може допринети расветљењу размера зла и броју злочинаца!

Тешко је утврдити када је настала мудрост коју је знаменити Иво Андрић записао: „Када дођу тешка времена, паметни забуте, будале

проговоре а фукара влада“!

У овим туробним временима једноумља удробљеног у меку англоамеричку окупацију, с времена на време преко разних медија пласирају се сензационалне „истине“ о прошлости које одмах усталасају јавност, обично су то личности са бројним звањима што аутоматски треба да сугерише да у њихове тврдње не би требало сумњати. На Интернету се одмах јаве они свезнајући са својим коментарима пуним хвалоспева и понеком негативном оценом.



Ја сам школовани историчар, са докторатом „Српска православна црква 1941–1945. године“, објавио сам десетак књига и педесетак научних радова углавном из новије историје српског народа и Српске православне цркве, урадио три документарна филма итд. Руководилац сам Музеја жртава геноцида, институције која је створена пре нешто више од две деценије. Настојим да у оквирима струке издигнем Музеј и ставим га на место које му припада у историјској науци.

Мој текст „Још једном о броју жртава у Јасеновцу“, сајт НСПМ, 20. април 2017.

12/15/2020

БОРБА ЗА ВЕРУ - Академик Србољуб Живановић: Страдања Срба, Јевреја и Рома у јасеновачким логорима смрти



БОРБА ЗА ВЕРУ

Српска Православна Црква

Serbian Orthodox Church

УВODНА РЕЧ

САОПШЕЊА

КОНТАКТ

ПРЕТРАГА

Тренутно је 145 гостију на вези

ОБАВЕШТЕЊА

ПОЗИВАМО ВАС ДА СВОЈИМ ДОНАЦИЈАМА ПОМОГНЕТЕ ОПСТАНАК И СТАБИЛНО ФУНКЦИОНИСАЊЕ "БОРБЕ ЗА ВЕРУ"



ДОНАЦИЈЕ ЗА САЈТ:

(ОБЈАШЊЕЊЕ)

+++

„Ако кажете да не постоји завера, онда постоје само две могућности: или сте незналица, или сте део завере.“

Уредништво „Борбе за веру“

САДРЖАЈ

- НАСЛОВНА СТРАНА
- ПРАВОСЛАВЉЕ-актуелно
- АНТИЕКУМЕНИЗАМ
- СВЕЈЕРЕС ЕКУМЕНИЗАМ
- БОРБА ЗА ВЕРУ
- МИСИОНАР
- ПРАЗНИЦИ
- ДУША ПОСЛЕ СМРТИ
- АПОКАЛИПСА
- РЕЧ СВЕТООТАЧКА
- СВЕТА ЛИТУРГИЈА
- ПОДСЕЋАЊА
- ПРАВОСЛАВНА ДОМАТИЦА
- КАЛЕНДАР
- СВЕТ ОКО НАС
- ИНТЕРВЈУ
- ВЈЕЧНАЈА ПАМЈАТ
- ЕПАРХИЈСКЕ НОВОСТИ
- ПИСМА ПОСЕТИЛАЦА
- СТАЋИ НА Русском Јазыку
- СРБОЦИД
- КОРОНА

СВЕТ ОКО НАС

Погледајте како ватикански сатанисти, на челу са папом Франом, прослављају Божић (фото-видео)

Министарство здравља РФ именовало рачунарске и видео игре које су штетне за децу у пошту

Велики поглаваци: Бивши дисидент ЈАТ-а: НАТО авиони нас трују из ваздуха

Иран се осветио? - У Израелу ликвидирали офисири Мосада одговоран за смрт иванског физичара

Ексклузивно: Превод депеша "Википикса" о Иринију Добриновићу (3)

ПРЕПОРУЧУЈЕМО:

Уредништво: С патријархом исти сценарио као с Амфилохијем

Уредништво: поводом здравственог стања патријарха Иринија

Уредништво: Свопштење поводом богохулних и мрачних појава око смрти и сахране митрополита Амфилохија

НАСЛОВНА СТРАНА

Академик Србољуб Живановић: Страдања Срба, Јевреја и Рома у Јасеновачким логорима смрти

уторак, 15 децембар 2020



Пошто нове генерације Срба често заборављају шта се десило са Србима у римокатоличкој Независној Држави Хрватској, и пошто о злочинима римокатолика Хрвата ништа не уче у својим школама, морао сам да поново напишем нешто о ономе што сам лично видео приликом истраживања масовних гробница римокатоличког и хрватског терора у Јасеновцу и у Доњој Градини, 1964 године.

Неке владике Српске Православне Црквесада заборављају оно што је некада написао и објавио свети владика Николај Велимировић о жртвама српског народа у Хрватској. Он је био велики противник нациста, па су га Немци зато заточили у манастир Војловицу код Панчева, па затим у злогласни концентрационо логор у Даху. По његовим речима тада му се јавио сам господ Исус Христос. Такође, поједине владике Српске Православне Цркве не читају на пример Меморандум из 1942 године острадању СПЦ током постојања Независне Државе Хрватске, од стране римокатолика Хрвата и свештеника римокатоличке цркве. Римокатолици Хрвати су тада побили све владике СПЦ и све свештенике (после свирепог мучења) који нису успели да избегну у Србију. У свим прогонима против Срба, Јевреја и Рома нарочито су се истицали свештеници римокатоличке цркве. Поред њих, злочине су вршили крижари, крижарке, часне сестре, орлови и други римокатолички активисти, посебно Франђевци из Сирког Бријега, Мостара, Сарајева и других самостана. Наравно, римокатоличка црква се увек трудила да пикирије злочине свога свештенства и римокатолика Хрвата током више векова борбе против православања. у Аустроугарској царевини, као и за време постојања Југославије, као и у Независној држави Хрватској. На сличан начин су се римокатолици понашали и приликом грађанског рата у Југославији током деведесетих година, када су Срби масовно протерани из тадашње Републике Хрватске. Римокатолички свештеници и сада у Републици Хрватској воде непрестану борбу против свих Срба и Јевреја у Хрватској. За време постојања краљевине Југославије није се писало и говорило о злочинима Хрвата, римокатолика да се не би увредио Хрватски народ. Ни за време комунистичке диктатуре у Југославији није се о томе говорило због политике тз. "братства и јединства". У садашње време се о томе не говори због тз."регионалне сарадње". То недозвољава ни Европска Унија, НАТО и Американци. Тако су римокатоличке пале увек подржавале своје римокатолике Хрвате на штету Срба, Јевреја и Рома. На пример и кардинал Раћингер, када је постао папа је подржавао и благосиљао хрватске кољаче из Јасеновца и других места. Папа Јован Павле Други је беатификовао усташког злочинца, загребачког надбискупа Алоизија Степинца, кога сада слави цела Хрватска. Он је приликом посете Бања Луци беатификовао главног идеолога усташтва Ханца Ивана Мерца и то баш у самостану Петрићевац из кога је братар Вјекослав Мајсторовић - Томасевић извршио покољ српске деце у основној школи у Дрекулици, у руднике Раковац итд. На целу Бања Луке се тада налазио и франђевц Гугић, који је срушио саборну цркву у Бања луци. О свему томе може се прочитати у Хрватској штампи из тог доба. Зна се да су

borbazaveru.info/content/view/13707/1/

1/3

Текст др Србољуба Живановића „Страдања Срба, Јевреја и Рома у јасеновачким логорима смрти“, сајт Борба за веру, 15. децембар 2020.



СТАЊЕ®
СТВАРИ

НОМЕ › РАЗНОМИСЛИЈЕ › ВЕЉКО ЂУРИЋ МИШИНА: ОДГОВОР С. ЖИВАНОВИЋУ ИЛИ ОСТАВИТЕ СЕ БРОЈАЊА СТРАДАЛНИКА У ЈАСЕНОВЦУ

Вељко Ђурић Мишина: Одговор С. Живановићу или Оставите се бројања страдалника у Јасеновцу

У СТАЊЕ СТВАРИ *он* 28. АПРИЛА 2016. • (22)

Србољуб Живановић: Тито је сакрио истину о Јасеновцу

Када је Државна комисија судских антрополога бивше СФРЈ у саставу: др Здравко Марић, Вида Бродар, Атон Погачник и др Србољуб Живановић, септембра 1964. завршила прву фазу испитивања масовних гробница на стратишту у Доњој Градини са друге стране Саве од логора Јасеновац, уплашили смо се бројева до којих смо дошли. На стратиштима дуж реке, у масовним гробницама које су се простирале на дужини 12,5 километара и ширини 4,5, сложили смо се недвосмислено да ту лежи више стотина хиљада зверски убијених људи – 700.000 Срба, 23.000 Јевреја и 80.000 Рома! У гробнице, широке шест, а дубоке осам метара, наслагани су једно на друго, по 27 особа, старих и младих. Прве анализе узрока смрти сведочиле су да је око 20 одсто њих у гроб отишло живо.

Користимо "колачиће" (cookies) да бисмо вам олакшали коришћење. Ако наставите коришћење нашег сајта значи да сте сагласни са тим.

У реду!

Мој текст „Одговор С. Живановићу или Оставите се бројања страдалника у Јасеновцу“, сајт Стање ствари, 28. април 2016.

1/1/2021 Вељко Ђурић Мишина, директор Музеја жртава геноцида Осврт на харангу против Музеја жртава геноцида – Музеј жртава ге...

О НАМА ЈАВНЕ НАБАВКЕ КОНТАКТ ћирилица | latinica f y

 НАСЛОВНА НОВОСТИ ▾ ЗАПОСЛЕНИ ИЗЛОЖБЕ БИБЛИОТЕКА

РАТНЕ ЖРТВЕ ИЗДАЊА ▾

Вељко Ђурић Мишина, директор Музеја жртава геноцида Осврт на харангу против Музеја жртава геноцида

 Од Музеј жртава геноцида Београд — 8. децембра 2019. in [Издајамо из актуелно](#)  0



0 **116**
Препорука Прегледа

 Поделите на Фејсбуку  Поделите на Твитеру  

<https://www.muzejgenocida.rs/2019/11/29/veljko-djuric-misina-direktor-muzeja-zrtava-genocida-osvrt-na-harangu-protiv-muzeja-zrtava-genocida/> 1/4

Мој текст „Осврт на харангу против Музеја жртава геноцида“, сајт Музеја жртава геноцида, 8. децембар 2019.



Музеј жртава геноцида

Вељко Ђурић Мишина:

Исправка једне погрешне легенде

опширније...

Посета академика др Србољуба Живановића (</index.php/85-novosti/241-poseta-akademika-dr-srboljuba-zivanoviha>)



Мада Музеј жртава геноцида располаже са ограниченим простором, има довољно воље да дочека знане и незнане госте, угости их, колико је могуће помогне на разне начине.

Дана 11. маја Музеј је, после више година, посетио академик др Србољуб Живановић, угледни антрополог. Разговор са домаћином започео је поводом интервјуа објављеним 10. априла у „Новостима“ и реакције који је написао Вељко Ђурић Мишина, в. д. директора Музеја. Закључено је да је такав начин користан да се у јавности расправља и чувају успомене на трагичну прошлост.

У разговору је било речи о статусу и активностима Музеја.

Угледни гост је испраћен онако како и доликује – поклоном најновијих издања Музеја.

Посета др Србољуба Живановића Музеју жртава геноцида,
сајт Музеја жртава геноцида, 12. мај 2016.

II ДЕО

ИЗВЕШТАЈИ О ИСТРАЖИВАЊУ

Прилог 1

Извештај архитекте Богдана Богдановића о будућем споменику у Јасеновцу

Mjesto obilježavanja i zatečeno stanje

Kompleks fašističkih logora Jasenovac-Gradina nalazi se na području sastava Save i Une i Save i Lonje. Ovaj baroviti i nekad teško pristupačni predeo fašisti su odabrali zato što su i same prirodne prepreke izdirale logor i otežavale sve akcije njegovog oslobađanja i rasturanja.

Na prostorima nekadašnjih ciglana i male fabrike lanaca – počev od ljeta 1941 počinje izgradnja, utvrđivanje i sistematiziranje jednog od najstrašnijih kombinata smrti u ovom ratu. U prvim danima zamišljen kao prihvatni logor za sovjetske zarobljenike – u vrijeme dok se neprijatelj nadao brzim i munjevitim uspjesima na istočnom frontu – ovaj je logor postepeno počeo da se, sa porastom otpora i razmahom oslobodilačkog rata, pretvara u mjesto deportacije i uništavanja zarobljenih boraca, njihovih porodica, talaca, velikih grupa naroda sa ustaničkih područja, i uopće kao mjesto uništavanja velikog broja naprednih i čestitih ljudi. Isto tako, od prvih dana logor je bio i mjesto sistematskog uništavanja Jevreja.

Kompleks logora bio je ograđen visokim zidom, tako da je u sebi od pogleda skrivao građevine i barake koje su bile podignute. Na osnovu sjećanja preživjelih zatvorenika, kao i kasnijim dokumenata komisije za ispitivanje ratnih zločina može se sa velikom tačnošću utvrditi raspored i funkcija osnovnih elemenata ovog čudovišnog naselja. Sam gradić Jasenovac dobrim dijelom odmah je ispražnjen i raseljen, tako da su kuće u naselju bile dio logora – sjedišta komandi, mjesta ispitivanja i mučenja. Prostor s druge strane Save na bosanskoj strani također je integralni dio logora. Tamo su zatvorenci većinom masovno ubijani, ali je bilo ubijanja i u samom logoru, u nasipu prema Lonjskom polju, na obali Save gdje su za to bili postavljeni i posebni granici, tj. konstrukcije sa kojih su tijela ubijenih padala u Savu. Pred kraj rata dva šlepa zatvorenika potopljena su nasred Save, i danas se nalaze na dnu.

Pred oslobođenje Jasenovca, neposredno pred povlačenje, neprijatelj je počeo sistematsko uništavanje logora i materijalnih tragova. Minirane su sve konstrukcije i građevine, a brižljivo su zatirani tragovi masovnih grobnica. Dok su borbe još trajale, i prvih mjeseci po oslobođenju bila je prva, spontana i sasvim razumljiva reakcija naroda koji je ovo omrznuo mjesto i sam počeo da zatire. Osim toga, nestašica građevinskog materijala i vrlo teš-

ka stambena kriza, naročito u popaljenim selima Sjeverne Bosne dovela je do raznošenja materijala koji je poslije miniranja i rušenja još postojao. Da bi se ovo prekinulo, prostor logora je kasnije izuzet iz privatnog zemljišnog posjeda i stavljen je pod zaštitu.

Od elemenata koji danas još postoje, ili se samo naziru, mogli bi se navesti slijedeći. Prije svega postoje tragovi skoro svih baraka i građevina. Temelja uglavnom više nema, ali se njihova osnova osjeća još uvijek u strukturi terena. Nailazi se zatim na dijelove pruge koja je uvodila u kompleks logora. Nailazi se također i na djelove nasipa i pruge kojom su vagonetima prebijeni i polumrtvi zatvorenici dovođeni do granika. Postoje i dijelovi granika prema Savi, uglavnom zemljani ostaci. Zatim više manjih i srednjih masovnih grobnica unutar logora, koje su do sada otkrivene. Masovna grobnica je i nasip prema Lonjskom polju /računa se na oko 20 000 mrtvih/, jer su u toku rada zatvorenici ubijani i ugrađivani u nj. Zatim, još i mnogi drugi manje značajni tragovi. Na bosanskoj strani, u kompleksu Gradine tragovi su jasniji. Tamo se nalazi veći broj masovnih, čak ogromnih monstr-grobnica koje se dobro raspoznaju.

Postavljanje zadataka

U septembru 1960. Centralni odbor saveza udruženja boraca NOR Jugoslavije pozvao je arhitekta Zdenka Kolacija i Bogdana Bogdanovića da podnesu svoje prijedloge za obilježavanje kompleksa logora u Jasenovcu. Prije ove odluke odbor je bio upoznat sa nekim ranijim zamislima koje nije prihvatio. Poseban program projektiranja nije bio dat i autorima je ostavljena puna sloboda da pošto se upoznaju sa materijalnim činjenicama – formuliraju na najpogodniji način svoje ideje. Na osnovu radova koji su podneti /obadva rada bila su na nivou idejnih skica/ prihvaćena je ideja Bogdanovića i poslije toga pristupio je njenoj daljnjoj razradi.

Kod memorijalnih cijelina sve vrste razrada osnovne ideje se ide istim tokom i u istom ritmu, kao kod uobičajenog arhitektonskog projektiranja. Od usvajanja osnovne ideje do njenog punog perfektuiranja, neophodno je bilo izvršiti čitav niz stadija i ustanoviti više varijanti. Potrebno je bilo eksperimentalno razraditi i iznad obima uobičajenog idejnog projekta – niz detalja, pa i parcijalnih projekata i maketa. Autoru su i u tom pogledu ostavljene odriježene ruke.

U julu 1962. autor je bio pozvan kod Predsjednika Republike, koji je želeo da se upozna sa tokom rada na projektu, sa kojim se, ranije, već prigodom podnošenja idejnih skica bio upoznao. Tom prilikom autor je izložio tok projektiranja, takođe i specifičnosti zadatka. I ovom prilikom rad na projektu

i objašnjenja su prihvaćeni, a i dalje je ostavljeno projektantu da sam, kada smatra da je projekt dovoljno prostudirao, podnese definitivnu varijantu.

U februaru 1963. Bogdanović je podnio crteže i makete, prikazao je razvoj dosadašnjih varijanti i postepeno fiksiranje dimenzija, oblika i konstrukcije spomenika. Rad je sada konačno prihvaćen, pa je zatim u Izvršnom vijeću Jugoslavije, iznijet pred sastav najviših državnih i partijskih rukovodilaca, na čelu sa Predsjednikom Republike. Stavljeno je tada u zadatak autoru da pređe na izradu detaljnih nacрта, ili da izradu istih organizira, onako kako je to najcjelishodnije za uspješnu realizaciju spomenika.

Osnovna zamisao

Od prvih skica do današnjeg stadijuma projektiranja osnovna zamisao se nije mijenjala u suštini, iako je pretrpjela niz modifikacija i varijantnih rješenja. Evo nekoliko njenih osnovnih karakteristika.

Riješenje u cijelini, odabrani elementi i njihovo međusobno disponiranje na evociranju slika strave i užasa, već, spomenik svojom osnovnom metaforom treba da izrazi jednu plemenitu, večitu ljudsku istinu – da je život neuništiv, da je jači od smrti. I zato je kao osnovni simbol izabran baš CVIJET, znak vječitog obnavljanja, i poslije niza varijanti stiliziran kao cvijet-građevina, kao superstruktura okrenuta dvojno – kriptom prema žrtvama iz kojih vuče svoj korijen, i krunom, nekom vrstom obrnute kupole – prema svijetlosti i suncu. Simbolično, prema životu i slobodi.

Osnovna građevina spomenika upisuje su u prostorni okvir sadašnjeg pejzaža kojim dominira prirodna makija, voda i barska vegetacija. Ovaj prirodni okvir integralni je dio spomenika i ne treba da pretrpi nikakvih većih dendroloških izmjena, izuzev izvjesnog oplemenjavanja postojeće vegetacije.

Konzervatorski zahvati i obilježavanje zatečenih tragova uzimaju se kao drugostepeni elementi kompozicije. Sve što se može sačuvati i obilježiti, obilježiti će se, ali se ne pristupa nikakvim rekonstrukcijama ranijeg stanja, jer bi takvi poduhvati bili neautentični, čak i kada bi se vjerno reproducirale nekadašnje građevine, ili njihovi djelovi, konstrukcije i drugi elementi logora.

Današnji stadij projektiranja i definiranja konačnog programa

Na sastanku održanom 12. 12. 1963. u Predsjedništvu Saveza udruženja boraca NOR SR Hrvatske zaključeno je, da se pristupi realizaciji spomenika u Jasenovcu prema idejnim skicama arh Bogdana Bogdanovića i da se, odmah počne sa izradom odgovarajućih projekata za realizaciju.

Komisija stručnjaka u kojoj su pored ostalih bili prof Polc i prof Kostrenčić, razmotrila je sa tehničke strane predloženu konstrukciju spomenika i dala potvrdno mišljenje o mogućnosti tehničke realizacije. Posao oko izrade glavnih projekata povjerena je, uz punu saglasnost autora APZ grupi arh Lava Horvata. Ovaj kolektiv radi na ovom zadatku već više mjeseci.

Osnovna građevina spomenika određena je u potpunosti, a izvršena je i statička provjera dimenzija. Model spomenika nalazi se sada na aerodinamičkom ispitivanju. Zemljani radovi su također sagledani kao i grube količine i vrste radova. Hidrografska ispitivanja također daju jasniju sliku nad budućim potrebnim zahvatima u ovom smislu. Izrada dendrološkog plana je u toku.

Na sastanku u Jasenovcu 23. i 24. IV o.g. prilikom rekognosciranja terena definiran je program do u pojedinosti, tako da se sada može smatrati konačnim. Evo osnovnih stavova ovog programa:

- Osnovni simbol disponira se na sjeverno-zapadnom rubu većeg jezera.

- Prilaz građevini je zemljanim nasipom „pasarelom“, koja je popločana željezničkim karboniziranim pragovima.

- Prevlaka između dva jezera uklanja se i na ovom mjestu postavlja se betonski mostić čija visina i raspon treba da dozvole prolaz čamcu, iz jezera u jezero.

- Obilježavanje mjesta nekadašnjih baraka vrši se produbljivanjem terena u obliku obrnute plitke piramide.

- Obilježavanje grobnica i mučilišta /mjesto ubijanja maljevima, granik, mjesto ubijanja lancima, krematorijum/ obilježavaju se plitkim konusima od nabijene zemlje.

- Alternativno, svako mjesto mučenja i grobnica, pored obilježja od zemlje dobiva i poseban znak, amblem od betona, orijentaciono po 3 m³. zapremine, u jednostavnom šalungu: ovakvih znakova, računajući i Gradinu, može biti do dvadeset na broj.

- Veće jezero, prema Savi i današnjoj cesti za Košutaricu proširuje se otkopavanjem da bi se povećala glavna vizura na spomenik, i da bi se dobila pozajmišta zemljanih masa.

- Prirodna linija jezerskih obala mijenja se minimalno, i samo gdje je to najnužnije.

Osim ovih pobrojanih zemljanih radova ne vrše se nikakve modelacije terena u većem obimu, a manja planiranja će se izvršiti samo gdje je to najnužnije:

- Zatravljanje otkivenih i nasutih površina vrši se busenom.

- Komunikacije van pasarele ne predviđaju se, s tim što je silazak sa pasarele i slobodno kretanje terenom dozvoljeno kad je to moguće /u ljetnom periodu/.

- Na području Gradine obilježavanje grobnica vrši se na isti način kao i u prostoru logora. Pored toga, i inundacijom područja, tj. sa unutrašnje strane odbrambenog savskog nasipa, granice grobnica obilježile bi se manjim betonskim stošcima.

- Inskripcije koje objašnjavaju obilježena mjesta sabiraju se na glavne komunikacije, u prostoru logora na ivicu pasarele, a u prostoru Gradine na nasip. Inskripcije se stavljaju na tipske kamen blokove, orijentaciono 60h60h60cm, a približno se računa sa 40 do 50 ovakvih blokova.

- Isti tipski natpis obilježiti će i značajna mjesta u samom naselju, i u bližoj okolini.

- Na teritoriji Gradine izvršit će se otkup privatnih terena da bi se zaokružile cjeline grobnica u prirodnom parku čitavog logorskog područja.

- Priobalna zona Save sa bosanske strane stavit će se pod pejzažnu zaštitu i zabranit će se izdavanje lokacije i bilo kakvo zidanje.

- Urbanističkim planom Jasenovca treba obezbjediti da se u samom naselju ne pojave visoke građevine koje bi svojom silhuetom konkurisale silhueti spomenika, jer je ista vidljiva u širokom vizuelnom području, a najmanje desetinu kilometara u prečniku.

- Od centra naselja Jasenovac do ulaza u memorijalni kompleks treba izgraditi 1 km ceste, jer današnja ulica nije kaldrmisana.

- Potrebno je dotjerati prometnu površinu savskog nasipa koja je u dosta dobrom stanju, i to od ulaza u područje logora do oko 300 metara od sučeljavanja sa logorskim nasipom, a na preostalom dijelu savskog nasipa sagraditi cestu.

Kod ulaza u centralni dio kompleksa /početak pasarele/ cesta će se proširiti u manje parkiralište, uzdužnog tipa.

- Pored ovih površina, na mjestu koje je već određeno u saglasnosti sa projektantom urbanističkog plana Jasenovac predviđa se prihvatno logorište za posjetioce u danima svečanosti. Ove površine treba da prihvate oko 10 000 ljudi. Predviđaju se odgovarajući sanitarni objekti, dovođenje pitke vode i prostor za manju pokretnu ambulantu. Na pogodnim mjestima postavljat će se u danima svečanosti laki montažni objekti i nadstrešnice koji će služiti za snabdjevanje hranom i pićem.

- Prihvatno logorište ima veći parking, ili više njih, na zatravnjenom prostoru, bez čvrste podloge i asfalta, Asfaltira se manje parkiralište, kao što je rečeno, predviđa se kod ulaza.

- Dendrološka obrada terena predviđa se na način kao što je opisan / prirodni park, poštovanje autohtone vegetacije sa najnužnijim pročišćavanjima i oplemenjivanjima/ i to samo u užem području spomenika /"trougao"/, tj. na površini od oko 15 ha.

- Površine van „trougla“ ne određuju se dendrološki, sem što se propisuje poseban režim održavanja /povremena sječa šikare, čišćenje od korova/.

- Posebnim režimom određuje se u održavanje prirodnog parka na bosanskoj strani.

- S obzirom na dobar sastav zemljišta nisu potrebni nikakvi radovi pripreme tla /donošenje humusa, poboljšavanje sastava zemljišta, itd./.

- Glavni simbol, konstrukcija cvijeta, visine je oko dvadeset i pet metara. Izrađena je od armiranog betona. Posebna pažnja poklonit će se odabiranju agregata i vezivnog materijala /porcelanski cement/. Prije početka radova treba obezbjediti dovoljne količine, da u toku rada ne bi došlo do promjene strukture, odnosno boje objekta. Konstrukcija cvijeta sastoji se od šest dvostrukih latica koje nose šest radialnih rebara, povezanih centralnim stubom. Rebra se, kao što se vidi i sa crteža, produžuju i čine oslonac armirano betonskim svodovima kripte, koja se nalazi ispod gornjeg dijela cvijeta.

- Kripta služi odavanju počasti žrtvama prema klasičnom /venci/ ili nekom drugom postupku koji će se proučiti.

- Pod kripte je obložen granitnom kockom, a šest niša su djelomično pod vodom. /Filtirana savska voda, mehanički dovedena, ili vodovodska voda/.

- Ne vrši se nikakvo osvjetljavanje kripte, a osvjetljenje cvijeta u danima svečanosti vrši se reflektorima za koje se predviđa dovođenje podzemnog kabla i dovoljan broj priključaka.

- Osim ovog nikakvo drugo osvjetljenje prostora spomenika, kao ni ceste prema Košutarici ne predviđa se.

- Ne predviđa se ni vještačko zalivanje slobodnih površina.

- Osim odavanja počasti žrtvama u kriпти /poseban ritual/ ukoliko se pokaže neophodnim odvojit će se mjesta na terenu za postavljanje vijenaca i cvijeća, pa čak i za vjerskim počastima /svijeće/, no ovo se rješenje smatra privremenim.

- Muzej se predviđa u sastavu naselja, jer se i samo naselje mora smatrati dijelom spomeničkog kompleksa. Muzej je zgrada manjih dimenzija, funkcionalno rješen. Lokacija će se odrediti u intencijama općeg urbanističkog plana, najbolje negdje na dolasku posjetilaca, tj. u centru. Unutrašnje uređenje muzeja, način odabiranja i prikazivanja eksponata, predmet je posebne studije.

- Na trgu, u dolasku i neposrednoj blizini muzeja posjetiocima će se prikazati veća kamena tabla sa uklesanim planom čitavog logorskog područja.
- U blizini muzeja i Centra naselja, na obali Save određena je lokacija za manji motel, koji je funkcionalno turističkog tipa. Troškovi izgradnje motela ne bi ulazili u investicije spomenika, nego bi se morali realizirati iz sredstava za turizam i ugostiteljstvo.

Zgb, 28. V 1964.

Arh Bogdan Bogdanović

Прилог 2
Извештај проф. др Миодрага А. Бућића
о експертизи на гробишту у Доњој Градини

Извјештај о експертизи у Јасеновцу-Градина

УДРУЖЕНЈУ САСЕЗА БОРАСА НОБ-А СР БиН
Сарајево

Према нашем заједничком договору и уговору, достављам извјештај о извршеној експертизи костура екшумираних из гроба у селу Градини.

Прегледе ископаних вршио сам 29. и 30. јуна 1964. године. Ископан је један дио дугачке гробнице која се налази на livadi Мирка Вукића у nivou бушотине број 108. Ископани је део износио у дужини 2 метра, у ширини 3 метра и у дубини 2 метра.

НАЛАЗ:

A. Костури:

1. На дубини од 1,80 м, у северо-западној четврти ископаног дела гроба делови дељег костура: 2 теменјаће, растављеног уздужног шва, са четвртастим улмом у задњем делу лево теменјаће, чији су промери рупе 30h25 мм, без задњег руба, који је иначе саџинjavaо темено-потилжни шав, раније; одржана лева раменјаћа и лева жбика.

2. На истој дубини и у истој четврти ископаног дела гроба, поред претходне лобанје костура 1., нађени делови дељег костура: лева теменјаћа и у нјој делови великог мозга, крти, шупљикави, лакши него када је свеже ткиво, слични мумифицираном, одржане коре мозга која се јасно разликује од бело средине, сивобеличастocrnkaste боје, покривена земљом која је слеplјена тако да се не може одвојити од површине; лева раменјаћа и лева жбика, целе, не поломљене, исчезлих рскавика око главика и чашица њилових.

3. На истој дубини, у североистоној четврти гробног дела који је откопан, ближе истоном зиду гробнице, нађена лобанја, растављених и делом недостатних костују под лобанје, док су кости крова још повезане, шавови нису растављени; преко обе потилјаће у попречном правцу, готово паралелно темено-потилжном шаву, пружа се пукотинаст прелом, непотпун, без могућности

rastavljanja patrljaka, po gornjim a ne i bočnim delovima temenjače, od ove pukotine pruža se prema napred po desnoj temenjački do na 2 cm od krunskog šva takođe jedan pukotinast prelom, u prednje-zadnjem pravcu položen, nepotpun, bez rastavljenih patrljaka i bez vidnih ulegnuća na spoljašnoj tabuli krova. Bočni deo desnog velikog krila klinače odlomljen od ostalog dela kosti i stoji u vezi sa donjim-prednjim delom desne temenjače.

4. Na istoj dubini, a pored prethodne pod br. 4 opisane lobanje, nalazi se druga lobanja višestruko polomljena, sa potpunim prelomima odvijених patrljaka, od kojih su očuvani pretežno delovi krova lobanje a ne i poda lobanje. Mnogi delovi lobanje nedostaju. Obe ove lobanje pripadaju starijim osobama. Na onoj opisanoj pod br.3 postoji čeonі šav u čeonіj kosti (sutura frontalis persisens).

5. Na dubini od 2 metra, u jugozapadnoj četvrti iskopanog dela grobnica, bliže južnom zidu, nađena samo desna ramenjača odraslog, bez vidnih preloma i bez drugih kostiju kostura.

6. Na dubini od 2 metra, u jugoistočnoj četvrti, nađena leva temenjača odraslog, bez ikakvih drugih kostiju kostura, sa dva pukotinska preloma: jedan ide od zadnjeg ruba upravo prema napred, dug oko 6 cm, ulegnutog bočnog prema dosredišnjem delu iste temenjače, a druga pukotina ide od ruba prema slepoočnoj kosti naviše upravo, dug 5 cm, pukotinast, lako rastavljenih ivica pukotine po debljini kosti.

7. Pored prethodne, nađena druga leva temenjača, bez ikakvih drugih kostiju, bez preloma, sa slepljenim pramenom kestenjaste kose na spoljašnoj strani njenoj, kosa duga 5 cm, sečenog slobodnog kraja (šišana).

8. Na istoj dubini, u jugoistočnom kvadrantu, bliže njegovom centralnom uglu, nađen patrljak desne polovine potiljače i desna polovina čeonjače odrasle osobe, bez vidnih pukotina ili zaseka na patrljcima.

9. U severo-istočnoj četvrti otkopanog dela, u njegovom bočnom severnom uglu, nalaze se delovi višestruke polomljene lobanje, lobanjine kosti većim delom nedostaju. Kosti pripadaju odrasloj osobi. U pravcu prema zapadu od ovih polomljenih delova lobanje nalazi se jedno rebro odraslog i, još dalje prema zapadu, jedan uzan muški kajiš za opasivanje.

10. Gotovo na sredini iskopanog dela groba, nađeno je jedno rebro,

bez rskavice, nepovređeno, bez preloma, od leve polovine grudnog koša, a po svojim dimenzijama odgovara dečjem rebru, verovatno odraslom odojčetu.

11. Na dubini od 2 m, u severo-zapadnom kvadrantu, bliže zapadnom zidu, leva temenjača i potrljača odraslog, rastavljene jedna od druge, celokupne, potpuno održane i bez preloma potiljače, sa dve paralelne pukotine u spoljnoj tabuli temenjače, duge po 3 i 4 cm na gornjem vodoravnom delu temenjače.

12. U istom kvadrantu, uz severni zid, više prema severo-istočnoj četvrti, nađena je leva bederenjača sama, koja po svojim dimenzijama pripada detetu do 3 godine, nepolomljena, održana, bez sednjače i preponjače pripojenih uz nju.

13. Pored dečje bedrenjače, nađena leva laktača odrasle osobe, cela, bez preloma.

14. U istom kvadrantu, više u njegovoj sredini, nađena desna golenica (tibia), koja po svojim dimenzijama odgovara dečjem dobu oko 10 godina, nepolomljena, cela.

B. Predmeti:

1. Na dubini od 1 metar, više u severo-istočnom kvadrantu, nađene su dve srebrne pedesetodinarke jugoslovenske, iz 1938.

2. Na dubini od 1,80 m u jugo-zapadnoj četvrti, nađen je jedan kratak lanac za muški sat koji se nosi u malom džepu od pantalona, sa alkom patent na zakopčavanje, zarđao.

3. Na 1,80 m dubine, u sredini iskopanog dela, nađena kutija od šibica, prazna, trošna, bez palidrvaca i bez održane etikete.

4. Na dubini od 2 m na granici severoistočne i severozapadne četvrti, bliže severnom zidu, muški kajiš za opasivanje, mrko-žučkaste boje, truo, kidljiv, sa pređicom (šnalom) zarđalom, čiji šiljak ne može da se odvoji od okvira. U severoistočnoj četvrti, strči iz severnog zida napred već pomenuti uži kajiš za opasivanje, muški.

5. Na dubini od 2 m u jugo-istočnoj četvrti, jedan takozvani gusti češalj kratak, sa dva reda zubaca na suprotnim rubovima, češći niz zubaca

nedostaje, dok je ređi niz zubaca održan, ali lomljiv, krt. Češalj je od rožaste materije, zelenkast sa prljavštinom između zubaca. Sličan je onom češlju koje su nosili u ono doba muškarci toga kraja.

C. Primedba:

Sve ovde pobrojane kosti pripadaju raznim osobama, na šta ukazuje činjenica da su pojedine prostorno u grobu bile udaljene tako da nisu mogle poticati od iste osobe. O ovome se vodilo računa pri samom iskopavanju kostiju, kome sam lično prisustvovao.

Zaključak

I. Iz prednjeg nalaza se vidi da je u ovom delu otkopanog groba na bušotini 108 nađeno: delovi od kostura 10 odraslih lica i 4 deteta, od kojih je jedno verovatno odraslo odojče, to jest u prostoru 12 kubnih metara zapremine; dve srebrne pedesetodinarke, kutija od šibica, dva kajiša za opasivanje muških pantalona, kratak lanac za džepni sat i gusti češalj.

II. U ovom delu groba nađene su samo pojedine kosti od kostura, dok većina kostiju nedostaje. Izuzev kajiša za opasivanje, nikakvi drugi delovi odeće i obuće nisu u ovom delu groba nađeni.

III. Na većini kostiju lobanja koje su nađene postoje potpuni i nepotpuni, pukotinski prelomi. Većina od ovih po svom obliku su nesumnjivo zaživotim dok pojedinih preloma zaživotnost nije mogla biti dokazana.

IV. Neki su prelomi nastali i pri samom iskopavanju groba od strane kopača, ali oni nisu ubrojani u ovom izvještaju.

Mišljenje

I. Nesumnjivo je da je broj leševa u ovom iskopanom delu groba bio daleko veći, ali da ih je većina potpuno raspala. Na to ukazuje i činjenica da su zaostali samo pojedini delovi pojedinih kostiju od kostura koji su bili celokupni i ovom prilikom otkriveni njihovi delovi.

II. Pada u oči da krupnije kosti, pogotovu odraslih, naročito butnjače

i golenice nedostaju, a da su održani pretežno delovi ili cele pojedine kosti lobanje, rebra pojedina, od kojih jedne sasvim malog deteta. Ova pojava se može dvojako tumačiti: da su ostale kosti istrulile i potpuno raspale pre nego kosti lobanje ili da su odsecane glave od onih čija su tela bacana u Savu, a glave sahranjivane u ovaj grob. Poznato je da je Savom plivalo dosta leševa bez glave. Glava je odsecana najverovatnije u cilju ubistva i u cilju sprečavanja utvrđivanja identiteta ubijenog koji je bačen u Savu. Ova druga pretpostavka, bar za većinu, je verovatnija, obzirom na okolnost da kosti, kao što su butnjača, golenica i druge krupnije kosti sa svojim kompaktnim delovima sporije se raspadaju i pretvaraju u krajnje neorganske hemijske spojeve i elemente.

III. Upoređujući nalaz u ovoj bušotini sa nalazima u drugim bušotinama u kojima su vršena iskopavanja, vidi se da je broj održanih kostiju u ovoj bušotini daleko manji nego u drugim otkopanim bušotinama. Ova činjenica može se objasniti pored drugih razloga, i glavnim razlogom: da su u ovu grobnicu sahranjivani leševi u toplim ljetnim mjesecima, što je uslovalo brže truljenje i raspadanje ovih leševa, nego onih koji su sahranjivani u grobnicama u hladnom godišnjem periodu. Osim toga, u ovu bušotinu su sahranjivani leševi vremenski ranije nego u onim drugim gdje su kosti bolje održane.

IV. Na dnu ovog dela groba, ispod kostiju i neposredno iznad dna groba, tu i tamo postojale su naslage crne, beličaste i sive kao pepeo. Crni slojevi imali su izgled komprimiranog vlažnog praha, trošni i potiču verovatno od boje odela i spojeva gvožđa poreklom iz krvi. Beličast sloj je mastan, razmazuje se kao nedovoljno ukuvani sapun i svakako su rezultat saponifikacije posmrtnе. Sivi kao pepeo sloj je više sitno zrnast kao krupnije samlevena kafa, verovatno ostaci minerala iz tela, komprimirani, vlažni, trošni, a čija boja potiče delom iz crne boje površnog sloja pomešane sa beličastom bojom soli iz organizma zaostale, iz zemlje groba i kreča koji je tu i tamo nađen posut u površnim slojevima zemlje humke na dubini oko 80 cm, kao i neposredno iznad kostiju.

Prof. Dr. Miodrag A. Bučić, v.r.

1. jula 1964. god.

Sarajevo

Прилог 3
Извештај о експертизи проф. др Миодрага А. Бућића
и др Халила Прокића на гробишту у Доњој Градини

IZVJEŠTAJ
Sudske medicine

Prof. Dr. M. Bučić
Dr. H. Prohić

PREDSJEDNIŠTVU UDRUŽENJA SAVEZA BORACA NOR-A SRBiH

Sarajevo

Dostavlja Vam se izvještaj o pregledu ekshumiranih kostura u selu Gradina, koji je izvršen 24. i 35. juna.

Grobница број 112

Grobница је отворена у дужини 6 метара и ширине 2,5 метара. Pregled kostura vršila је екипа биолога-антрополога и анатома из Лјубљане и Новог Сада, па је опширан записник о извршеном прегледу саčinjen од поменутих стручњака.

Sudsko-medicinska експертiza базирана је само на прегледу и дијагностичи нађених повреда костура.

U поменутој гробници од 1,60 и 1,80 мет прегледано је 197 костура, чији је број установљен на основу броја лобанја.

Sve кости су без tkiva, међусобно растављене, а поред костура су пронађени истрული дијелови одјеће и обуће (опанци, ципеле, дјеџе ципеле), затим посуде, кашике, чешљеви, кључеви, стакло од boca, боџика, огледала, дугмад од кошуља итд, што је све констатовано, описано и заведено записнички.

Већина костiju је још масна, мркосмеђе боје, а поједине међу njима су crне. Prvobitna претпоставка антрополога је била да је crна боја потицала услјед спалјивања. Међутим налаз одјеће и обуће на којима није било знакова спалјивања, а такођер и dlака kосе са glаве које нису биле осмуђене

spaljivanjem, govori sa sigurnošću da je promjena odnosno mrka (crna) boja kostiju nastala hemijskim putem u vlažnoj sredini. Samo takvu boju pokazuju kosti koje su bile na dubini od 1,80 metara, gdje se prilikom kopanja ukazivala voda, dok su ostale kosti na manjoj dubini pokazivale kestenjavo mrku boju.

Na pojedinim mjestima nađeni su i dijelovi saponificiranog tkiva žućkasto-bjeličaste boje, dijelom razmazljivog, dijelom krhkog odnosno lomljivog, a također i komadi koji su izgledali po izgledu i čvrstoći kao kreč ili gips. Pretpostavka antropologa je bila da je to kreč sa kojim su bili lješevi posipani. Međutim to je u stvari saponificirano tkivo. U sudskoj medicini poznata je lješna promjena u vidu tako zvane saponifikacije, to jest da lješevi u suvišnoj vlazi, a pri nedovoljnom ili potpunom odsustvu kiseonika, odnosno da se meka tkiva preobraćaju u bjeličaste ili sivo bjeličaste, razmazljive sapunaste mase, koje potom mogu da očvrsnu i da postanu lomljive.

Od mekih tkiva na kostima nije nađeno ništa. Karakteristično je da je u velikoj većini lobanjskih duplji nađeno moždano tkivo, tako da je veliki mozak bio skupljen do veličine muške pesnice, sa održanim jako uskim moždanim vijugama, a laganim presjecanjem mogla se donekle realizovati i građa mozga. Moždano tkivo je bilo jednim dijelom saponificirano, a jednim dijelom prožeto muljevitom zemljom i sitnim pijeskom, tako da je jako bilo krhko.

Na pojedinim lobanjama nađeni su ostaci dlaka kose, pletenica, čija je boja bitno izmijenjena dužim bavljenjem u zemlji.

Kosturi su bili naslagani i izmiješani jedan preko drugoga, tako da se pol utvrđivao uglavnom na osnovu nađenih lobanja, kose, odjeće. Isto tako i životno doba utvrđivano je uglavnom na osnovu izgleda i šavova lobanje, denticije zuba itd.

Povrede na kostima nađene su samo na lobanjama. Kod ogromne većine lobanja nađeni su prelomi u vidu rupa, čija je veličina varirala od veličine dječijeg dlana, ženskog pa i muškog dlana. Prelomi su uglavnom bili lokalizovani u donjem potiljnom predjelu, desnom potiljo-tjemenom, lijevo potiljno-tjemenom, desnom sljepočno-tjemenom, lijevo sljepočnom, dok je daleko najmanji broj nađen u čeonom predjelu. Opis preloma kao i fotodokumentacija priložena je u zapisniku antropologa.

Na osnovu izgleda i lokalizacije preloma, te na osnovu pružanja pukotina, može se sa sigurnošću zaključiti, da su isti nastali tupim, jako zamahnutim oruđem, kao što je malj, čekić, kundak i sl. koje je djelovalo na predio potiljka, ili na desni ili lijevi potiljačno-tjemeni predio ili na desni i lijevi sljepočno-tjemeni predio, a u najmanjem broju slučajeva oruđe je djelovalo sa prednje čeonе strane. Ni na jenoj lobanji nisu nađene promene koje bi ukazivale na vatreno oružje.

Grobnica „Bjeljevine“

Koja je na zemljištu čije je vlasništvo Ane Bogić. Grobnica je na močvarnom tlu obraslim niskim šumskim rastinjem. Grobnica je otvorena u dužini od 4 metra i širini od 3 metra.

Na pregledu kostura ove grobnice učestvovao je potpisnik ovog izvještaja bez pomoći antropologa i anatoma iz Ljubljane, a iskopavanja su vršila dva radnika.

Pošto je odstranjena zemlja, tek na dubini od 1,70 metara počeli su da se ukazuju dijelovi kostura, odjeće, obuće i ličnih predmeta. U većem dijelu grobnice nisu pronađeni nikakvi dijelovi kostura, nego samo u jednom uglu odkopane grobnice i to samo u onom dijelu koji je okrenut prema Jasenovcu. Naime otkopani su i dijelovi koji nisu pripadali grobnici.

Na 1,80 metara pronađeno je: okruglo staklo od ogledalca, usnene harmonike, kašika i jedna mala kašičica.

Zatim redom kako slijedi slojevno iskopavanje:

Lobanja, razdojenih kostiju u šavovima, osobe mlađe od 20 godina, muškog pola, ostaci odjeće smeđe tkanine od pantalona.

Lobanja muškarca, starog 25 do 30 godina, sa prostrelnom rupom čiji je ulaz na dosredišnjem dijelu gornjeg očnog krova, kanalom kroz očnu desnu duplju i sa izlaznim nepravilnim otvorom u potiljku.

Dugme crne boje, kožni kajiš, kašičica.

Lobanja muške osobe, starosti oko 18 godina sa razdvojenim kostima u šavovima.

Visoke muške crne cipele.

Plitke žute cipele, pođonjene.

Plitke crne cipele sa duplim đonom.

Muška lobanja sa razdvojenim kostima u šavovima, osobe mlađe od 20 godina.

Lobanja muškarca, starog od 18 do 20 godina, sa zrakastim prelomom na ljudske desne sljepočne kosti.

Istruli dijelovi neke crne tkanine od odijela.

Desna duboka muška cipela od crne kože.

Čakija („škljoca“).

Kožni kajiš.

Dvije kašičice.

Kopča od pantalona i razna dugmad.

Gumeni opanci.

Plava emajlirana kantica od 1 l.

Desna duboka muška cipela.

Kajiš od gume.

Gumeni opanci.

Široki kajiš od kože, vjerovatno vojnički.

Prebijeno okruglo staklo od ogledalca.

Gumeni opanak, kašika, dugmad od košulje.

Čakija („škljoca“).

Drveni mali poklopac od kutije vjerovatno za sol.

Smrskane kosti lobanje muše osobe, 20 do 25 godina.

Lobanja sa rastavljenim kostima u šavovima, vjerovatno ženske osobe, ženske cipele sa polupeticom.

Jedan dio od muštikle (cigaršpica)

Rastavljena tintana olovka

Dječja lobanja, rastavljene kosti u šavovima, starosti 12 godina.

Dječja lobanja, 10 godina

Dječja lobanja, sa rastavljenim kostima u šavovima dijeta starog oko 8 godina.

Muška lobanja, muškarca starog oko 20 godina, sa povredom u desnom sljepočnom predjelu rupasti prelom veličine ženskog dlana.

Pregledani su također osim lobanje i ostale kosti koje su pripadale kosturu, odnosno kosti trupa i udova. Oko kostiju ruku nađeni su dijelovi obmotane žice, što se može zaključiti da su žrtve bile vezane žicom.

Na kostima nisu nađeni ostaci mekih tkiva. Sve kosti su bile rastavljene

u svojim vezama, njihova boja mrko smeđa.

Obzirom da je otkopan samo jedan dio koji je pripadao grobnici, pronađen je tako mali broj kostura u odnosu na druge otkopane grobnice. Na osnovu pregledanih kostura može se zaključiti da je način ubijanja bio sa vatrenim oružjem, a isto tako i tupim mehaničkim oruđem, kao što je čekić, poluga, malj, kundak, i sl.

Grobnica „Bjeljevine“

na zemljištu vlasništvo Gojka Mećave (prijasnje vlasništvo zemljišta Pijević Milana).

Grobnica je otkopana u dužini od 4 metra i širine 3 metra.

Na dubini od 1,60 metara ukazuje se sapunasta masa koja se protezala cijelom širinom grobnice u prečniku 3x1 metar. U toj sapunastoj masi pronađen je jedan ženski češalj, ženske perle nanizane na bijelom koncu. U jednom uglu otkopane grobnice nađena je jedna lakatna kost, a na tom mjestu gdje je nađena kost nije bilo sapunastih masa.

Ta sapunasta masa bila je obložena muljevitom zemljom. Središte te sapunaste mase imalo je žućkasto-narančastu boju, a prema periferiji boja je postajala sivkasto bjeličasta i najzad otvoreno bjeličasta. Debljina tog sloja sapunaste mase iznosila je na pojedinim mjestima 5 do 10 cm. Sredina je bila mekana, masna, razmazljiva, a periferija prhka, lomljiva. Ispod ove sapunaste mase, na dubini od 2 metra nisu nađene nikakve kosti, nego se ukazivala voda.

I ova sapunasta masa je saponificirano ljudsko tkivo, odnosno sapun, to jest so masnih kiselina, koje se javlja u vlažnoj sredini (blizina Save) pri čemu se tkiva pri raspadanju pretvaraju u masne kiseline i glicerin i vežu se sa kalcijumom itd, što dovodi do stvaranja sapuna. U ovoj sapunastoj masi nađene su i jedne ženske pletenice.

Obzirom da nisu nađeni dijelovi kostura, može se zaključiti da su pet-hodno ubijene osobe lišavane koštanih dijelova kuhanjem i sl. a potom da su neki dijelovi lješeva sahranjivani u grobnice a potom ti isti dijelovi u vla-

žnoj sredini i procesom saponifikacije preobračeni nakon izvjesnog vremena u vlažnoj zemlji u sapune.

Dr. Halil Prohić
Specijalista za sudsku medicinu, v.r.

Прилог 4
Извештај др Алојза Шерцеља
о бушењима на гробишту у Доњој Градини

IZVJEŠTAJ
O bušenjima na Gradini

A. Općenito

1. Bušenja su počela 9. VI., a završila 17. VI. 1964.
2. Da su se radovi odvijali bez smetnji i poteškoća, uveliko je zasluga druga prof. E. Prohića, koji je uz pomoć SB iz Bosanske Dubice organizirao čišćenje terena, obezbjedio radnu snagu te smještaj i stalno sudjelovao na bušenjima.
3. Na početku se pokušalo bušiti Dachnowsky-sondom, koja uzima potpunu jezgru, ali je svagdje zemlja toliko tvrda, da se napokon odustalo od toga. Tako su bušotine dalje pravljene sa spiralnom bušilicom, koja nožem presječe predmete, na koje nailazi i raspodjeli jezgru.
4. Bušilo se samo na grobnicama, koje su bile već prethodno obilježene od SB, ili na onim mjestima, za koja se nesumnjivo znalo, da su grobnice.
5. Svukupno bilo je probušenih 130 bušotina na 100 grobnica. Položaj ostalih grobnica za sada nije poznat i zbog toga smatrali smo, da nije racionalno na slijepo bušiti, ili čekati, dok SB iz Bos. Dubice otkrije i rasčisti te obilježi nove grobnice na Gradini. Ali već su i dosadašnje bušotine dale dovoljan uvid u sadržaj, dubinu i tip grobnica.
6. Bušilo se po kompleksima grobnica i svaki je kompleks opisan kao cjelina a bušotine su obilježene kolcima, na kojima su označeni broj te dubina bušotine, da se mogu u svako vrijeme pronaći, u slučaju da se pristupi iskopavanju. Kod svake bušotine u popisu se navodi šta i na kojoj se dubini nešto našlo, i na kojoj dubini je bušilica naišla na nedirnutu podlogu (zdravicu).
7. Sve bušotine nose tekuće brojeve te mogu biti unesene u geodetski snimak, kada bude završen.

8. Dubine grobnica računate su od nivoa slegnute površine, a ne od nivoa okoline.

9. U nekojima, ali ne u svim grobnicama, naišlo se kod bušenja na sloj crne ili sive materije, vjerovatno lužene bilo od kreča, bilo možda od pepela lješeva. Svi ovi oksidi mogli su dati sa vodom natrijevu odnosno kalijevu ili kalcijevu lužinu, što je sa jedne strane delovalo na željezne okside u zemlji redukujući, a s druge strane utjecalo na krvne i druge bjelančevine. Da li potječe crni sloj u grobnicama od krečene krvi ili od istrulih bjelančevina, trebalo bi utvrditi posebnom analizom. U jednoj grobnici čak se naišlo i na sapun (predlaže se posebna analiza ove tvari i iskopavanje gronice u kojoj je to nađeno).

10. Kod bušenja se ustanovilo, da postoje tri tipa grobnica:

- a) one u koje su bili dovedeni do groba živi ljudi i nad njima ubijani,
- b) grobnice u koje su bili dovezeni lješevi,
- c) grobnice sa kuvanim ili paljenim kostima

11. Na kraju moram da pohvalim Rajka Ninića i Milu Cvijetića, koji su na ovim poslovima bili angažovani kao fizički radnici, da su bili vrlo marljivi. Oni su prilikom bušenja grobnica morali da upotrebe dosta fizičkog napora za izvlačenje uzoraka iz tvrde zemlje, a uz to morali su da podnose težak zadah kostiju i krvi iz grobnica.

12. Poslije završenog bušenja vršena je i kontrola na većem broju bušotina. Broj kontrolirane bušotine podvučen je u tekstu crticom (-).

B. Kompleksi grobnica

„Čalinka“ – vlasništvo Mirka Vukića

Grob.	Buš.	Dub.	
1	1	3,00 m	od 1,70 m na dole nedirnut pijesak
	2	2,00 m	na 0,75 m paljene kosti i ugalj; od 1,70 pijesak
	3	1,00 m	na 0,75 m paljene kosti i ugalj

Grob.	Buš.	Dub.	
2	4	1,80 m	na manje od metra dubine paljene kosti; 1,40 m i 1,50 m komadići kosti; 1,80 m pijesak
	5	1,50 m	1 m do 1,30 m paljene kosti i kreč; 1,50 m nedirnuta zemlja
3	6	1,40 m	0,70 do 1,10 m paljene kosti i kreč
	7	2,00 m	0,50 do 0,70 m, od 1 do 1,50 m kreč i kosti; 1,50 do 2 m nedirnut pijesak
4	8	1,60 m	0,35 m do 0,85 m kreč, 1,50 m kreč i garež; 1,50 m paljevina; 1,60 m pijesak (nedirnut)
	9	1,10 m	0,50 m do 0,90 m komadići kostiju i kreča
5	10	2,00 m	0,70 do 1 m kreč, 1,60 m tragovi kostiju, 1,80 m pijesak (nedirnut)
6	11	1,90 m	0,60 do 0,90 m kreč, 1,20 m garež, 1,40 kost kralježnica, 1,90 zdravica
7	12	1,80 m	0,60 do 0,90 m kreč, paljene kosti, 1,20 m krek, garež, 1,70 kost, crni sloj, zaudara, dolje pijesak 0,70 m ugalj i kreč
	13	1,00 m	
8	14	1,10 m	0,70 m ugalj i kreč
	15	2,00 m	0,60 m ugalj, 1,50 paljene kosti, 1,60 m više komadića kostiju, 1,80 m pijesak
9	16	1,50 m	0,60 m ugalj, 0,90 malo kosti, 1,10 m kreč, 1,50 m pijesak
10	17	2,50 m	0,90 m ugalj, paljena kost, 1,60 m crni sloj (od lužine) dolje impregniran pijesak (siv) do 2,30 m
11	18	1,80 m	0,15 m ugalj, kosti, 1,00 m kreč, crni sloj, 1,50 m kosa, kosti zaudara, dalje sivi pijesak
12	19	2,50 m	0,80 m do 1,10 m kosti i ugalj, 1,60 m sivi pijesak (od lužine), 1,90 m pijesak, žuti

„Čalinka“ – zemljište Steve Vukića

Grob.	Buš.	Dub.	
1	20	1,50 m	0,90 m komadići ugljena, 1,50 nedirnuta zemlja
	21	1,30 m	Nije ništa pronađeno
	22	1,90 m	0,70 m staklena pločica sa srebrnim natpisom, 0,90 m komadići kostiju, pločica sa natpisom 1,50 m tragovi rastvorenih kostiju, dolje čisti pijesak
2	23	2,10 m	0,20 m ugalj, 0,60 m sitni komadići kostiju, 1,10 m kost, 1,60 m crni sloj, paljene kosti, 2,10 m nedirnut pijesak
	24	0,90 m	od 0,15 m do 0,70 m sitni komadići kostiju
3	25	1,50 m	0,50 m do 1,50 m sitni komadići kostiju
	26	1,50 m	od 0,10 m nadalje kosti, ugalj, 0,50 m paljeni tekstil
4	27	1,90 m	od 0,20 m do 1,50 m sitni komadići kostiju, 1,60 m kreč, 1,80 m nedirnut pijesak
5	28	2,00 m	1,30 m, kreč, crvene žilice, 1,70 m kost (tarzalna), dolje sivi pijesak do 2 m (dubine)
	29	1,50 m	sitni komadići kostiju i kreča
	30	1,50 m	od 0,15 m do 0,90 m sitni komadići kostiju
6	31	2,00 m	1,60 m tragovi rastvorenih kostiju i kreča, kosa, dolje sivi pijesak do 2m, dalje žuti
	32	1,50 m	1,30 m sitni komadići kostiju
7	33	1,50 m	0,40 m tragovi kreča, 1,20 m isto, 1,50 m parče kosti
	34	1,50 m	ništa.
	35	2,50 m	1,70 m kosa, kosti pijesak siv od lužine do 2,00 m
8	36	2,50 m	1,10 m tragovi kreča i kostiju 1,50 m isto od 1,60 do 2,50 m nedirnut pijesak, voda
	37	2,50 m	0,50 m i 1,20 m tragovi kreča, 1,30 do 1,40 m tragovi kostiju

Grob.	Buš.	Dub.	
9	38	2.00 m	0.30 m, 0.50 m, 1 m, 1.30 m tragovi kreča, 1.40 m mnogo kreča, 1.60 m kosa, kreč, 1.70 m pijesak siv od lužine
10	39	2.00 m	0.20 m kreč, 1.60 m crvene žilice, 1.70 m kosa, lužnati (sivi) pijesak do 2.00 m
11	40	2.00 m	0.10 m do 0.30 m komadići kreča, 0.60 m komadić kosti, kreč, 0.90 m kosti, 1.60 m kost, crni lužni sloj, deo 0.20 m, ispod 2.00 m siv pijesak
12	41	1.40 m	0.10 m veći broj paljenih kostiju, 1.20 m pijesak
	42	2.00 m	0.30 m komadić paljene kosti, 1.60 m kost, 1.70 m raspadnute kosti, lužene, 1.80 m pijesak
13	43	1.80 m	0.10 m do 0.60 m tragovi kreča, 1.70 m crni sloj (lužnat), 1.18 m žuti pijesak
14	44	2.20 m	0.40 m i 0.60 m dosta tragova kreča i kostiju 0.80 m i 1.20 m te 1.30, 1.50, 1.60 m raspadnute kosti. Od 1.70 do 2.20 m žuti pijesak
15	45	1.80 m	0.50 do 1 m tragovi kreča i paljevine, 1.20 m paljevine, 1.60 m crni sloj sa kostima, dolje pijesak od lužine, 1.80 m žuti pijesak
16	46	1.70 m	0.30, 0.50, 1, 1.40 m tragovi kostiju. 1.70 m žuti pijesak
17	47	2.00 m	1.40 m prvi tragovi kostiju. 1.60 m kreč. 1.75 m žuti pijesak
	48	2.00 m	ništa. 1.70 m žuti pijesak

„Bjeljevina“ zemljište Ane Bogić

Grob.	Buš.	Dub.	
1	49	2.30 m	kost na površini do 2.30 m, voda pijesak
	50	1.20 m	ništa
	51	1.00 m	kontrolna bušotina na cijelom zemljištu u svrhu upoređivanja sa zemljom, nabacanom u grobnicama. Već na dubini od 1.00 m tvrda zemlja gley.
2	52	2.30 m	do 1.10 m gley, dolje nedirnut pijesak, voda

Grob.	Buš.	Dub.	
3	53	1.60 m	gley. 1.40 m koštica falange, 1.50 pijesak
4	54	1.50 m	1.40 m koštica. 1.50 m pijesak
5	55	2.00 m	1.30 i 1.40 m ugalj. 1.80 m pijesak
6	56	2.00 m	1.50 m koštica bez epifize (dječja), 2.00 m pijesak, nedirnut
7	57	1.50 m	1.30 m dugme od košulje
8	58	1.90 m	1.60 m mesingana pločica. 1.75 m pijesak
9	59	1.90 m	1.60 m tekstil i kosti. Na ovoj grobnici radi kontrole iskopana je lopatom jama. Tu je pronađeno: tri lubanje sa mozgom (osušenim), više komada kostiju, tri razne cipele, dvije porcije (emajl), jedna kašika i dosta tekstila. Sve ovo će se predati muzeju u Jasenovcu
10	62	2.00 m	nije ništa pronađeno. 2.00 m pijesak
11	61	1.30 m	0.20, 0.80 m ugalj. 1.20 nedirnuta zemlja

„Bjeljevina“ zemljište Milana Pjevića

Grob.	Buš.	Dub.	
1	62	1.50 m	0.70 m ugalj. 1.20 m nasipana zemlja. 1.30 m zdravica
2	63	2.50 m	0.90 m ugalj. do 1.30 m nasipana zemlja, dolje zdravica
	64	1.50 m	0.40 m, 0.80 m ugalj. 1.20 m tarzalna kost, ugalj. 1.40 m zdravica
3	65	1.40 m	0.10 m, 0.60 m ugalj. 1.10 i 1.20 m paljene kosti. 1.40 m zdravica
4	66	1.40 m	0.15 m ugalj. 1.20 m tragovi kostiju. 1.40 m zdravica
5	67	1.50 m	0.20 m komadići paljene zemlje ili cigle sa ugljenom. 1.35 m više komadića raspadnutih kostiju. 1.50 m zdravica
6	68	1.40 m	0.20 m koštice. 0.30 m kreč. 0.40 i 0.50 m kosti, bijele. 0.90 m sitni komadići kostiju i kreča. 1.40 m zdravica
7	69	1.30 m	0.70 m tragovi paljenih kostiju, 1.10 m zdravica
	70	1.30 m	0.20 i 0.60 m ugalj, 1.30 m zdravica

Grob.	Buš.	Dub.	
8	71	1.30 m	0.25 i 0.35 m ugalj, 1.30 m zdravica
	72	1.30 m	0.40 m ugalj, 1.00 m tragovi vrlo raspadnutih kostiju, 1.30 m zdravica
9	73	1.30 m	ništa pronadeno, 1.20 m zdravica
10	74	1.30 m	0.80 m i 1.20 m ugalj. 1.30 m zdravica
11	75	2.00 m	0.80 m više komada spaljenih kostiju. 1.20 m zdravica, voda
12	76	1.20 m	0.20 m i 0.70 m garež, 1.10 m zdravica
13	77	1.30 m	0.20 i 0.50 m garež, 0.90 m pepeo, garež, kreč, sitni komadići kostiju. 1.20 m zdravica
14	78	1.30 m	0.30 m i 0.90 m garež. 0.20 m zdravica
15	79	1.00 m	0.50 m šipki tragovi istrulih kostiju. 1.00 m zdravica, voda
16	80	1.50 m	1.00 m tragovi kostiju. 1.10 m zdravica
17	81	1.58 m	0.30 m ugalj, 0.50 i 1.00 m sitni komadići uglja. 1.30 m tragovi tekstila i kose
	82	1.60 m	1.30 m tragovi istrulih kostiju i tekstila. 1.45 isto. 1.50 m pijesak. U grobnici kopano od strane SB.
18	83	1.50 m	0.90 m trгови paljenih kostiju. 1.30 m dobro sačuvane kosti (spongiosa). 1.50 m pijesak
19	84	1.80 m	0.30 cigla. 0.90 do 1.10 m krečene kosti. 1.40 m komadić spongiose, obojen. 1.60 raspadnuta kost. 1.80 m pijesak

„Bjeljevina“ zemljište Piljevića Milana

Grob.	Buš.	Dub.	
1	85	2.00 m	1.60 m crni sloj, zaudara (kuvano), dolje sivi pijesak, od lužine
	86	2.00 m	1.40 m komadić kosti. 1.50 m crni sloj, pepeo, krvava kost, zaudara, do 2.00 m zdravica
2	87	2.30 m	1.60 m sivi pijesak, od lužine. 2.00 m zdravica
3	88	2.00 m	0.35 m kost spongiose kralježnice. 0.50 kost. 1.60 m zaudara. 2.00 m zdravica

Grob.	Buš.	Dub.	
4	89	2.00 m	0.40 m угалј. 1.60 m kuvano, zaudara, do 2.00 impregniran pijesak
5	90	1.40 m	zaudara na kuvano ili krečeno. 1.60 m pijesak
6	91	2.50 m	1.30 m do 1.40 m zaudara. 1.50 do 1.70 m crni sloj sa sapunom i kostima, dolje do 2.50 m sivi pijesak, impregniran lužinom. Predlaže se iskop i analiza.
7	92	1.70 m	0.40 m kost (calcaneus) sa tekstilom. 1.30 m komadić spongiose. 1.40 m kost. 1.50 m zdravica.
8	93	2.30 m	0.90 m угалј. 1.50 m kosa, rastvorene kosti, sapun. Crni sloj do 1.70 m, zaudara, do 2.30 m sivi impregnirani pijesak
9	94	2.00 m	0.90 m угалј. 1.30 m tragovi kostiju. 1.40 m crni sloj sa kuvanim kostima, rastvorene kosti, zaudara. 1.80 m zdravica
10	95	1.80 m	1.50 m rastvorene kosti, tamno sive, tekstil, malo luženo. 1.60 m zub, vilica. 1.80 m pijesak
11	96	1.80 m	1.50 m rastvorene kosti, kuvano, zaudara. 1.60 m tragovi rastvorenih kostiju. 1.80 m pijesak.
12	97	2.00 m	0.60 m угалј. 1.65 tragovi kostiju. 1.80 do 2.00 m pijesak.

„Kujnovača“ – vlasništvo Rokića

Grob.	Buš.	Dub.	
1	98	2.50 m	1.30 m zaudara. 1.40 m meso, tekstil, kosa, sivi pijesak od lužine. 1.50 m kosti, voda
	99	2.50 m	1.30 m kost (spongiosa femurja). Od lužine sivi pijesak, voda od 1.80 m
2	100	2.00 m	0.90 m kreč. 0.60 m crni sloj. 1.65 do 1.80 m vrlo jake kosti. Voda do 1.80 m
	101	2.50 m	1.80 m crne kosti, šupljina, voda
3	102	2.30 m	1.80 m crne kosti, raspale, voda do 1.80 m siv od lužine impregniran pijesak
4	103	1.50 m	zdravica, tvrda

„Čalinka“ – zemljište Vukić
(uz nasip)

Grob.	Buš.	Dub.	
1	104	2.00 m	1.50 m kost, tekstil. 1.60 m crni sloj, kosti, kreč. 1.70 m sivi pijesak od lužine impregniran do 2.00 m
2	105	2.30 m	1.70 m lužina, raspadnute kosti, crni sloj 5 cm. 2.20 m pijesak
3	106	2.30 m	1.70 m crni sloj, tekstil, kost (klavikula) od 1.80 m siv lužnat pijesak
4	107	2.40 m	1.30 m kreč. 1.50 m kost, tekstil. 1.60 m crni sloj debeo 20 cm sa krečenim kostima. Lužni pijesak do 2.40 m
5	108	3.00 m	1.70 m lubanja kosti, crni sloj. Pijesak do 3.00 m duboko impregniran sa lužinom. Bušotina pravljena u rupi kopanoj od strane Saveza boraca.
	109	2.40 m	1.00 m kreč. 1.80 m crni sloj, do 2.40 m siv impregniran pijesak
6	110	2.30 m	1.10 m kreč, 1.30 m crvene žilice. 1.50 do 1.60 m veći komadi bijelog tekstila, dugmad. 1.80 m kosti (rebro), crni sloj sa krečom, debeo 20 cm u dubini impregnirani pijesak
7	111	2.20 m	1.30 m emajlirana porcija, koža od cipela, kosa, papir. 1.60 m crni sloj. 1.70 m platno, kosa. 1.80 m kosa, kost. Od 2.00 m nadalje impregnirani
8	112	2.20 m	0.20 m kreč. 1.40 m drvena gruba celuloza, tekstil, kost. 1.60 m tekstil, kost, mnogo kreča, crni sloj do 1.80 m, od 2.00 m nadalje impregniran pijesak
9	113	2.30 m	1.40 m crvene žilice, 1.50 m kosa. 1.70 m kosti, crni sloj sa krečom. 1.80 m kost i mnogo kreča. 1.90 m tarzalna kost sa mesom. 2.10 m sivi impregnirani pijesak
10	114	2.00 m	0.20 m kreč. 1.60 m kost, kosa, pijesak malo siv od lužine do 1.80 m
11	115	2.30 m	0.20 m kreč. 1.50 m sivi pijesak. 1.60 m crni sloj sa krečom. 1.80 m kost sa mesom, kosa, dolje sivi impregnirani pijesak
12	116	2.40 m	1.80 m crni sloj, 30 cm debeo, kost, porcija. 2.10 m kost, dolje sivi impregnirani pijesak
13	117	2.00 m	1.70 m kost. 1.80 m sivi pijesak. 2.00 m žuti pijesak

Grob.	Buš.	Dub.	
14	118	2.30 m	1.20 m crvene žilice. 1.40 m mnogo kreča, crni sloj. 2.00 m žuti pijesak
15	119	2.20 m	0.20 m kreč. 1.30 crvene žilice, kost na 1.60 m. 1.80 m crni sloj sa kostima, kreč. 2.00 m sivi pijesak
16	120	2.00 m	1.60 m kost, crni tekstil, tanki crni sloj. 1.80 m sivi impregnirani pijesak
17	121	1.90 m	1.45 m kost. 1.60 m tanki sloj (crni) sa krečom, tekstil garež. 1.80 m sivi pijesak
18	122	1.80 m	1.45 m kost. Tanki crni sloj. 1.70 m sivi pijesak.
19	123	1.80 m	1.45 m kost i kosa. 1.60 m žuti pijesak (uopće nije krečeno)
20	124	2.00 m	1.50 m tekstil, kost. 1.60 m kost. 1.70 m malo siv pijesak od lužine
21	125	1.70 m	1.50 m kost i meso. Kost se ne može probušiti
22	126	1.60 m	1.50 do 1.60 m kosti se ne mogu probušiti
23	127	1.80 m	0.50 m cigla, garež, klinici. 1.30 m crvene žilice. 1.50 m pijesak
	128	2.00	1.40 m crni sloj. 1.50 m kosti.
24	129	2.10 m	1.50 m kosti raspale
25	130	1.80 m	mrtvica

Jasenovac, 17. VI 1964. god.

Dr Alojz Šercelj, v.r.

Прилог 5
Извештај Виде Бродар, Антона Пogaчника
и др Србољуба Живановића о ископавању у Доњој Градини

IZVEŠTAJ EKIPE ANTROPOLOGA O NALAZIMA PRI ISKOPAVANJU
GROBNICA NA GRADINI KOD JASENOVCA

Ekipa antropologa u sastavu Vida Brodar, Anton Pogačnik i Dr. Srboljub Živanović počela je antropološka ispitivanja grobnica žrtava fašističkog terora u Gradini kod Jasenovca 22. VI 1964. g.

Zadatak ekipe:

Ekipa je imala zadatak da rukovodi otkopavanjem izvesnog broja sondi koje bi mogle da pruže približno karakterističnu sliku i uvid o sadržaju masovnih grobnica, na ovom području. Zatim nam je bio zdatak da na terenu izvršimo inspekciju osteoloških nalaza i da prikupimo osnovne podatke o broju žrtava na određenu kubaturu, njihovom polu i starosti i da eventualno utvrdimo znakove koji bi govorili o prirodi povreda koje bi mogle biti uzrok smrti.

Metod rada:

Kao osnovu za naš rad uzeli smo zapisnik odnosno izveštaj o bušenjima na Gradini, koji je dao Dr. Alojz Šercelj. Odabrali smo one grobnice, na kojima je prilikom bušenja ustanovljeno da sadrže najviše osteološkog materijala pogodnog za antropološku obradu. Zemljane radove tj. skidanje površinskog sloja zemlje sve do nivoa u kome se nalazio materijal, vršili su radnici - ustvari meštani seljaci iz okoline Gradine. U toku rada fotografisane su sve faze iskopavanja i svi nalazi, a pored toga posebna filmska ekipa vršila je snimanje rada ekipe.

Sav nađeni materijal koji je bio nađen pored skeleta u grobnici sakupljen je, izdvojen je i deponovan u mesni muzej. Isto tako izdvojeni su pojedini dobro očuvani ili karakteristični skeleti, a ostale kosti su posle pregleda zakopavane na mestu nalaza.

Nalazi mekih tkiva – mozгова su bili sačuvani u većem broju odvajani su i sačuvani radi pregleda od strane stručnjaka za sudsku medicinu i hemiske analize.

Svoje nalaze iznosimo hronološki redom onako, kako je teklo iskopavanje i istraživanje.

Nalazi:

22. VI 1964. god.

Otvorena je sonda veličine 6 h 2,5 m označena bušenjem kao grobna jama br. 112 B na zemljištu „Čalinka“, zemljište Vukić (uz nasip). Pet radnika je radilo na iskopavanju. U dubini od 20 cm nađeni su sitni komadići kreča, a na dubini od 46 cm bilo je više većih komada kreča. Na dubini od 74 cm našli smo komad stakla, od slike, a na dubini od 90 cm našli smo jedan ključ, perle i dugmeta. U severoistočnom delu sonde, na dubini od 92 cm nađen je veći broj predmeta koji su pripadali žrtvama i koji su bili, kako smo kasnije utvrdili, nabacani preko žrtava posle njihovog bacanja u raku. /Nađeni su sledeći predmeti: češalj, kišobran sa belom plastičnom drškom, kožni opanak, kožni kaiš, crvena emajlirana šolja, nekoliko dugmeta od veša i odeće, emajlirana zdela nalik na lavor veličine tanjira, staklena flaša od 1 l. plava emajlirana zdela, potpetica od muške cipele, crno obojeni tekstil u polu raspadnutom stanju, jedna kašika/

Kopajući dalje, broj nađenih predmeta jako se povećavao od navedene dubine do 1,2 m. Karakteristično je da je nađeno mnogo kišobrana, mnogo tekstila po čijem tkanju se vidi da predstavljaju narodnu radinost, uglavnom crne boje, šalovi štrikani od vune, dosta obuće, naročito dečje od broja 33 i manje i dečje opanke, mnogo flaša i opletenih balona, veliki broj kašika i četki za zube, emajlirane posude različite veličine i oblika do 6 lit. mnogo dugmeta i perli. Zapažen je narodni vez na tekstilu sa sitnim perlama različitih boja. U kasnim popodnevnim časovima kiša je onemogućila dalji rad, pa je teren napušten s tim, da se posao nastavi sledećeg dana.

23. VI 1964. god.

Rad je počeo sa većim brojem radnika s tim, što je nastavljen rad na sondi od prethodnog dana i pristupilo se otvaranju dve nove sonde: 126 B bušotina istog zemljišta kao i prethodna sonda veličine 3 x 4 m i treća sonda na zemljištu Ane Begić po imenu „Bjeljevina“ bušotina br. 59 veličine 4 x 5 m. U ovim sondama iskopan je i uklonjen sloj zemlje do dubine od 1,40 m na sondi 126 B, do koje dubine nije nađeno ništa, a u sondi br. 59 uklonjena je zemlja do dubine od 1 m. i do te dubine takođe nije bilo nikakvih nalaza.

U prvoj sondi br.112 B nastavljeno je iskopavanje. Uklonjen je prvo površni sloj blata napravljen posle kiše, pa se zatim nastavilo sa iskopavanjem. Između dubine 1,20 m i 1,50 m ležali su mnogi nagomilani predmeti raspoređeni bez nekog određenog reda celom površinom sonde. Bili su pomešani sa

grumenima kreča od kojih su pojedini bili znatne veličine do 50 cm u prečniku.

Nađeni su sledeći predmeti: 76 dugmeta različite veličine, vrste i boje spoljnog i donjeg veša i odeće, 55 kašike uglavnom velike, 11 emajliranih posuda različite veličine i oblika, 6 češljeva, 5 ogledala, 4 kišobrana, 3 ključa, 3 porculanske šolje, 5 boca i 5 pletenih korpi. Od testila je nađeno mnogo ostataka cele odeće, ogrtača, ponjava itd. različitih boja. 2 klupčeta vune, ostaci džempera i pletenih vunениh čarapa, kajševi 3 kom 3 šnale od kajša, kajiš od torbe, 2 kopče za pantalone, cipele muške 2 kom, 2 cokule /različite/, 3 gumene čizme, 1 dečje papuče, 1 par sandala dečjih br. 29. dečji opanak br. 36. 2 različite ženske sandale, kožni opanak 1 par i 2 različita, 1 par đonova od sandale, ostatak olovke 2 kom. 18 perli različite boje.

Novac: 10 halera /1 kom. u kožnom novčaniku/, 25 para i 1 din SHS, 1 zlatnik sa ringlicom za vešanje na nisku /austrijski Franje Josifa/ šnala za kosu, muštikla 1 kom, 1 čibuk, 2 burme, 1 ženski prsten, 2 velike makaze, 3 noža /čakije/ i 1 nož običan, naprstak, poklopac od čuture, naočare, 1 tanjir, 2 drvene kašike. 3 male metalne kutijice, dve kugle od računaljke... .. 3 kom štrumpandli, 4 ovčije kosti, više komada gvozdene žice kružno savijene sa osatcima tekstila.

Po uklanjanju ovih predmeta pristupilo se proučavanju skeleta.

Na prve ostatke kostiju naišli smo na dubini od 1,05 m i ti su se ostaci dalje nalazili u dubini u sve većem broju. U ovim slučajevima se radilo o celim skeletima, samo što su se pojedini nalazili van granica sonde i zadirali u profil zida. Skeleti su ležali u vrlo različitim položajima, nabacani bez nekog reda i to tako da su pojedini delovi bili u različitim nivoima, a sami skeleti su bili međusobno isprepletani. Jedni su bili postavljeni sa licem okrenutim naniže, drugi su postavljeni u bočnom položaju, itd. Neki su zgrčeni, a neki su u opruženom položaju. Orijentacija skeleta je vrlo različita – u svim pravcima.

Skelet br. 1 Nađen je skelet ženskog pola, životnog doba oko 30 do 40 god. Ispod tog skeleta nađeni su sledeći predmeti koji nisu bili ranije pomenuti: 14 velikih kašika, 1 dečja visoka cipela br. 32, 3 muška različita opanka, 1 dečji opanak, 1 đon od ženske papuče, 1 dečja sandala br. 34. 2 ženska češlja, 2 četkice za zube, 1 ogledalo, 1 makaze, 2 džepna noža /čakije/ 3 velika ključa, 1 burma, lanac sa priveskom – medaljonom, 1 mala flaša.

Skelet br. 2 Ležao je ispod prethodnog u bočnom položaju. To je skelet ženske osobe, sa ostacima pletenice tamno smeđe boje. Životno doba oko 30 godina.

Skelet br. 3 Ležao je ispod skeleta br. 2. Pol ženski. Životno doba oko 30 godina.

Skelet br. 4 Ženski skelet životnog doba oko 20 god. Ležao je na leđima u dubini od 1,25 m.

Skelet br. 5 Ležao je ispod prethodnog. Pol ženski. Životno doba nije određeno. Ležao je na dubini od 1,40 m.

Skelet br. 6 Ležao je pored prethodnog na istoj dubini. Pol muški. Životno doba oko 20 god.

Skelet br. 7 Nađen je skelet deteta od oko 6-7 god.

Skelet br. 8 Leži na dubini od 1,60 m. Pol muški. Životno doba nije određeno.

Skelet br. 9 Pol ženski. Životno doba oko 20 godina. Vidi se prelom lobanje u occipitalnom predelu. Leži u dubini od 1,40 m.

Skelet br. 10 Leži na dubini od 1,50 m. Pol ženski, životno doba oko 20 godina. Lobanja povrjedjena u desnom occipitalnom predelu.

Skelet br. 11 Dečji skelet životnog doba oko 10 godina.

Skelet br. 12 Skelet ženskog pola, životnog doba oko 20 godina. Očuvane su svetlo smeđe pletenice. Lobanja nije povređena. Mozak je sačuvan. Ceo skelet je bio prekriven krečom.

Skelet br. 13 Pol muški. Životno doba oko 30 god. Lobanja ima prelom desnog parieto-temporalnog predela.

Skelet br. 14 Pol ženski. Životno doba oko 30-40 god. Ima povredu u occipitalnom predelu.

Skelet br. 15 Dečji skelet životnog doba oko 10 god.

Skelet br. 16 Dečji skelet životnog doba između 4 i 5 godina. Razbijen je desni parijetalni predeo.

Skelet br. 17 Dečji skelet između 10 i 12 god.

Skelet br. 18 Dečji skelet životnog doba oko 3 god.

Skelet br. 19 Dečji skelet životnog doba oko 20 god. Očuvana pletenica plave kose. Postoji povreda u desnom temporalnom predelu.

Skelet br. 20 Dečji skelet životnog doba oko 2-3 god.

Skelet br. 21 Muški skelet neodređene starosti.

Od skeleta br. 1 do skeleta br. 21 zaključno ležali su na dubini od 1,5 m.

Skelet br. 22 Ženski skelet na dubini od 1,60 m. Životno doba oko 30 god. Nepovređena lobanja.

Skelet br. 23 Leži na dubini od 1,80 m. ogrezao u vodi koja prodire u tom nivou. Ženski pol, životno doba oko 20 god.

Skelet br. 24 Muškog pola. Nepoznata starost.

Skelet br. 25 Dečji skelet životnog doba od 3 do 4 god.

Skelet br. 26 Dečji skelet životnog doba oko 12 god.

Skelet br. 27 Ležao je ispod skeleta br. 24 ženskog pola. Ispod ovog

skeleta su se nalazile dve kašike.

Skelet br. 28 Pol neodređen. Lobanja je jako povređena i nedostajao je ceo temporalni deo s leve strane. Starost oko 20 god.

Skelet br. 29 Pol ženski. Starost iznad 50 god. Razbijena lobanja u levom parieto-occipitalnom predelu. Leži u dubini od 1,60 m.

Skelet br. 30 Pol ženski. Životno doba oko 30 god.

Skelet br. 31 Dečji kostur, starosti oko 7 god.

Skelet br. 32 Pol ženski. Životno doba oko 30 god. Jaka povreda u levom occipito-parietalnom predelu. Postoji sačuvan ostatak pletenice smeđe boje.

Skelet br. 33 Pol ženski. Životno doba oko 30 god. Očuvana proseda mrka kosa. U desnoj occipitalnoj i levoj temporalnoj regiji postoji povreda.

Skelet br. 34 Pol ženski. Životno doba iznad 50 god. Lobanja je razbijena.

Skelet br. 35 Dečji skelet ženskog pola oko 12 god. starosti.

Skelet br. 36 Pol ženski. Životno doba oko 45 god. Lobanja je razbijena u occipito-parietalnom predelu. Očuvane su svetlo smeđe pletenice.

Skelet br. 37 Dečji skelet između 10 i 11 god. starosti.

Skelet br. 38 Ležao je ispod prethodnog. Dečji skelet oko 11 god. starosti.

Rad se odvijao do 17 i 30 časova ali sonda nije do kraja ispitana. Treba nastaviti sa radom sledećeg dana.

24. VI 1964 god.

U toku dana nastavljeni su radovi na sondama koje su otvorene prethodna dva dana. Pored toga pristupili smo otvaranju sledećih sondi: sonda br. 4 ili grob broj 8, bušotina br. 15, na terenu „Čalinka“ vlasništvo Mirka Vukića, otvorena na površini 4 x 3 m; i sonda br. 5 ili grob 6, bušotina 91, na terenu „Bjeljevina“ vlasništvo Pijevića Milana, na površini 3 x 4 m.

Sonda br. 1:

Skelet br. 39 Leži na dubini od 1,8 m. Voda nadire iz tla. To je skelet odrasle osobe /30-40 god./ ženskog pola. Postoji povreda u desnoj temporo-parijetalnoj regiji. Između kostiju su nađeni tragovi kreča i tekstila.

Do sada opisani skeleti su se nalazili u severoistočnom delu sonde. Nadalje je nastavljen rad u istočnoj polovini sonde idući od severa ka južnoj strani.

Skelet br. 40 Leži na dubini od 1,15 m. Pol ženski. Starost je oko 40 god. Postoji povreda u desnom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 41 Leži na istoj dubini kao i prethodni. Pol ženski. Starost oko 20 god. Postoji povreda u levom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 42 Leži na dubini od 1,20 m. Pol ženski. Starost se kreće oko 30 god. Prvi gornji levi inicivus je imao zlatnu krunicu. Postoji povreda u levom parieto-occipitalnom predelu. U kosi koja je bila tamno smeđe boje nalazila se crna šnala od neke plastične mase.

Skelet br. 43 Nalazi se u dubini od 1,30 m. Pol ženski oko 30 god. starosti. Postoji povreda na levoj occipito-temporalnoj strani.

Od 1,60 m naniže u dubinu verovatno pod uticajem vode boja skeleta je tamna – crna i oseća se zadah kao u tresetištu.

Skelet br. 44 Nalazi se u dubini od 1,4 m. Pol ženski. Oko 40 god. starosti. Postoji povreda u parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 45 Pol ženski. Leži na dubini od 1,70 m. Starosti oko 40 god. Povreda postoji u desnom predelu iznad korena nosa;

Skelet br. 46 Pol muški. Starost oko 30 god. Leži na dubini od 1,60 m. Povreda se nalazila u occipito-parietalnom predelu. Vide se ostaci smeđe kose.

Nešto dalje u pravcu juga nalazili su se sledeći predmeti 1 košara na dubini od 1,40 m, a druga nešto niže na dubini od 1,60 m. Ležale su između kostura.

Skelet br. 47 Dečji skelet na dubini od 1,4 m. Oko 12 godina starosti.

Skelet br. 48 Leži na dubini od 1,80 m. Pol ženski. Starosti oko 30 god. Postoji povreda u levoj occipito-parietalnoj regiji. Nalaze se ostaci smeđe kose.

Skelet br. 49 Leži na dubini od 1,40 m. Pol ženski. Oko 30 god. starosti. Postoji povreda u levoj temporo-occipitalnoj regiji. Vide se ostaci svetlo smeđe kose.

Skelet br. 50 Pol ženski. Oko 40 god. starosti. Ispod lobanje je nađena jedna kašika. U desnom i levom temporalnom pedelu kosa je proseda i postoji povreda obostrano.

Skelet br. 51 Leži na dubini od 1,50 m. Pol ženski. Oko 20 god. starosti. Lobanja je jako povređena.

Skelet br. 52 Pol je neodređen. Lobanja jako povređena. Starost je oko 20 god. Boja kose je svetlo smeđa.

Skelet br. 53 Leži na dubini od 1,50 m. Pol ženski. Starost oko 40 god. Postoji povreda u levom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 54 Leži na dubini od 1,60 m. Pol neodređen. Starost oko 30 god.

Skelet br. 55 Leži na dubini od 1,60 m. Pol ženski. Starost oko 40 god. Postoji pletenica tamno smeđa i prosede kose sa šnalom.

Skelet br. 56 Dečji kostur oko 12 god. starosti. Pol neodređen, leži na dubini od 1,80 m.

Skelet br. 57 Pol ženski. Oko 40 god. starosti. Leži na dubini od 1,80 m. Postoji povreda u desnoj parieto-occipitalnoj regiji i u levoj frontalnoj. Zapažaju se ostaci smeđe kose.

Skelet br. 58 Leži na dubini od 1,70 m. Potpuno razbijena ženska lobanja. Povreda se nalazila u occipitalnom predelu. Starost je oko 40 god.

Skelet br. 59 Leži na istoj dubini kao i predhodni. Oko 5 god, starosti. Pol neodređen.

Skelet br. 60 Leži na istoj dubini. Pol ženski. Starost oko 40 god. Na lobanji se ne zapažaju tragovi povrede. Kosa je tamne boje.

Skelet br. 61 Leži na istoj dubini. Oko 40 god starost. Pol ženski. Tamno smeđa kosa. Postoji povreda u occipitalnom predelu.

Skelet br. 62 Leži na dubini od 1,70 m. Pol ženski. Starost oko 30 god. Lobanja povređena u levoj occipito-temporalnoj regiji. Očuvana tamno smeđa pletenica.

Skelet br. 63 Pol ženski. Starost oko 30 god. Postoji povreda u levoj parieto-occipitalnoj regiji.

Skelet br. 64 Leži na dubini od 1,60 m. Pol ženski. Oko 20 god. starosti. Postoji povreda u parieto-occipitalnoj desnoj regiji. Vidi se ostatak plave kose.

Skelet br. 65 Leži na dubini od 1,70 m. Dečji skelet oko 6 god. starosti neodređenog pola.

Skelet br. 66 Na istoj dubini kao i predhodni. Oko 40 god. starost. Pol ženski. Postoji povreda na celoj levoj strani lobanje.

Skelet br. 67 Leži na dubini od 1,80 m. Pol ženski. Starost oko 20 god. Postoji povreda u levoj parieto-temporalnoj regiji.

Skelet br. 68 Leži na istoj dubini. Starost oko 20 god. Pol ženski.

Skelet br. 69 Leži na dubini od 1,60 m. Pol ženski. Oko 20 god. starosti.

Skelet br. 70 Leži na dubini 1,85 m. Voda nadire u toj dubini. Pol ženski. Oko 40 god. starosti.

Skelet br. 71 Leži na dubini 1,70 m. Pol ženski. Oko 30 god starosti. Vide se ostaci plave kose.

Skelet br. 72 Leži na dubini od 1,80 m. Pol ženski. Oko 30 god starosti. Postoji povreda u levom parieto-occipitalnom predelu. Ostaci smeđe kose.

Skelet br. 73 Leži na istoj dubini. Pol ženski. Starost preko 50 god.

Očuvana seda kosa. Postoji povreda na levom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 74 Leži na 1,60 m dubine. Pol ženski. Preko 30 god. starosti. Vide se ostaci svetlo smeđe kose. Postoji povreda u occipitalnom predelu. U blizini su nađeni: 1 par muških opanaka, jedna dečja duboka cipela br. 34 i više ostataka crnog tekstila.

Skelet br. 75 Leži na istoj dubini kao i predhodni. Pol ženski. Starost oko 18 god. Postoji povreda u occipitalnoj regiji. Zapaža se ostatak plave kose.

Skelet br. 76 Leži na dubini od 1,70 m. Pol ženski. Starost oko 20 god. Lobanja je povređena u levom parijetalnom predelu. Vide se ostaci svetlo smeđe kose.

Nađena je i aluminijska čaša za vodu. 1 par ženskih opanaka sa perlama. 10 dugmadi. Slomljen kuhinjski nož. 1 muška kožna cipela 1 muški kajiš, 1 par dečjih sandala br. 23. Ženska sandala sa drvenim đonom br. 36. 7 velikih kašika, i emajlirani lončić i 1 šolja, 1 emajlirana zdela od 2 litre.

Skelet br. 77 Leži na istoj dubini. Dečji skelet. Starosti 10 do 12 god. Pol neodređen.

Skelet br. 78 Leži na istoj dubini kao i predhodni. Pol ženski. Starosti oko 18 god. Postoji povreda celog moždanog dela lobanje. Pored lobanje je ležao komad tekstila, naprstak i guma za brisanje.

Skelet br. 79 Nalazi se na dubini od 1,80 m. Ženski skelet oko 20 god. Postoji povreda u levoj temporo-parijetalnoj regiji. Sačuvano nekoliko pramenova svetlo smeđe kose.

U blizini je nađen 1 crn muški šešir, poklopac od kantice za mleko, 2 dugmeta i ostaci tkanine, 1 kesica veš-plava.

Skelet br. 80 Nalazi se na dubini od 1,80 m. Pol ženski. Oko 30 god. starosti. Lobanja povređena u levom parijetalnom predelu. Vidi se ostatak tamno smeđe kose.

Skelet br. 81 Leži na dubini od 1,80 m. Oko 20 god. starosti.

Skelet br. 82 Ženski skelet oko 20 god. starosti. Lobanja je povređena u desnom parijetalnom predelu.

Skelet br. 83 Dečji skelet, slabo očuvan. Pripadao je detetu od 2-3 godine.

Skelet br. 84 Dečji skelet. Starosti oko 8 god.

Skelet br. 85 Leži u dubini od 1,80 m. Pol ženski. Starost oko 30 god. Postoji povreda u desnom parieto-occipitalnom predelu. Pored skeleta je nađen šilt od kape.

Skelet br. 86 Leži na istoj dubini kao i predhodni. Pol ženski. Starost oko 40 god. Postoji povreda u levom temporalnom predelu. Očuvana je svetlo smeđa pletenica.

Skelet br. 87 Leži na dubini od 1,60 m. Dečji kostur slabo očuvan. Pol nepoznat. Starost oko 3-4 god.

Skelet br. 88 Leži u dubini od 1,80 m. Pol muški oko 40 god. starosti.

Skelet br. 89 Slabo očuvan dečji skelet od 6-7 god. starosti. U blizini je ležala pletena korpa sa praznom flašom a ispod nje, komad tamnog tekstila.

Skelet br. 90 Dubina skeleta 1,8 m. Pol ženski. Oko 30-40 god. starosti. Lobanja je povređena u levom temporalnom predelu. Ostatak crne kose je vidan.

Skelet br. 91 Dečji skelet verovatno ženskog pola, oko 12 god. starosti. Ležao je na istoj dubini kao i predhodni.

Skelet br. 92 Ženski kostur. Oko 20 godina, starosti. Lobanja jako povređena.

Skelet br. 93 Leži na 1,80 m dubine. Oko 20 godina, starosti. Vidi se ostatak tamno smeđe kose.

Skelet br. 94 Ženski skelet oko 30 god. starosti. Lobanja je poluraspadnuta.

Skelet br. 95 Leži na istoj dubini kao i predhodni. 30-40 god. starost. Pol ženski.

Skelet br. 96 Leži na dubini od 1,70 m. Ženski kostur. Oko 50 god. Povreda se nalazi na bazi occipitalne regije. Vide se pletenice svetlo smeđe boje.

Skelet br. 97 Nalazi se na dubini od 1,80 m. Pol ženski. Oko 20 god. starosti. Lobanja je povređena u desnom parieto-temporalnom i occipitalnom predelu.

Skelet br. 98 Dečji skelet slabo očuvan. Životno doba oko 8 godina. Pol neodređen.

Skelet br. 99 Na dubini od 1,80 m. muškarac, oko 30 god.

Skelet br. 100 Ženski skelet na istoj dubini kao i predhodni. Vidi se povreda u levom parieto-occipitalnom predelu. Starost oko 30 god.

Skelet br. 101 Na istoj dubini kao i predhodni, skelet muškog pola starosti 15-16 god. Vidi se povreda u desnom parieto-temporalnom predelu.

Skelet br. 102 Na istoj dubini kao i prethodni, skelet ženskog pola, oko 30 god. starosti.

Skelet br. 103 Na istoj dubini, skelet muške osobe oko 40 god. starosti. Od lobanje očuvana samo kaleta.

Skelet br. 104 Na istoj dubini kao i predhodni nalazi se skelet muškog pola oko 40 god. starosti. Vidi se povreda u levom parieto-temporalnom predelu.

Skelet br. 105 Skelet na istoj dubini, oko 30 god. starosti. Pol neodređen.

Skelet br. 106 Na istoj dubini nalazi se ženski skelet preko 50 god. starosti. Vidi se povreda u levom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 107 Dečji skelet na istoj dubini oko 12 god. starosti.

Skelet br. 108 Na istoj dubini. Dečji kostur oko 14 god. starosti.

Skelet br. 109 Na istoj dubini ženski skelet oko 16 god. Vidi se povreda u desnom parieto-temporalnom predelu.

Skelet br. 110 Pol muški. Oko 30 god. starosti. Vidi se povreda u levom occipito-temporalnom predelu.

U blizini nađen ženski kožni kajiš i jedne makaze.

Skelet br. 111 Na dubini od 1,70 m. nađen ženski skelet oko 30 god. starosti. Postoji povreda u levom temporalnom predelu. Pored glave nađen metalni lančić sa viskom /metal nepoznat/.

Skelet br. 112 Pol ženski. Starosti između 16 i 18 god. Na istoj dubini kao i predhodni. Povreda u levom parieto-temporalnom predelu. U frontalnom predelu vidi se naprslina i ulegnuće površine oko 4 cm² kao da je prouzrokovana jakim udarcem predmeta nalik na čekić.

Skelet br. 113 Na dubini od 1,80 m. Lobanja je tako razbijena da se raspala, te se ni pol ni starost nemogu odrediti. Vide se tragovi povrede u levoj polovini lobanje.

U blizini je nađen šilt od muške kape.

Skelet br. 114 Na istoj dubini dečji kostur ženskog pola oko 12 god. Postoji povreda u desnom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 115 Dečji kostur. Neodređenog pola između 12 do 14 god. Povreda u levom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 116 Pol ženski. Oko 30 god. starosti. Postoji povreda lobanje u levom occipitalnom predelu sa uzdužnom pukotinom na bazi occipitalne kosti.

Skelet br. 117 Pol ženski. Oko 20 god. starosti. Postoji povreda u čeonom predelu. Vide se ostaci crnog tekstila, a iznad na dubini od 1,5 m ležala je plava emajlirana zdela.

Skelet br. 118 Na istoj dubini od 1,80 m. nađen ženski skelet oko 20 god. starosti.

Skelet br. 119 Na dubini od 1,7 m. nađen ženski skelet oko 30 god. starosti. Vidi se povreda u levom temporalnom predelu. Postoji ostatak pletenice mrko-smeđe boje.

Skelet br. 120 Dečji skelet ženskog pola oko 11 god. starosti. Lobanja je sasvim razbijena.

Skelet br. 121 Dečji skelet na istoj dubini oko 12 god. starosti. Lobanja je jako povređena. Pol neodređen.

Skelet br. 122 Ženski pol. Oko 30 god. starosti. Postoji povreda u desnom delu occipitalnog predela.

Skelet br. 123 Leži na dubini od 1,80 m. Pol ženski. Starost ispod 20 god. Povreda se nije mogla zapaziti na lobanji.

Skelet br. 124 Dečji skelet ženskog pola oko 5 god. starosti.

Skelet br. 125 Dečji skelet ženskog pola oko 14 god. starosti.

Skelet br. 126 Pol ženski. Starost između 30 i 40 god. Vidi se povreda lobanje u levom occipitalnom predelu. Postoji ostatak svetle smeđe kose.

Skelet br. 127 Dečji skelet oko 2 god. starosti.

Skelet br. 128 Pol ženski. Oko 30 god. starosti. Vidi se povreda u levom occipitalnom predelu. Postoji ostatak svetlo smeđe kose.

Skelet br. 129 Pol ženski. Oko 20 god. starosti. Povređen srednji deo occipitalne kosti. Ostatak tamno smeđe kose.

Skelet br. 130 Pol ženski. Oko 30 god. starosti. Ostatak svetlo smeđe kose.

Skelet br. 131 Dečji kostur jako povređene lobanje, ispod 10 godina starosti.

Skelet br. 132 Dečji skelet oko 10 god. starosti.

Skelet br. 133 Dečji skelet oko 12 god. starosti, jako razbijena lobanja.

Skelet br. 134 Pol ženski. Oko 30 god. ili nešto više. Povreda lobanje postoji u occipitalnom predelu. Ostatak smeđe kose.

Skelet br. 135 Dečji skelet oko 10 god. starosti.

Skelet br. 136 Dečji skelet oko 12 god. starosti.

Skelet br. 137 Dečji skelet čiji pol i starost nismo mogli utvrditi, jako povređen u occipitalnom predelu.

Skelet br. 138 Ženski skelet oko 50 god. starosti. Lobanja je povređena u desnom parieto-occipitalnom predelu. Ostatak smeđe kose.

Skelet br. 139 Ženski kostur odrasle osobe. Povreda lobanje u levom parieto-temporalnom predelu. Ostaci svetlo smeđe kose.

Skelet br. 140 Pol muški. Oko 30 god. starosti. Glava je ostala u profilu, a postkranijalni deo skeleta je nađen u sondi.

Skelet br. 141 Dečji skelet ženskog pola oko 10 god. starosti.

Skelet br. 142 Pol ženski. Oko 30 god. starosti. Lobanja je povređena u levom temporalnom predelu.

Skelet br. 143 Pol ženski. Oko 30 god. starosti. Lobanja je povređena u levom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 144 Pol ženski. Oko 30 god. starosti. Vidi se povreda u temenom predelu.

Skelet br. 145 Pol ženski. Oko 30 god. starosti. Vidi se povreda u oc-

cipitalnom predelu i ostatak svetlo smeđe kose.

Skelet br. 146 Pol ženski. Oko 30 god. starosti. Lobanja je povređena u frontalnom predelu.

Skelet br. 147 Pol ženski. Starost oko 20 god. Povreda se vidi u levom fronto-temporalnom delu lobanje, ostaci svetlo smeđe kose.

Između svih ovih skeleta nalazili su se ostaci tekstila. Nađena je žica sa ostacima tekstila koja je verovatno služila za vezivanje žrtve. Tekstil je bio plave boje. Žica je duga oko 30 cm.

Skelet br. 148 Pol ženski. Oko 20 god. starosti. Lobanja povređena u velikoj meri. Ostaci tamno smeđe kose.

Skelet br. 149 Pol neodređen. Dečji skelet između 3 i 5 god.

Skelet br. 150 Pol ženski. Oko 30 god. starosti. Lobanja je povređena u levom temporalnom predelu, a pukotina se proteže i preko čeone kosti.

Skelet br. 151 Dečji skelet oko 10 god. starosti neodređenog pola. Lobanja je jako povređena.

Skelet br. 152 Pol ženski. Oko 40 god. starosti. Lobanja je povređena u desnom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 153 Pol ženski. Oko 40 god. starosti. Lobanja je povređena u desnom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 154 Pol ženski. Starost oko 30 god. Vidi se povreda u desnom parieto-occipitalnom predelu. Kao prilog je nađena mala bočica i kalem za konac.

Skelet br. 155 Dečji skelet ženskog pola. Starost nije određena /ispod 10 god/. Vidi se povreda u desnom fronto-parijetalnom predelu lobanje. Ostatak svetlo smeđe kose.

Skelet br. 156 Dečji skelet ženskog pola. Između 12 i 14. god. starosti. Povreda se nalazi u desnom fronto-parijetalnom predelu. Ostatak pletenice smeđe kose.

Prilozi: 2 češlja, ogledalo, veća količina tekstila, nož, kašika, dugme, hartija kao podloga za ogledalce. /Hartija je novinska/ Pored je pronađen šilt od muške kape.

Skelet br. 157 Dečji kostur ženskog pola oko 8 god. starosti, jako razbijene lobanje.

Skelet br. 158 Ženski skelet oko 20 god. starosti. Povreda lobanje se vidi u levom parieto-temporalnom predelu. Ostatak svetlo smeđe kose.

Skelet br. 159 Dečji skelet oko 12 god. starosti. Pol je neodređen. U slabom stanju.

Skelet br. 160 Pol muški. Između 20 i 30. godina. Loše očuvan.

Prilozi: 1 dečja duboka kožna cipela br. 34. i opanak, ostaci tekstila, 1

mala flašica, dugmad.

Skelet br. 161 Ženski skelet oko 30 god. starosti. Lobanja povređena u desnom parieto-occipitalnom predelu. Ostatak tamno mrke kose.

Skelet br. 162 Ženski kostur oko 30 god. starosti. Povrede lobanje u desnom parieto-occipitalnom predelu. Ostatak svetlo smeđe kose.

Skelet br. 163 Ženski skelet 30 do 35 god. starosti. Lobanja povređena u desnom occipitalnom predelu. Ostaci smeđe kose.

Skelet br. 164 Ženski skelet oko 30 god. starosti. Lobanja je povređena u levom parieto-temporalnom predelu. Ostaci tamno smeđih pletenica.

Skelet br. 165 Pol ženski između 50 i 60 god. starosti. Lobanja jako povređena.

Skelet br. 166 Pol neodređen. Dečji skelet oko 8 godina starosti.

Skelet br. 167 Ženski pol. Oko 30 god. starosti. Povreda lobanje se vidi u desnom parieto-temporalnom predelu.

Skelet br. 168 Dečji skelet oko 10 god. starosti. Pol neodređen.

Skelet br. 169 Pol ženski. Oko 20 god. starosti. Povreda lobanje u desnom occipitalnom predelu. Ostatak smeđe kose.

Skelet br. 170 Pol ženski. Oko 20 god. starosti. Povreda lobanje u desnom parieto-occipitalnom predelu. Ostaci smeđe kose. Prilog: 1 cipela.

Skelet br. 171 Neodređen pol. Oko 20 god. starosti. Jako uništena i povređena lobanja.

Skelet br. 172 Odrasla osoba neodređenog pola. Povreda lobanje u occipitalnom predelu.

Skelet br. 173 Dečji skelet oko 12 god. starosti, ženskog pola. Povreda lobanje u desnom occipito-parijetalnom predelu.

Skelet br. 174 Odrasla ženska osoba oko 30 god. starosti. Povreda u levom parijetalnom predelu. Ostatak smeđe kose.

Skelet br. 175 Skelet neodređenog pola. Lobanja jako razbijena.

Prilozi: 1 cipela, 1 poklopac od kantice za mleko, 1 kašika, 1 kesica sa veš-plavom.

Skelet br. 176 Skelet ženskog pola oko 30 god. starosti. Lobanja povređena u occipitalnom predelu.

Skelet br. 177 Ženski pol. Oko 20 god. starosti. Lobanja povređena u desnom parieto-temporalnom predelu.

Skelet br. 178 Pol ženski. Oko 20 god. starosti. Lobanja povređena u levom occipitalnom predelu.

Skelet br. 179 Pol ženski. Oko 20 god. starosti. Lobanja povređena u occipitalnom predelu. Prilog: ženska cipela, i ženski kajiš.

Skelet br. 180 Dečji skelet neodređenog pola između 5 i 7 god. starosti.

Skelet br. 181 Pol ženski. Oko 30-35 god. starosti. Povreda lobanje na bazi occipitalne kosti. Ostatak tamno smeđe kose.

Skelet br. 182 Pol ženski oko 30 god. starosti. Povreda lobanje u desnom parijetalnom predelu. Kosa mrke smeđe boje.

Skelet br. 183 Dečji skelet neodređenog pola. Jako povređena lobanja. Oko 8 god. starosti.

Prilog: 1 opanak

Skelet br. 184 Ženski skelet preko 60 god. starosti. Lobanja jako razbijena.

Skelet br. 185 Ženski pol. Oko 30 god. ili nešto više. Lobanja povređena u occipitalnom predelu. Ostatak svetlo smeđe kose.

Skelet br. 186 Pol ženski oko 30 god. Lobanja povređena u occipitalnom predelu. Ostatak pletenice tamno smeđe boje.

Skelet br. 187 Pol ženski. 30 do 40 god. starosti. Povreda u desnom temporalnom predelu. Ostatak smeđe kose.

Prilog: Zeleno emajlirano lonče, 2 kašike, opanak, dečja papuča, nož /čakija/.

Skelet br. 188 Pol ženski. Oko 40 god. starosti. Povreda u desnom temporalnom predelu. Ostaci smeđe kose. Saponifikacija na 1,85 m.

Svi skeleti od broja 123 pa nadalje ležali su na dubini od 1,80 m ako nije drugačije navedeno.

Skelet br. 189 Pol ženski. Starost 30-35 god. Povreda u desnom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 190 Ženski skelet. Oko 35-45 god. Lobanja povređena u levom occipitalnom predelu.

Skelet br. 191 Dečji skelet između 4 i 5 godina. Lobanja jako razbijena.

Prilozi: 1 par opanaka. 1 par ženskih cipela. 1 cipela sa visokom potpeticom. Delovi odeće. 1 drška od kišobrana. 1 cipela.

Skelet br. 192 Pol neodređen. Slabo očuvan skelet. Starost nije mogla biti određena. Lobanja polomljena.

Skelet br. 193 Pol ženski, oko 30 god. starosti. Lobanja povređena u desnom occipitalnom predelu. Ostaci mrke kose.

Skelet br. 194 Pol ženski. Između 25 i 30 god. Povreda lobanje u desnom gornjem parijetalnom predelu.

Skelet br. 195 Pol ženski, oko 40 god. starosti. Povreda u occipitalnom predelu. Vide se ostaci prosede kose.

Skelet br. 196 Pol ženski. Oko 20 god. starosti. Lobanja jako razbijena.

Skelet br. 197 Pol ženski. Oko 40 god. starosti. Lobanja nije povređena.

Na osnovu iskopavanja ove sonde i pregledanog materijala možemo zaključiti sledeće:

Sonda veličine 6 x 2,5 m bila je do dubine od 20 cm bez nekog stranog sadržaja. Na dubini od 20 cm nađeni su sitni komadi kreča koji su u dubini bili sve veći. Na dubini od 74 cm pojavile su se stvari koje su žrtve imale sa sobom. To su navedeni lični predmeti. Na osnovu nalaza pojedinih predmeta kao npr. većeg broja kišobrana, ostataka šalova, cokula i sandala, štrumpandli itd. možemo zaključiti da su žrtve dovedene verovatno u pro hladno i kišovito doba godine, najverovatnije u jesen.

Prvi ostaci skeleta nađeni su na dubini od 1,05 m, i to nekoliko ženskih skeleta. Ispod tog nivoa nalazi se opet materijal – lične stvari. Nadalje od 1,4 m do 1,80 nalazi se sloj kostiju debljine oko 40 cm. Skeleti su ležali pretežno potrbuške i ređe bočno, a samo je jedan skelet nađen da leži na leđima i to onaj koji je nađen najpovršnije. Ukupno je nađeno 197 skeleta na površini od 15 m² sonde. Pošto je sloj kostiju iznosi oko 40 cm u proseku, to znači da je bilo ukupno 22 skeleta na 1m³.

Prema polu i starosti nađeno je sledeće stanje:

		muških	ženskih	Neodređeno
dece do 14 god.	51 skelet			51
od 14 do 20 god.	7	1	6	
od 20 do 25 god.	33	1	32	
od 25 do 35 god.	56	5	51	10
od 35 do 50 god.	28	3	25	
iznad 50 god.	6	0	6	
neodređena starost	6	5	5	

Iz navedene tabele se vidi da se radi o grupi pretežno žena i dece i to mlađih žena, a da su muškarci bili retki, na osnovu boje kose i oblika dlake može se zaključiti da se radi o stanovništvu koje je nosilac svetle komponente, najverovatnije slovenskog porekla. Znači, tu nije bilo Jevreja i Cigana. Ostaci tekstila i stvari govore da se radilo o našem seoskom življu, a velika količina materijala koji su nosili pokazuje da su žrtve dovedene direktno do mesta pogubljenja i da nisu prethodno bili u logoru. To najbolje dokazuje posedovanje noževa, prstenja, zlatnika itd. S obzirom da su skeleti ležali potrbuške, a uzrok smrti su bile povrede nanesene tupim predmetom /možda maljem ili kun-

dakom/ žrtve su ubijane na ivici jame. Nisu nađene prostrelne povrede, niti povrede drugih delova skeleta. Najčešće se vide povrede u bočnom i zatiljačnom predelu glave u vidu izbijenih ili ulegnutih delova kosti sa karakterističnim okolnim pukotinama. Posle ubijanja žrtve su padale u jamu, a njihove stvari su pobacane za njima, pa je posle sve zatrpano. Izgleda da je po vrhu posuta izvesna količina kreča. Na dnu jame se vide znaci saponifikacije, jer je teren podvodan. Ispod nivoa od 1.85 m nalazi se siv peščani sloj bez stranog sadržaja.

Na sondi br. 2 nastavljeno je iskopavanje do dubine od 1,60 m gde se naišlo na sloj skeleta. Površni deo je očišćen od zemlje i pripremljen za snimanje, radi dokumentacije. Karakteristično je da se do ovog nivoa nije našao nikakav prilog sem jedne kašike. U toku ovog dana nije se dalje radilo na ovoj sondi.

Na sondi br. 3 nastavljeno je iskopavanje /to je bušotina br. 59, „Bjeljevina“, vlasništvo Ane Begić/. Pre 12 dana vršeno je probno iskopavanje na ovom mestu na površini od 1,5 h 1 m. Tom prilikom su izvađena 2 odrasla skeleta, 1 muški i 1 ženski, mlađih osoba. Izvađeni su i sledeći dodaci: nož, kašika, porcija i dr. Predmeti su predati muzeju u Jasenovcu. Danas je nastavljeno kopanje do dubine od 1,70 m. Tu su nađene kosti, ostaci tekstila, posude, žica kojom su žrtve vezivane, kašike, 1 dečja usna harmonika itd. Dalje se nije radilo na ovoj sondi.

Pristupljeno je otvaranju sonde br. 4 na terenu „Čalinka“ vlasništvo Mirka Vukića, grob br. 8, bušotina br. 15, površine 4 h 3 m.

Na dubini 0,10 m nađen je dečji skelet između 7 i 9 godina. To je skelet br. 1.

Skelet br. 2. Nađen na istoj dubini kao i prethodni. Dečji oko 12 god. starosti.

Skelet br. 3. Na istoj dubini. Pol ženski. Oko 30 god. starosti.

Skelet br. 4. Dete, oko 12-14 god. starosti. Ista dubina.

Skelet br. 5. Na dubini 0,20 m. Mlađi skelet, neodređenog pola, oko 14 god.

Skelet br. 6. Na istoj dubini kao i prethodni. Dete oko 8 god. starosti neodređenog pola. Nađeni i delovi kajša sa šnalom.

Nadalje od te dubine do 1,20 m nije bio nikakav sadržaj, a ovde je nađen sledeći skelet.

Skelet br. 7. Dečji skelet oko 12 god. starosti. Neodređenog pola.

Skelet br. 8. Nađen na dubini od 1,50 m. neodređenog pola. Radi se o mlađoj osobi oko 16 god.

Ispod tog nivoa nalazi se zemlja bez sadržaja. Pošto je nalaz proučen, pristupilo se zatrpavanju sonde.

Na osnovu nalaza u ovoj sondi možemo zaključiti sledeće:

Sonda se nalazi na jugoistočnom delu grobnice. Zato je sadržaj relativno siromašan. Nalaz 6 skeleta ispod same površine, koji su bili u vrlo lošem stanju na jugo-istočnom delu sonde govori da se ovde radi o umorstvu usamljene grupe, koja je umorena nezavisno od glavne grupe.

Jaka kiša prekinula je radove oko 17 h. Kiša je padala povremeno u toku celog dana, a u toku noći je bio pravi pljusak. I pored ovakvih uslova otvorena je i sledeća sonda br. 5 na terenu „Bjeljevina“ vlasništvo Milana Pijevića, grob br. 6, bušotina 91, na površini od 3 x 4 m. Kopano je do dubine od 1 m. Na tom nivou nađen je deo jednih naočara, starinskog oblika od žice, 1 novčanik od kože i komadići kreča.

25. VI 1964 god.

Sonda br. 1. Posle čišćenja nanese zemlje zbog kiše, koja je padala celu noć, vršeno je snimanje skeletnog materijala, naročito povreda u cilju čuvanja dokumentacije o povredama koje su zapažene. Jak zadah koji se širio sa dna sonde iz dubine oko 1,8 m gde su se nalazili tragovi saponifikacije i ugljenisanja primorao nas je, da odmah zatrpamo sondu. Skeletni materijal je zatrpan u sondi. Pet karakterističnih lobanja poslano je Zavod za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta u Sarajevu radi čuvanja, a ostali pridodat materijal predat je muzejskoj zbirci u Jasenovcu.

Sonda br. 2. I u ovoj sondi je bilo dosta nanese zemlje zbog kiše. Posle čišćenja izvršeno je snimanje in situ. Potom se pristupilo iskopavanju i ispitivanju nalaza. Svi su se skeleti nalazili na približno istom nivou oko 1,60 m i ležali su samo u jednom sloju.

Skelet br. 1. Pol muški. Oko 30 godina. Povreda u levom occipitalnom predelu. Ostatak smeđe kose.

Skelet br. 2. Pol muški. Oko 30 godina. Povreda u levom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 3. Pol muški. Oko 30 godina. Lobanja izdrobljena.

Skelet br. 4. Pol muški. Oko 35 godina. Povreda u levom parieto-temporalnom predelu.

Skelet br. 5. Pol muški. Oko 40 godina. Povreda u desnom temporalnom predelu.

Skelet br. 6. Pol muški. Oko 40 godina starosti. Povreda u desnom parieto-temporalnom predelu.

Skelet br. 7. Pol muški. Oko 40 godina. Povreda u levom occipitalnom predelu.

Skelet br. 8. Pol muški. Oko 50 godina. Povreda u levom temporo-parijeto-occipitalnom predelu. Ispod ovog skeleta jaka saponifikacija karakterističnog mirisa.

Skelet br. 9. Pol muški. Oko 40 godina. Povreda u levom parieto-occipitalnom predelu. Ostatak smeđe kratke kose.

Skelet br. 10. Pol muški. Oko 40 godina. Povreda u levom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 11. Pol muški. Oko 40 godina. Povreda u desnom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 12. Pol muški. Oko 35 godina. Povreda u levom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 13. Pol muški. Oko 40 godina. Povreda u levom parieto-occipitalnom predelu. Ostatak kratke smeđe kose.

Skelet br. 14. Pol muški. Oko 30 godina starosti. Povreda u levom parieto-occipitalnom predelu. Ostatak kratke smeđe kose.

Skelet br. 15. Pol muški. Oko 35 godina. Povreda u occipitalnom predelu.

Skelet br. 16. Pol muški. Oko 50 godina. Povreda u levom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 17. Pol muški. Oko 40 godina starosti. Povreda u desnom parieto-temporalnom predelu.

Skelet br. 18. Pol muški. Oko 40 godina. Povreda u desnom parieto-temporalnom predelu.

Skelet br. 19. Pol muški. Oko 40 godina. Povreda u levom parieto-occipitalnom predelu. Ostatak smeđe kose.

Skelet br. 20. Pol muški. Oko 35 godina. Povreda u desnom parietalnom predelu. Ostatak kratke smeđe kose.

Skelet br. 21. Pol muški. Oko 30 godina. Povreda u desnom parietalnom predelu.

Skelet br. 22. Pol muški. Oko 40 godina starosti. Povreda u levom fronto-parietalnom predelu. Drugi gornji levi sekutić ima zlatnu krunicu, a sledeća tri imaju krune od paladora. Gornji desni očnjak ima zlatnu krunicu.

Skelet br. 23. Pol muški. Oko 35 godina. Povreda u desnom temporalnom predelu.

Skelet br. 24. Pol muški. Oko 25 godina. Povreda u occipitalnom predelu. Ostaci smeđe kose.

Skelet br. 25. Pol muški. Lobanja se nalazi u profilu, a ostalo u sondi, loše očuvano. Pol neodređen.

Skelet br. 26. Pol muški. Oko 50 godina. Povreda u desnom parieto-

occipitalnom predelu.

Skelet br. 27. Pol muški. Oko 50 godina. Povreda u desnom fronto-parietalnom predelu. Ostatak kratke smeđe prosede kose.

Skelet br. 28. Pol muški. Oko 50 godina. Povreda u desnom parieto-temporalnom predelu. Ostatak kratke prosede kose.

Skelet br. 29. Pol muški. Oko 35 god. Povreda u levom fronto-parietalnom predelu.

Skelet br. 30. Pol muški. Oko 35 god. Povreda u frontalnom predelu.

Skelet br. 31. Pol muški. Oko 35 godina. Povreda u desnom parieto-occipitalnom predelu. Ostaci kratke smeđe kose.

Skelet br. 32. Pol muški. Oko 50 godina. Povreda u desnom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 33. Pol muški. Oko 40 godina. Povreda u occipitalnom predelu. Tri kutnjaka levo u donjoj vilici imaju zlatne zube. Srednja je izrađena u obliku mosta. U gornjoj vilici levo oba pretkutnjaka i prvi kutnjak imaju zlatnu krunicu.

Skelet br. 34. Pol muški. U profilu. Oko 20 god. starosti.

Skelet br. 35. Pol muški. Oko 50 god. Veliki prelom u predelu kostiju lica s leve strane.

Skelet br. 36. Pol muški. Neodređene starosti u raspadnutom stanju.

Skelet br. 37. Pol muški. Oko 35 god. Povreda u levom parieto-temporalnom predelu.

Skelet br. 38. Pol muški. Oko 35 god. Povreda u levom temporalnom predelu.

Skelet br. 39. Pol muški. Oko 50 god. Povreda u desnom parietalnom predelu. Nađena subtotalna gornja proteza i navlake od paladora.

Skelet br. 40. Pol muški. Oko 30 godina. Povreda u parieto-occipitalnom predelu. Ostaci kratke smeđe kose.

Skelet br. 41. Pol muški. Oko 30 godina. Povreda u levom occipitalnom predelu.

Skelet br. 42. Pol muški. Oko 30 god. Povreda u levom temporalnom predelu. Ostaci kratke smeđe kose.

Skelet br. 43. Pol muški. Oko 30 god. Povreda u desnom temporalnom predelu. Ostaci kratke smeđe kose.

Skelet br. 44. Pol muški. Oko 30 god. Povreda u levom parieto-temporalnom predelu.

Skelet br. 45. Pol muški. Oko 30 god. Povreda u occipitalnom predelu.

Skelet br. 46. Pol muški. Oko 50 god. Povreda u occipitalnom predelu. Ostaci tamno smeđe prosede kose.

Skelet br. 47. Pol muški. Oko 40 god. u raspadnutom stanju.

Skelet br. 48. Pol muški. Oko 40 god. Povreda u occipitalnom predelu.

Svi sekeleti su se nalazili na dubini od 1,60 m izuzev poslednja 4 skeleta koji su se nalazili na dubini od 1,30 m.

Na osnovu iskopavanja ove sonde i pegledanog materijala možemo zaključiti sledeće: Ovo je sonda sa izrazito muškim skeletima, a nije nađen ni jedan ostatak tekstila što nam dozvoljava da zaključimo da su žrtve dovedene iz logora i pogubljene bez gornjeg odelu.

Od materijala je nađena samo jedna kašika nad skeletima koja je mogla tu i slučajno dospeti. Prema starosti skeleti su nađeni u sledećem broju:

od 14 do 20 god.	1
od 20 do 25 god.	1
od 25 do 35 god.	20
od 35 do 50 god.	15
iznad 50 god.	9
neodređena starost	2

Svi skeleti su ležali potrbuške ili bočno, a samo jedan je bio okrenut na leđa. Položaj se lako mogao zapaziti jer su skeleti ležali samo u jednom sloju. Povrede su nanošene udarima tupih predmeta /najverovatnije kundakom ili maljem/ što se vidi po karakterističnim povredama. Karakteristične slučajeve smo snimili radi očuvanja dokumentacije. Lobanje sa zlatnim zubima predali smo muzejskoj zbirci. Antropološki izgled skeleta govori da se radi o krupnim ljudima, koščatim, najviše smeđe kose, a kosa je bila vrlo kratka i slabija što govori da su žrtve verovatno bile šišane.

Ispod skeleta se nalazila zemlja bez sadržaja. Skeleti su se prostirali u svim profilima sonde. Pošto su se skeleti nalazili u jednom sloju na 1 m² dolazilo je prosečno 4 skeleta.

Sonda br. 3 /bušotina br. 59/ i sonda br. 5 /bušotina br. 91/ koje smo prethodnog dana otvorili do navedene dubine i nalaze već opisani pod datum 25.VI-1964 god. danas je preuzeo stručnjak Zavoda za sudsku medicinu iz Sarajeva.

Danas smo otvorili i sondu br. 6 na terenu „Čalinka“ vlasništvo Mirka Vukića /uz nasip/ grob br. 17, bušotina 121 B, na površini 3 h 4 m.

Sonda br. 6. Kopali smo do dubine od 1,25 m i do te dubine zemlja je bila bez sadržaja. Na dubini od 1,25 m naišli smo na skelete koji su ležali u

jednom sloju. U severnom delu skeleti su ležali nešto dublje do 1,50 m. Cela južna polovina sonde u širini od 1,70 m bila je bez skeleta ili nekog drugog sadržaja. Oko skeleta nalazili su se tragovi tekstila, ostaci opanaka i cipela, kajševa i 2 kašike i mnogo komada žice obavijene oko kostiju podlakta. Vršeno je prvo čišćenje skeleta, a zatim su snimani detalji, pa se pristupilo obradi ostalog materijala. Na kraju su karakteristični nalazi snimani.

Skelet br. 1. Pol muški preko 50 god. starosti. Povreda u occipitalnom predelu.

Skelet br. 2. Pol muški. Oko 40 god. starosti. Povreda u desnom parieto-occipitalnom predelu.

Skelet br. 3. Pol muški. Neodređene starosti glava i gornji deo kostura /rameni pojas/ u profilu.

Skelet br. 4. Pol muški. Oko 35 god. Povreda u occipitalnom predelu.

Skelet br. 5. Pol muški. Oko 30 god. Povreda u desnom parieto-temporalnom predelu. U gornjoj vilici levo drugi sekutić i očnjak imaju zlatne krunice. Ostatak kratke smeđe kose.

Skelet br. 6. Pol muški. Oko 30 god. Povreda u occipitalnom predelu.

Skelet br. 7. Pol muški. Oko 35 god. Povreda u levom occipitalnom predelu. Tragovi smeđe kose.

Skelet br. 8. Pol muški. Oko 30 god. Povreda u occipitalnom predelu.

Skelet br. 9. Pol muški. Oko 30 god. starosti. Povreda u occipitalnom predelu.

Skelet br. 10. Pol muški. Oko 40 god. starosti. Povreda u desnom parieto-temporalnom predelu.

Skelet br. 11. Pol muški. Oko 20 god. Povreda u levom parietalnom predelu.

Skelet br. 12. Pol muški. Oko 35 god. starosti. Lobanja jako oštećena pa se nemože razaznati povreda.

Skelet br. 13. Pol muški. Oko 35 god. Povreda desno occipitalno.

Skelet br. 14. Pol muški. Oko 25 god. Povreda desno occipitalno. Tragovi kratke smeđe kose.

Skelet br. 15. Pol muški, preko 50 god. Povreda u parietalnom predelu desno.

Skelet br. 16. Pol muški. Oko 30 god. starosti. Povreda u desnom temporalnom predelu.

Skelet br. 17. Pol muški. Oko 40 god. starosti. Povreda u desnom parieto-occipitalnom predelu. U gornjoj vilici levo prvi i drugi premolar i prvi i drugi molar i desni očnjak od paladora. Između skeleta je nađen još jedan most od paladora – nezna se kome je kosturu pripadao.

Skelet br. 18. Pol muški, preko 50 god. starosti. Povreda u levom temporalnom predelu. U gornjoj vilici desno prvi premolar u vidu krunice od zlata koja nosi očnjak u vidu zlatnog mosta. U donjoj vilici desno prvi sekutić u vidu mosta, a očnjak kao noseći u obliku zlatne krunice.

Skelet br. 19. Pol muški, oko 25 god. starosti. Glava u profilu.

Skelet br. 20. Pol muški, preko 50 god. Povreda u occipitalnom predelu. U donjoj vilici prvi i drugi incisivus desno i prvi incisivus levo imaju zlatne krunice.

Skelet br. 21. Pol muški. Oko 40 god. starosti. Povreda u desnom parieto-temporalnom predelu. U gornjoj vilici desno drugi kutnjak i levo prvi i drugi sekutić imaju zlatne krunice, a u donjoj vilici desno drugi pretkutnjak i prvi i drugi kutnjak, i levo, drugi kutnjak imaju zlatne krunice.

Skelet br. 22. Pol muški. Oko 40 god. starosti. Povreda u occipitalnom predelu. U gornjoj vilici drugi molar od paladora.

Skelet br. 23. Pol muški. Oko 40 do 50 god. Povreda se ne razaznaje jer je lobanja zdrobljena. U donjoj vilici se nalazi zlatan most od prvog pretkutnjaka, pa do drugog kutnjaka. U gornjoj vilici levo, od očnjaka, prvog i drugog pretkutnjaka i prvog i drugog kutnjaka svi imaju zlatne krunice.

Skelet br. 24. Pol muški. Oko 40 god. starosti. Povreda se vidi u levom parieto-temporalnom predelu.

Skelet br. 25. Pol muški, oko 60 god. Povreda u parieto-temporalnom predelu. Pukotina ide i naviše preko parijetalne kosti.

Skelet br. 26. Pol muški, oko 30 god. starosti. Povreda u desnom parieto-temporalnom predelu i povreda u frontalnom predelu.

Skeleti su ležali pretežno potrbuške i bočno, a samo je jedan ležao na leđima. Skeleti se produžavaju u sve profile sem južnog. Povrede su imale iste karakteristike kao i u sondama br. 1 i 3. Ovo je bila muška grobnica.

Sledeća tabela prikazuje nalaze raspoređene prema starosti žrtve:

od 20 do 25 god.	2
od 25 do 35 god.	11
od 35 do 50 god.	7
iznad 50 god.	5
Neodređena starost	1

Na osnovu pregledanih nalaza u ovoj sondi možemo izvući sledeći zaključak:

Sonda se nalazila na ivici groba tako da su samo u jednoj polovini sonde ležali skeleti, Svi skeleti su muškog pola. Si su imali kratku kosu prete-

žno smeđe boje, što govori da se radi o našem življu. To isto govore i dimenzije kostiju koje su karakteristične za naš narod. Verovatno to nisu bili seljaci već gradsko stanovništvo s obzirom na nalaz čizama i ostatka odeće. Isto tako u prilog ovome govori i priličan broj žrtava sa popravljenim zubima, zlatnim kronicama i kronicama od paladora. Uzrok smrti su najverovatnije bile povrede čije smo postojanje pomenuli kod svakog skeleta. Karakteristike tih povreda govore da su nanesene tvrdim tupim predmetom. Lobanje sa zlatnim zubima i sve karakteristične povrede smo fotografisali radi dokumentacije i predali na čuvanje muzejskoj zbirci u Jasenovcu.

Oko 17 h. pristupilo se otvaranju sonde **br. 7** na terenu „Čalinka“ zemljište Steve Vukića grob 1. bušotina 22. Do svršetka radnog dana očišćen je teren i postavljene su granice sonde.

26.VI - 1964 god.

Danas su nastavljeni radovi na zatvaranju sondi koje su obrađene prethodnih dana.

Produženo je kopanje sonde br. 7. U toku dana sonda je otvorena na površini od 4,20 x 3,10 m. Na dubini od 1 m nađeni su mali komadići kreča. 1,5 m od severnog profila sonde na dubini od 60 cm. nađeni su 1 češalj, perle, poklopac od džepa neke kožne jakne, razbijena flaša, posuda od pomade.

Na 1 m od severnog profila nađeni su ostaci 1 kašike na 30 cm dubine, 1 tuba kaladonta, jedan deo od sandale, 1 kašika, 1 cipela, 1 gust češalj. Na 0,9 m dubine nađen je jedan kajš i ostaci donje vilice. 1 četkica za zube, 2 cipele i 1 karmin.

Skelet br. 1. Ostaci lobanje nepoznatog pola i uzrasta.

Nađen 1 par sandala ženskih.

Skelet br. 2. Ostaci kostiju stopala i 1 perla.

Skelet br. 3. Ostaci ženske kose.

Zapaža se ugljenisanje na dubini od 1,60 m.

Na osnovu proučavanja ove sonde može se zaključiti sledeće:

Sonda je iskopana i zahvatila je krajnju periferiju grobnice. Zato su nađeni samo pojedini predmeti i ostaci kostiju. Na tome mestu je pre 14 dana otvorena bušotina i tom prilikom su verovatno povređeni skeleti čije smo ostatke pronašli.

Danas je počelo obeležavanje grobnica tablama.

27 - VI - 1964 god.

U toku dana vršeno je zatrpavanje sondi u i uređenje terena.

S ovim je naše sadašnje ispitivanje završeno i mi smatramo da ovo iskopavanje i antropološko proučavanja pretstavlja samo početni deo posla na proučavanju masovnih grobnica logora Jasenovac. Pregled ovih sondi koje smo mi otvorili ne može dati uvida u celokupno stanje stvari jer je poznato da postoji oko 200 grobnica na raznim mestima međusobno udaljenim i par kilometara: Bušotine su pokazale da je način sahranjivanja bio različit i da ima grobova sa spaljivanjem, kuvanjem itd. Mi smo ovog puta otvorili sonde samo tamo gde su bušotine pokazale da ima skeletnog materijala i zbog nedostatka vremena i mogućnosti proučavali smo samo jedan mali deo terena. Međutim prilikom ovakvih iskopavanja ukoliko se u buduće bude nastavilo sa radom na proučavanju logora Jasenovac bilo bi dobro da u radu učestvuje i sudsko-medicinski stručnjak koji bi ima potrebno znanje i sredstva da na licu mesta pregleda mozgove koji su u velikom broju slučajeva bili dobro očuvani i na kojima bi se mogle zapaziti patološke promene kao posledica povreda viđenih na kostima kao i da izvrši izvesne hemiske analize kao dokaz krvi i sl.

Isto tako bi bilo potrebno i mnogo racionalnije da stručnjak koji pravi bušotine radi istovremeno sa antropološkom i sudsko medicinskom ekipom da se ne bi dešavalo da se kopaju sonde negde na periferiji grobnica koje ne mogu dati karakterističnu sliku zločina koji je tu vršen.

Mi ni u jednom slučaju nismo našli grobnice u kojima su sahranjivani leševi koji su dovoženi, ili pak grobove sa sagorelim leševima. Svi znaci govore da su žrtve čije smo skelete proučavali bile ubijane tu na licu mesta i da su odmah padale u grobnicu. Dobro bi bilo da se ispita pepeo i zemlja hemiskim putem na bušotinama koje su imale takav sadržaj.

Na kraju moramo izjaviti da se ovaj veoma težak i neprijatan posao ne bi mogao izvesti bez svesrdnog zalaganja radnika i meštana naročito članova Saveza boraca NOR, koji su radili pod teškim uslovima po suncu i kiši u sondama gde je užasno neprijatan zadah. Nesumnjivo je da je se ovaj posao ovako dobro završio zahvaljujući organizatoru rada drugu Esadu Proliću iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR BiH.

Jasenovac, 27 - VI - 1964 god.

Članovi ekipe antropologa:

Vida Brodar

Stručni saradnik Instituta za biologiju
Univerze u Ljubljani, Aškerčeva br. 12.

Anton Pogačnik
Asistent Antropološkog odseka
Biotehničkog fakulteta u Ljubljani, Aškerčeva br. 12.

Dr Srboљub Živanović
Asistent Zavod za Anatomiju, Medicinski fakultet, Novi Sad,
Hajduk Veljkova br. 1.

Прилог 6
Извештај Виде Бродар, Антона Пogaчника
и др Србољуба Живановића о ископавању у Јасеновцу

IZVEŠTAJ EKIPE ANTROPOLOGA O NALAZIMA PRI ISKOPAVANJU
GROBNICA ŽFT U KONCENTRACIONOM LOGORU U JASENOVCU

Ekipa antropologa u sastavu Vida Brodar, Anton Pogačnik i Dr. Srboљub Živanović počela je antropološka ispitivanja grobnica žrtava fašističkog terora na terenu logora Jasenovac 22 IX 1964. god.

Zadatak ekipe

Zadatak antropološke ekipe je bio da izvrši iskopavanje nekoliko son-di na terenu nekadašnjeg koncentracionog logora Jasenovac da bi se po mogućnosti utvrdila lokalizacija izvesnih masovnih grobnica kao i da bi se utvrdio približan broj žrtava sahranjenih u grobnicama: njihov pol, uzrast, životno doba i eventualni uzrok smrti odnosno način na koji su žrtve pogubljene.

Metod rada

Već na početku rada ekipa je naišla na izvanredne teškoće jer nije posedovala nikakvu kartu ili skicu terena i jer nije bila poznata čak ni najosnovnija lokalizacija grobnica. Pre našeg ispitivanja nisu vršena probna bušenja koja bi postavila granice grobnica. Zato smo se prilikom izbora mesta za otvaranje son-di rukovodili jedino približno postavljenim oznakama – tablama koje su postavljene mestimično po terenu logora i koje označavaju pojedine objekte logora i lokacije grobnica prema sećanju pojedinih bivših logoraša. Odmah smo utvrdili da su izvesne oznake postavljene proizvoljno jer se pokazalo da na tim mestima nema nikakvih nalaza. Zbog toga smo observirali teren i na osnovu izjava pojedinih bivših vlasnika zemljišta i članova Saveza boraca kao i na osnovu nađenih ulegnuća i nepravilnosti konfiguracije zemljišta birali mesta za otvaranje son-di.

Osteološki materijal smo antropološki pregledali i po završenom ispitivanju zakopali na mestu nalaza, dok su svi ostali nađeni predmeti prikupljeni, opisani i predati na čuvanje muzeju logora u Jasenovcu.

Prilikom rada vođen je zapisnik koji je po završenom radu na terenu svakog dana sređivan i na osnovu njega je sastavljen ovaj izveštaj u kome su

naši nalazi izneti hronološkim redom onako kako je teklo ispitivanje.

Nalazi

22 - IX – 1964. god.

Prvoga dana istraživanja angažovano je 6 radnika i izvršeno je prvo prethodno ispitivanje terena. Pristupilo se čišćenju terena i otvaranju sonde br.1, sonde br.2. Pre podne je iskopana sonda br. 1 do dubine od 70 cm. i nalaze do ove dubine opisaćemo docnije. Površina sonde je iznosila 3 x 5,5m, a orijentisana je sever - jug po dužini i nalazila se kod table sa natpisom „Masovna grobnica sa 3000 do 6000 žrtava“. Južna strana sonde se nalazila 1,5 m od navedene table sa oznakom. Pošto su na dubini od 70-80 cm pronađeni skeleti sonda je pripremljena za čišćenje skeleta i antropološko ispitivanje. Rad na ovoj sondi je prekinut s tim da se nastavi sledećeg dana.

Zatim se pristupilo traženju lokacije za sledeće sonde. Posle podne je otvorena sonda br. 2 a posle nje i sonda br. 3. Ove sonde su se nalazile oko 150 m od puta koji ide levom obalom Save duž južne ivicu logora i to oko 1,5 km. od glavnog ulaza u logor. Ova orijentacija je sasvim proizvoljna jer se tačna lokacija nije mogla izvršiti pošto nismo posedovali nikakvu kartu ni instrumente niti je pak učestvovao u radu neki geometar što je uobičajeno pri likom radova ove vrste. Zato bi trebalo naknadno izvršiti geometriske radove i bušenjima utvrditi granice grobnica.

Navedene sonde br. 2 i br. 3 nalazile su se južno od oznake „Masovne grobnice“.

Sonda br. 2 je iskopana na površini 3x3 m do dubine od 80 cm i nije nađeno ništa.

Sonda br.3 je kopana u obliku rova širine 1,5 m i dužine 3 m. Sonda je iskopana do dubine od 1 m. i ni ovde nije nađeno ništa do ove dubine.

Uveče je održan radni sastanak sa predsednikom mesnog Udruženja boraca NOR, kao i sa Esadom Prolićem koji rukovodi ispitivanjima grobnica ŽFT u Gradini.

23 -IX- 1964 god.

Kao i prethodnog dana vremenske prilike su bile izuzetno loše. Stalno je duvao hladan severni vetar praćen povremeno kišom. Ovo je znatno otežavalo rad.

Dok su radnici nastavili sa iskopavanjem sonde br. 2 i br. 3 pristupljeno je antropološkom ispitivanju skeleta u sondi br.1.

Nalaz u sondi br. 1.

Na dubini od 30 cm nađeni su mali komadići kreča. Na dubini od 70 cm pojavili su se skeleti. Kad je završeno otkrivanje skeleta moglo se zapaziti da su se skeleti prostirali na površini odaljenoj od severozapadne ivice sonde 0,75 m, a od jugoistočne strane 0,5 m. Od jugozapadne ivice skeleti su bili udaljeni 1,8 m. Prema tome skeletna površina je bila 2,5 x 3,20 m. Prema tome površina na kojoj su se nalazili skeleti iznosila je 8 m². Na ovoj površini se nalazilo 14 skeleta.

Svi su skeleti bili položeni na leđa, položeni u pravcu istok-zapad međutim glave su jednima bile prema istoku, a drugima prema zapadu. Oko skeleta se nalaze ostaci tekstila, iskrivljeni ekseri, jedna perla, nekoliko dugmeta, 1 sat ručni, 1 kopča i 2 kašike, 1 perorez. Svi ovi predmeti su nađeni bez nekog reda tako da se nije moglo utvrditi kome su skeletu pripadali. Nađen je i jedan ašov kojim je vršeno kopanje. Svi ovi predmeti su predati na čuvanje mesnom muzeju.

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1	muški	20-25	nema	0,70 m	
2	muški	15-20	nema	0,70 m	
3	muški	25-30	nema	0,80 m	
4	muški	20-25	nema	1,10 m	
5	muški	20-25	nema	1,10 m	
6	muški	20-25	nema	1,10 m	Lobanja u zapadnom profilu
7	muški	25-30	nema	1,10 m	Lobanja u zapadnom profilu
8	muški	50-60	nema	1,10 m	Lobanja u zapadnom profilu
9	ženski	-	nema	1,10 m	Lobanja u zapadnom profilu
10	ženski	30-40	nema	1,10 m	
11	ženski	20-30	nema	1,10 m	
12	ženski	oko 30	nema	1,50 m	Nađena lopata pored ovog skeleta
13	muški	30-401	nema	1,40 m	Lobanja u zapadnom profilu
14	ženski	-	nema	1,40 m	Saponifikacija

U istočnom profilu su se nalazile lobanje koje su delimično prodirale u sondu. Skeleti nisu otkopavani. Pregledane su samo lobanje. Nisu zapažene povrede na lobanjama. Nađeno je ukupno je nađeno 9 lobanja. Sve su bile ženskog pola. Od 30 do 40 godina nađene su tri, od 40 do 50 god. tri, između 60 i 70 god. nađene su tri lobanje.

Time je završeno ispitivanje ove sonde i ona je delimično zatrpana.

Pošto nismo tačno znali gde se nalaze grobnice, a izjave meštana su bile protivurečne rešili smo da pristupimo kopanju rova duž celog terena prema drumu upravo na tok reke Save. Zato smo pristupili kopanju. Iskopan je rov širine 1,5 m a dužine 27 m. Kopano je do dubine od 30 cm i na pojedinim delovima smo našli na kosti. Time je današnji rad završen.

24 – IX - 1964 godine

U toku današnjeg rada nastavljeno je sa iskopavanjem sondi koje smo započeli da radimo predhodnih dana.

Sonda br. 2.

Površina ove sonde je kao što smo već naveli iznosila 3 x 3 m. Iskopana je do dubine od 1,60 m gde su nađeni tragovi ugljenisanja u jugo-zapadnom uglu na površini od 1 m². Dalje je nastavljeno kopanje do dubine od 2 m i kako nismo našli skelete radovi su prekinuti s tim da se sonda jednog od sledećih dana zatrpa.

Sonda br. 3.

Površina sonde je iznosila 1,5 x 3 m. Kopano je do dubine od 1,8 m i do ove dubine nije nađeno ništa. Zato je rad obustavljen s tim da se sonda jednog od sledećih dana zatrpa.

U kanalu koji smo započeli da kopamo predhodnog dana nađeni su skeleti na raznim mestima pa smo na tim mestima kopali sonde koje ćemo redom opisati.

Sonda br. 4.

Na severnom kraju probnog rova otvorena je sonda veličine 1,6 x 3,5 m. Na dubini od 1,1 m naišli smo na skelete. Skeleti su do pola ležali u sondi dok noge su im bile u profilu. Okrenuti su bili glavama prema istoku. Mestimično su nađeni tragovi tekstila. Drugih nalaza nije bilo. Iznosimo rezultate pregleda skeleta.

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1.	muški	40-50	nema	1,1 m	Tekstil crvene boje
2.	nepoznat	?	-	1,2 m	Gornja polovina tela u profilu
3.	ženski	40-50	nema	1,2 m	
4.	nepoznat	?	nema	1,2 m	Gornja polovina tela u profilu
5.	ženski	40-50	nema	1,2 m	Donji deo tela u profilu
6.	ženski	40-50	nema	1,2 m	Bela dugmad i tekstil
7.	ženski	20-30	nema	1,2 m	Ostaci kestenjaste kose i tekstila
8.	-	-	Nađene samo noge dok je ostalo u profilu		
9.	ženski	30-40	Povreda na levoj lopatici	1,2 m	Noge sa ostale u profilu
10.	Nađene su samo noge u sondi. Ostalo je u profilu ostalo.				
11.	ženski	30-40	nema	1,2 m	Ostaci smeđe kose
12.	ženski	25-30	Povreda lobanje u desnom pariet. predelu	1,2 m	
13.	Nađene samo noge u sondi dok je ostali deo skeleta u profilu				
14.	ženski	30-40	Povrede na obe lopatice	1,2 m	
15.	Nađene samo noge u sondi. Ostalo u profilu				
16.	ženski	30-40	nema	1,2 m	
17.	Noge vire u sondu				
18.	Noge vire u sondu				
19.	ženski	20-30	Povreda donje vilice u predelumentuma		
20.	Noge vire iz profila				
21.	ženski	50-60	Povreda u levom parieto-temporalnom predelu i na obe lopatice.		
22.	ženski	?	Gornji deo trupa u profilu		

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
23.	ženski	50-60	Povreda desne lopatice	1,20 m	Ostaci sede kose
24.	ženski	40-50	nema	1,20 m	

Kod nekoliko skeleta su nađene povrede lopatica nanete tupim predmetom u vidu uzdužnih fraktura. Takođe su nađene i povrede lobanja. Mozgovi su za razliku od nalaza u predhodnim sondama uglavnom bili delimično očuvani. Skeleti su ležali okrenuti glavom prema istoku kao što smo već naveli, ali kao što se iz navedene tabele vidi jedan deo žrtava je ležao sa glavom okrenutom prema zapadu. Mnoge žrtve su imale zlatne zube ili zube od paladora, dok je nalaz tekstila bio vrlo oskudan. Nisu nađeni ostaci obuće. Skeleti su ležali na leđima i potrbuške. Nalaz skeleta se nastavljao u zapadni i severni profil.

Sonda br. 5.

Površina sonde je iznosila 1,8 h 2,5 m. Prvi skeleti su nađeni na dubini 1,5 m. Orijentisani su bili u pravcu sever-jug tj. suprotno od skeleta u predhodnoj sondi. Skeleti su se nalazili uz istočni profil i bili su udaljeni od zapadnog profila 0,6 m. Dajemo tabelarni prikaz nađenih skeleta.

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1.	ženski	40-50	nema	1,5 m	Ostaci mrkog tekstila
2.	ženski	40-50	nema	1,5 m	Smeđa kosa
3.	Raspadnut skelet delom u profilu				
4.	Raspadnut skelet delom u profilu				
5.	ženski	?	nema	1,5 m	Glava u profilu

Ispod ove dubine nije nađen nijedan skelet. Izgleda da smo ovom sondom zahvatili samo početak jedne velike grobnice koja se pružala od naše sonde prema istoku.

Sonda br. 6.

Površina sonde je iznosila 2,5 h 2,5 m. Već na dubini od 0,5 m nađeni su skeleti duž istočne ivice sonde. Skeleti su ležali nepravilno raspoređeni kao da su žrtve bile prosto bez reda nabacane u grobnicu.

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1.	muški	50-60	nema	0,5 m	
2.	muški	40-50	U desnom temporalnom predelu, i na desnoj lopatici	0,5 m	
3.	muški	40-50	Povreda u levom parieto-temporalnom predelu	0,8 m	
4.	muški	30-40	Leži duž zapadne ivice sonde		

Iz navedenog prikaza se vidi da su skeleti bili nabacani bez reda.

Sonda br. 7.

Iskopana je sonda površine 1,6 x 2 m. Na dubini od 0,8 m nađeni su skeleti i ostaci drveta verovatno dasaka. Skeleti su ležali uz zapadni profil gde se produžavala grobnica. Orijentacija skeleta je bila u pravcu sever-jug. Skeleti su ležali potruške, na leđima i na boku bez nekog određenog reda.

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1.	muški	40-50	nema	0,8 m	
2.	muški	20-30	nema	0,8 m	
3.	muški	50-60	nema	0,8 m	

Svi ostali skeleti se produžuju u zapadni profil.

Sonda br. 8.

Otvorena je sonda površine 3 x 3 m. Nađeni su prvi skeleti na dubini od svega 0,35 m postavljeni u pravcu istok-zapad.

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1.	muški	20-30	nema	0,35	Glava prema zapadu
2.	muški	30-40	Povreda u desnom temporalnom predelu	0,4	Glava prema istoku
3.	muški	Do 20 god.	nema	0,4	

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
4.	ženski	30-40	nema	0,4	
5.	muški	50-60	nema	0,4	
6.	muški	40-50	nema	0,4	
7.	muški	30-40	Povreda u desnom temporalnom predelu	0,4	

I ovde je sondom zahvaćen početak jedne masovne grobnice koja se širila prema zapadu od naše sonde. Napominjemo da su i ovde nađeni zlatni zubi kod žrtava.

Sonda br. 9.

Otvorena je sonda površine 3 x 3,5 m. Skeleti su nađeni na dubini od 0,6 m i vađeni su sledećim redom:

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1.	ženski	20-30	nema	0,6 m	
2.	ženski	30-40	nema	0,5 m	Jaka saponifikacija
3.	ženski	30-40	nema	0,6 m	Jaka saponifikacija
4.	ženski	50-60	nema	0,6 m	Smeđa kosa
5.	ženski	30-40	Povreda u desnom fronto-perietalnom predelu u vidu pukotine	0,6 m	Smeđa kosa
6.	ženski	50-60	nema	0,6 m	
7.	ženski	30-40	nema	0,7 m	
8.	ženski	30-40	nema	0,7 m	Tamno smeđa kosa
9.	dete	8-12	?	0,7 m	Slabo očuvan skelet
10.	ženski	50-60	nema	0,7 m	
11.	muški	20-30	nema	0,9 m	
12.	ženski	40-50	nema	0,9 m	

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
13.	ženski	50-60	nema	0,9 m	
14.	ženski	30-40	nema	0,9 m	Ostaci smeđe kose
15.	muški	50-60	nema	0,9 m	
16.	ženski	20-30	nema	0,9 m	
17.	dete	4-5	nema	1 m	Slabo očuvan skelet
18.	muški	Nađene samo noge sa cipelama, a ostalo u profilu			
19.	ženski	30-40	nema	0,9 m	Od pojasa pa nadole u profilu
20.	ženski	30-40	nema	0,9 m	
21.	ženski	Mlađa osoba skelet jako rasapadnut na dubini od 1 m			
22.	muški	?		1 m	Slabo očuvan
23.	ženski	?		1 m	Slabo očuvan

Napominjemo da su nađeni ostaci tekstila, jedan ključ, ogledalce, kutija neke pomade, jedan češalj i nekoliko pari seljačke obuće i to jako velike, valda najveći broj. Takođe su nađeni i kajševi od opanaka.

Sonda br. 10.

Površina sonde je iznosila 3 x 2,5 m. U dubini od 0,6 m nađeni su skeleti nabacani bez reda, koji su ležali u svim pravcima.

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1.	muški	20-30	nema	0,6 m	Imao je gojzerice
2.	muški	20-30	nema	0,6 m	
3.	ženski	40-50	nema	0,6 m	
4.	dete	2-3	U raspadnutom stanju		
5.	ženski	20-30	Povreda u levom frontalnom predelu zvezdasta pukotina	0,6 m	
6.	ženski	20-30	Povreda u desnom parieto-temporalnom predelu		

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
7.	dete	Oko 5 god.	U raspadnutom stanju		
8.	ženski	20-30	Povreda u desnom temporalnom i levom frontalnom predelu		
9.	dete	Nađena lobanja u fragmentima			
10.	ženski	30-40	nema	0,8 m	
11.	ženski	30-40	nema	0,8 m	
12.	muški	20-30	Povređena desna lopatica	0,8 m	
13.	muški	40-50	Nema	0,8 m	
14.	muški	?	Jako oštećena lobanja		
15.	muški	40-50	nema	0,8 m	
16.	muški	30-40	nema	0,8 m	
17.	muški	Lobanja se nalazi u profilu			
18.	ženski	20-30	nema	0,8 m	
19.	muški	30-40	nema	0,8 m	
20.	ženski	20-30	Povreda u levom parieto-temporalnom predelu i jedna uzdužna pukotina na frontalnom predelu	0,8 m	
21.	Nađene samo noge. Ostalo je u profilu.				
22.	ženski	Oko 20 god.	Slabo očuvan skelet		
23.	muški	30-40	nema	0,8 m	Glava u profilu
24.	muški	30-40	nema	0,8 m	
25.	?	Samo se noge nalaze u sondi. Ostalo je u profilu.			
26.	muški	Ispod 20 god	Slabo očuvan		
27.	Samo se noge nalaze u sondi. Ostalo je u profilu.				
28.	ženski	30-40	nema	0,8 m	
29.	muški	?	nema	0,8 m	Glava u profilu.

Zapaža se da su žrtve uglavnom imale obuću, gojzerice i gradske cipele. Nađeni su ostaci tekstila različitog kvaliteta i boje. I kod ovih žrtava su nađeni zlatni zubi.

Po završetku kopanja ove sonde rešeno je da se nastavi sa (ko)panjem probnog rova u pravcu juga. Ovo kopanje će se nastaviti sledećeg dana.

Pošto smo želeli da utvrdimo da li se na istom terenu nalaze još neke grobnice i kakav je njihov sadržaj pristupili smo izboru terena za otvaranje novih sondi. Lokacija je birana kao i ranije na osnovu konfiguracije terena i sećanja vlasnika zemljišta i meštana. Tako smo otvorili sledeće dve sonde:

Sonda br. 11.

Otvorena je sonda na površini 2,5 h 2 m južno od probnog rova udaljene oko 25 m. Na dubini od 1,6 m nije nađeno ništa. Naišlo se na sterilnu zemlju i vodu. Obustavljeno je kopanje.

Sonda br. 12.

Iskopana je sonda 2,5 h 2 m. Udaljena oko 10 m od prethodne sonde u pravcu juga. Kopano je na dubini od 1,6 m i takođe nije nađeno ništa. Time su današnji radovi završeni.

25 -IX- 1964 god.

Odmah na početku radnog dana pristupilo se otvaranju nove sonde istočno od probnog rova na udaljenosti od 30 m. To je sonda br. 13.

Sonda br. 13.

Otvorena je sonda na površini 2 h 3 m. Na dubini od 1,6 m nalazi se nepropustljivi sloj zemlje bez sadržaja. U ovoj sondi dakle nije nađeno ništa.

Dalje je nastavljen rad u probnom rovu. Otkrivene su sonde sa sadržajem. Nađeni su predmeti koji se prostiru prema zapadu. Nađeni predmeti su nabacani bez ikakvog reda i to su verovatno stvari koje su posedovale žrtve. Među tim predmetima koje ćemo posle pobrojati nalaze se predmeti i gradskog i seoskog stanovništva.

Sonda br. 14.

Naišli smo na ove predmete:

29 novčanika različitih oblika i boja, u nekima se nalazio novac iz predratne Jugoslavije (1 i 2 dinarski, te po jedan srebrni za 20 i jedan za 50 dinara).

Različita obuća, muške, ženske i dječje cipele.

Različiti ostatci tekstila, vunenih i svilenih čarapa itd.

1 zdela, dva lonca, 2 džepna noža i veliki nož, 1 flaša, i staklena čaša, četka za kosu, plastični etui za milo i sobne četke, više komada razbijenih ogledala. Jedan muški džepni sat.

Sve ove predmete kao i ostale koje smo naišli u grobnicama predati su na čuvanje u skladište privremenog muzeja u Jasenovcu.

Ova sonda je bila otvorena na površini 1,5 x 2 m. Ovi svi predmeti bili su nabacani u dubini od 0,8 m.

Sonda br. 15.

Otvorena je sonda na površini 1,5 x 5,5 m. Na dubini od 0,8 m do 1,0 m nađeni su sledeći predmeti:

Nekoliko ženskih i dječjih cipela, jedne muške gojzerice, jedna ženska tašna sa lorjonom i češljem, 2 toaletne tašne, nekoliko češlja, ogledala, zubne četke, etuie za četke, nekoliko limenih kutija, 3 naočala, jedna džepna baterija, nekoliko zdjela i noževa, veliki ključ, 2 lule, 3 novčanika za sitniš, 1 makaze, igle sa koncem, jedna zubna proteza za donju vilicu i još nekoliko sitnih predmeta.

Uzdužno od istočne ivice ove sonde nađen je skelet

Skelet br. 1

Nepoznatog pola, oko 20 godina starosti. Ovaj skelet je bio jako deformisan zbog posledica bolesti (pršteni kičmenog stuba bili su potpuno srasli, kao i glava butne kosti srasla za karličnim kostima).

Skelet br. 2

Ženska osoba oko 20 do 30 godina. Na levoj ruci je imala prsten.

Skelet br. 3

Ženskoga pola, između 40 i 50 godina.

Skelet br. 4

Ženskoga pola, oko 20 godina, sa fetusom starosti oko 8 do 9 mjeseci ili možda već novorođenče.

Skelet br. 5

U sondi bile su samo donje ekstremitete, trup je bio u zapadnom profilu sonde.

U ovoj sondi produžavaju se skeleti u zapadni profil.

Sonda br. 16.

Otvorili smo sondu na površini 6,5 x 1,6 m, pravokutno na cestu. Na dubini do 1,5 m nije pronađen nikakva kosti.

Sonda br. 17.

Otvorili smo na površini 3,0 x 1,0 m. Do dubine 1,8 m nije pronađen nikakav skelet.

Sve ove sonde smo otvarali na osnovu obaveštenja mještana iz Jasenovca koji se nisu mogli tačno sjetiti pravog mjesta.

Sonda br. 18.

Otvorena na površini 2,3 x 6,0 m. Na dubini 0,9 m pronađeni su sledeći skeleti:

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1.	muški	20-30	nema	0,9 m	
2.	muški	40-50	nema	0,9 m	
3.	muški	50-60	nema	0,9 m	
4.	muški	20-30	nema	0,9 m	
5.	muški	40-50	nema	0,9 m	
6.	muški	50-60	nema	0,9 m	
7.	muški	20-30	U desnoj occipitalnoj reg.	0,9 m	
8.	?	?	nema	0,9 m	Samo sp. Ekstremiteti u sondi

Između skeleta ležali su ostatci tekstila, dugmadi, jedan kajiš i ostaci obuće.

Sonda br. 19.

Otvorili smo na površini 3.0 x 1.9 m. Ova sonda leži gledajući sa ceste blizu poznate „kruške“ za koju znaju svi domaćini. Do dubine 1.8 m nismo naišli na skelete.

Sonda br. 20.

Novu sondu smo otvorili 20 do 30 metara ljevo od sonde br. 19. u istu ravni. Otvorili smo površinu 3.0 x 3.5 m. Na dubini od 0.2 m pronađeni ostaci su kreča. Već u dubini 0.3 m nailazili smo na prve kosti. Produbljavanjem sonde ustanovili smo, da se skeleti produžuju u južni i severni profil. Na osnovu ovoga zaključujemo, da je ova grobnica ležala pravokutno na cestu.

Ovoga dana otvorili smo još sondu br. 21. na površini 2.6 x 2.6 m. u

odaljenosti kakvih 30 m od ceste. Otvorena je bila i sonda br. 22. koja leži oko 20 metara od ceste. Ova sonda je bila otvorena na površini 2.2 h 1.5 m.

26 - IX- 1964

Sonde koje su bile otvorene prošlog dana smo pripremili za fotografiranje (došao je fotograf Sekretariata za unutrašnje poslove iz Zagreba) i filmanje.

Posle ovoga pristupili smo vađenjem skeleta. Prva sonda koju smo istraživali bila je sonda br. 20.

Sonda br. 20.

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1.	ženski	20-30	nema	0.3 m	
2.	ženski	40-50	nema	0.6 m	
3.	ženski	20-30	nema	0.6 m	
4.	ženski	30-40	nema	0.6 m	
5.	muški	40-50	nema	0.7 m	
6.	muški	Oko 20	nema	0.7 m	
7.	ženski	20-30	nema	0.8 m	
8.	muški	30-40	nema	0.8 m	
9.	muški	40-50	U levom fronto temporalnom pred.	0.8 m	
10.	muški	30-40	nema	0.8 m	
11.	Muški	30-40	nema	0.8 m	
12.	muški	20- 30	nema	0.6 m	
13.	ženski	20-30	nema	0.6 m	
14.	ženski	Oko 60	nema	0.6 m	
15.	ženski	50-60	nema	0.6 m	
16.	muški	?	nema	0.7 m	U sondi samo donji ekstremiteti
17.	muški	30-40	nema	0.8 m	
18.	muški	30-40	nema	0.8 m	

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
19.	muški	50-60	nema	1.0 m	
20.	muški	50-60	nema	1.0 m	
21.	ženski	50-60	nema	1.0 m	
22.	ženski	?	nema	1.0 m	Samo glava u sondi, trup u juž. Profilu
23.	?	16-20	nema	1.0 m	
24.	muški	20-30	nema	1.0 m	Samo glava u sondi
25.	ženski	20-30	nema	1.0 m	
26.	ženski	14-18	nema	1.0 m	
27.	ženski	40-50	nema	1.0 m	
28.	muški	20-30	nema	1.0 m	
29.	muški	20-30	nema	1.0 m	
30.	muški	30-40	nema	1.0 m	

U ovoj sondi smo samo na jednom primeru naišli na povredu lobanje. Pravac ležanja skeleta bila je istok–zapad u severnom djelu sonde, tjesno jedan uz drugoga, poređani u slojevima sa glavama prema istočni ivici sone, a sledeća plast prema zapadnoj ivici. U južnom predjelu sonde skeleti su bili vrlo nepravilno nabacani.

Samo kod vrlo malog broja skeleta naišli smo na ostatke odeće, nekoliko dugmati i jedan češalj.

Sonda br. 21.

Površina ove sonde iznosi 6,76 m². Prvi skeleti pojavljuju se na dubini od 0,8 m, uz istočni i severni profil. Položaj skeleta bio je sever–jug. Svih osam skeleta ležalo je u dva sloja sa glavama u svim pravcima.

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1.	ženski	40-50	nema	0.8 m	
2.	muški	30-40	nema	0.8 m	
3.	muški	30-40	nema	0.9 m	

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
4.	ženski	50-60	nema	0.8 m	
5.	ženski	40-50	nema	0.9 m	
6.	ženski	18-25	nema	1.0 m	
7.	ženski	50-60	nema	1.0 m	
8.	muški	25-35	nema	1.0 m	

U ovoj sondi u istočnom profilu ležala je još jedna ženska lobanja, životnog doba između 30 i 40 godina, a postterminalni skelet bio je u istočnom profilu u kojega se produžava grobnica.

Oko svakoga skeleta naišli smo na ostatke tekstila i obuće.

Sonda br. 22.

Kao već pomenuto sondu smo otvorili na površini 2,2 x 1,5 m. U dubini 0.4 m naišli smo na skelete koji su osim jednoga ležali potrbuške. Grobnica se produžuje prema zapadnoj i južnoj ivici profila. Skelete smo izvadili u sledećem redu:

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1.	ženski	20-30	nema	0.4 m	
2.	muški	oko 20	nema	0.4 m	
3.	ženski	30-40	nema	0.4 m	
4.	muški	oko 20	nema	0.4 m	
5.	ženski	30-40	nema	0.4 m	Uz južnu ivicu sonde

Kod skeleta nismo naišli na ostatke tekstila ili kakve bilo druge predmete. Vjerovatno predstavlja ova sonda jugo-istočni ugao veće grobnice, koja je bila iskopana pravokutno na cestu.

Sonda br. 23.

Otvorena je bila na površini 3.0 x 1.5 m, kao predposlednja sonda. Ova sonda leži između sonde br. 21 i sonde br. 23. kakvih 25 metara od ceste.

Svi skeleti ležali su potrbuške, u južno-istočnom djelu sonde nepravilno poređani. Na kosti naišli smo već u dubini 0.4 m.

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1.	ženski	30-40	nema	0.4 m	
2.	ženski	16-20	nema	0.4 m	
3.	ženski	14-16	nema	0.4 m	
4.	?	16-20	nema	0.4 m	Glava u južnom profilu
5.	ženski	12-14	nema	0.4 m	
6.	?	oko 2		0.4 m	
7.	?	?		0.4 m	U sondi samo donj. ekstremitete
8.	?	?		0.4 m	U sondi samo gornja ekstremiteta, ostalo u južnom profil

Ova sonda je vjerovatno presjekla severno-istočni ugao veće grobnice koja se produžava prema jugu, pravokutno na cestu.

Sonda br. 24.

Poslednja sonda koja je bila otvorena na površini 5.5 x 1.6 m. Ova sonda bila je otvorena u pravcu severno od sonde br. 20. Na osnovu položaja skeleta u sondi predpostavljamo, da je bila grobnica za razliku od grobnice br. 20. koja je ležala u neposrednoj blizini iskopana u smeru istok-zapad uzdužno sa cestom.

Na skelete naišli smo u dubini od 1.0 m.

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
1.	muški	30-40	nema	1.0 m	
2.	muški	30-40	nema	1.0 m	
3.	muški	30-40	nema	1.0 m	Posterianalni skelet u prof
4.	muški	30-40	nema	1.1 m	
5.	muški	30-40	nema	1.1 m	
6.	muški	30-40	nema	1.1 m	

Skelet br.	Pol	Životno doba	Povreda	Dubina	Primedba
7.	?	?		1.1 m	Donje ekstremitete u sondi, ostali dio u istočnom profilu
8.	ženski	40-50	nema	1.2 m	
9.	ženski	oko 20	nema	1.2 m	
10.	muški	20-30	nema	1.2 m	

Skeleti se produžavaju u istočni i zapadni profil sonde. Ostataka tekstila skoro nije bilo, kao i nikakvih drugih predmeta.

Sledeća tabela prikazuje sadržaj svih iskopanih sondi na području koncentracionog logora u Jasenovcu. Od 24 probnih sondi u 9 od njih nismo naišli na skelete. U ostalih 15 sondi ukupno smo izvadili 193 skeleta. Od toga broja bilo je 96 ženskih, 69 muških, 6 dječjih i 22 skeleta kojima nismo mogli odrediti pola, jer su bili skeleti u jako lošem stanju ili su u sondu virile samo donje ekstremitete.

Kod oba pola najviše žrtava je pogubljeno u starosti između 30 do 40 godina, a odmah iza toga u životnoj dobi od 20 do 30 godina.

Upoređujući sa nalazima u Gradini broj dječjih skeleta u samom logoru Jasenovcu je veoma nizak. Od ukupno šest dječjih skeleta, pet pogubljenih u starosti ispod deset godina. Nekoliko veći je broj mladoletnih osoba između 15 i 20 godina: 9 ženskog i 6 muškog pola.

Na kraju bi želeli podvući, da na osnovu ovih nedovoljnih podataka ne bi mogli dati ni približan broj pogubljenih žrtava na području samog logora, jer istražena površina sondi nije dovoljna u odnosu na veliki broj i obim masovnih grobnica.

Broj sonde	ženske							muški							neod. pol	djeca	ukupno
	do 20	20-30	30-40	40-50	50-60	nad 60	neod. star.	do 20	20-30	30-40	40-50	50-60	nad 60	neod. star.			
1.		2	4	3		3	2	1	6	1		1					23
4.		3	4	4	2		1				1				9		24
5.				2			1								2		5
6.										1	2	1					4
7.									1		1	1					3
8.								1	1	3	1	1					7
9.	1	4	2	1	4	4	1		1			1		2		2	23
10.	1	5	3	1				1	3	4	2			3	3	3	29
15.	1	1		1											2		5
18.		3		2	2										1		8
20.	1		1	2	3		1	1	4	6	2	2		1			30
21.	1		1	2	2				1	2							9
22.		1	2					2									5
23.	3		1												3	1	8
24.	1			1					1	6					1		10
																	193

ZAKLJUČAK

Na kraju našeg sadašnjeg ispitivanja grobnica žrtava fašističkog terora u logoru Jasenovac možemo reći da ovo istraživanje treba da pretstavlja samo početak radova, jer je prostranstvo logora jako veliko, a grobnice se nalaze rasute čak i više kilometara ukруг pa se nemože za nekoliko dana sve to uraditi.

Smatramo da bi bilo potrebno da se na teritoriji celog logora kao i na drugim mestima gde se nalaze grobnice izvršiti ispitivanje bušotinama da bi se ispitao sadržaj terena i ograničile grobnice, jer bi se na taj način znatno uštedelo na vremenu. Mi smo prilikom našeg rada znatno vremena i truda izgubili tražeći grobnice i kopajući sonde naprazno, jedino na osnovu sećanja i kazivanja meštana namesto da nam je unapred bio poznat sadržaj terena i da smo odmah pristupili naučnom antropološkom ispitivanju kao što je to bilo učinjeno prilikom našeg rada u Gradini pre nekoliko meseci.

Smatramo da je veliki propust što prilikom rada na terenu nismo imali fotografa koji bi uzimao foto dokumentaciju. Isto tako nismo imali ni geometra koji bi tačno odredio lokaciju sonde. Nismo čak posedovali nijednu kartu ili bar skicu terena. Rad ekipe bi se mnogo efikasnije sproveo da je postojalo lice koje bi vršilo organizacione poslove, pa da se članovi ekipe ne zadržavaju i ovim poslovima. Za radove ovakve vrste treba obezbediti i izvesna osnovna materijalna sredstva, kao šator, alat i sl. Isto tako bi bilo potrebno staviti ekipi na raspolaganje i terenska kola s obzirom da je potrebno ići na udaljena mesta koja su nam sada bila sasvim nedostupna.

Potrebna bi bila i saradnja sudsko-medicinskih stručnjaka i etnologa jer bi nam na taj način bile izvesne činjenice mnogo bolje razjašnjenje.

Predlažemo da se nova ispitivanja vrše u proleće ili leto kada su vremenske prilike povoljnije.

Rezultati naših sadašnjih ispitivanja koji su detaljno izneti u ovom izveštaju dozvoljavaju nam da izvedemo izvesne zaključke:

1./ Sadašnje obeležavanje masovnih grobnica na terenu logora Jasenovac je prilično proizvoljno. Naše probno iskopavanje je pokazalo lokaciju mnogih grobnica koje uopšte nisu bile obeležene.

2./ Grobnice koje smo ispitivali nam nemogu pružiti ni približnu sliku o broju žrtava koje su tu sahranjene.

3./ Sudeći po nalazima u grobnicama može se shvatiti da sa grobnice na terenu označenom kao „masovne grobnice“ (naše sonde br. 2 do 13) verovatno jedne od prvih u logoru jer je nađen kod žrtava jugoslovenski predratni

novac, lični predmeti odeća i drugo što se tokom rata kod naroda izgubilo.

4./ U grobnicama su nađene žrtve koje su poticale i iz sela i iz gradova i oba pola i svih starosti pomešano. Žrtve su često bacane u rake bez ikakvog reda. Dubina grobova je bila različita od sasvim plitkih (0.35 m) do dubokih (1.8 m). Na osnovu nalaza zlatnih zuba možemo zaključiti da ove žrtve nisu pljačkane tj. da im nisu vađeni zlatni zubi.

5./ Pošto žrtve nisu posedovale predmete za ličnu upotrebu (porcije, kašike itd.) može se pretpostaviti da su ove žrtve bile prethodno u logoru gde su im stvari oduzete, za razliku od žrtava nađenih u Gradini gde su pored skeleta nađeni i mnogi razni predmeti.

6./ Zapaženo je da su ove žrtve imale manje povrede kostiju nego žrtve u Gradini. Međutim našli smo izvestan broj skeleta sa povredama lopatica koje su izvršene tupim predmetom. Na lobanjama se uglavnom nisu zapažale povrede.

7./ Žrtve su bile svih životnih doba, ali je dece bilo vrlo malo u ispitivanim sondama. Uzrast žrtava je bio visok u najvećem broju slučajeva. Zapaža se da je obuća bila vrlo velikog broja.

8./ Nađena kosa je bila mnogo slabije očuvana zbog prirode terena. Kosa je bila pretežno smeđa i svetlo smeđa.

9./ Nađene lobanje su bile pretežno brahikefale i mezokefale.

10./ Očuvanost zuba ispitanih žrtava bila je relativno slaba. Nađeno je mnogo blombiranih zuba i proteza odnosno navlaka od zlata i paladora.

Na kraju moramo izjaviti da se ovaj težak i neprijatan posao ne bi mogao sa uspehom obaviti da nije bilo svesrdnog zalaganja radnika, članova Saveza boraca iz Jasenovca, predsednika Nedeljka Kukića i Dragana Čukaleca i ostalih meštana. Posebnu pomoć nam je pružio pretstavnik Saveza udruženja boraca SR BiH Esad Prolić.

Jasenovac, 27 – IX – 1964 god.

Članovi ekipe antropologa:

Vida Brodar

Stručni saradnik Instituta za Biologiju
Univerze u Ljubljani, Aškerčeva br. 12.

Anton Pogačnik

Asistent Antropološkog odseka

Biotehničkog fakulteta u Ljubljani, Aškerčeva br. 12.

Dr Srboljub Živanović
Asistent Medicinskog fakulteta u Novom Sadu,
Hajduk Veljkova br. 12

III ДЕО

СТУДИЈА СЛУЧАЈА

1. Истине и „истине“ Србољуба Живановића

Србољуб Живановић рођен је 21. децембра 1933. године у Сарајеву. После проглашења Независне Државе Хрватске његова породица је избегла у Ваљево а потом се преселила у Београд (и/или Смедерево). Зна се да је завршио студије на Медицинском факултету у Београду; 1959. године био је изабран за асистента на Анатоомском институту Медицинског факултета Београдског универзитета али је следеће године прешао на новоосновани Медицински факултет у Новом Саду. Докторски рад је одбранио почетком 1964. на Медицинском факултету у Новом Саду.

Живановић је 1965. године из ондашње Југославије илегално пребегао, наводно, из страха за сопствени живот због резултата истраживања у Јасеновцу обављеног претходне године. Извесно време бора вио је у Азији и Африци да би се 1968. скрасио у Енглеској. Нема трагова када се први пут вратио у Југославију. Интервју који је објављен 28. новембра 1989. године у *Informativnom glasniku* Медицинског факултета у Новом Саду (бр. 231, стр. 8–9) указује да је тада (највероватније) био у Новом Саду и разговарао о ангажовању у настави. Да је договор постигнут потврђује чињеница да је у периоду 1987-1991 и 1995-1998 радио на том факултету. Извесно време провео је на универзитету у граду Порт Морзбију на Папуи Новој Гвинеји (Меланезија у Азији), а касније на универзитету у Харареу (Зимбабве, Африка).

Кад је реч о усавршавању у струци може се констатовати да је Живановићева каријере током три деценије после доктората ишла узлазном линијом о чему сведоче десетине његових научних радова објављиваних углавном на енглеском језику. Стекао је завидно место међу антрополозима који су се научноистраживачким делатностима бавили у Азији и Африци а односе се на дубоку праисторију!

Нема података када се тачно поново вратио у Србију. Зна се да је добио велики публицитет углавном у медијима којима су привржени Срби заљубљени у прошлост, нарочито заинтересовани за период постојања Независне Државе Хрватске 1941–1945. године. Тешко је утврдити ко га је протежирао мада се може претпоставити да је у времену распада комунистичке Југославије послужио режимској пропаганди Слободана Милошевића која је омогућила приличан публицитет његовим причама о хрватско-усташким злочинима. Његово „златно доба“ у медијима у Србији, нарочито кад је реч о интернетским формама, представљала је последња деценија у којој је често понављао једну те исту причу у којој

су главне теме биле број жртава страдалих у Јасеновцу, разне врсте тамошњих злочина, „обојене“ његовим страхом од комунистичких власти због изношења на видело дана те „истине“. Живановић се често заклањао у својим изјавама иза такозване Међународне комисије за утврђивање истине о Јасеновцу.

Јасеновац као тема био је предмет неколико скупова на којима су учествовали „знани и незнани“, понајмање је било школованих историчара. Посебну улогу у томе има Удружење „Јасеновац – Доња Градина“ из Бање Луке које је организовала више скупова под различитим именима.¹ Србољуб Живановић био је учесник на више таквих скупова.

Не зна се тачно ко је прави иницијатор стварања такозване „Међународне комисије за утврђивање истине о Јасеновцу“. Зна се да је формално настала 2000. године у Бањој Луци у оквиру поменуте Прве међународне конференције и изложбе о јасеновачким концентрационим логорима.² Приличан публицитет у медијима задобила је 27. априла 2009. године када је обзнанила свој закључак да су усташе „у Јасеновцу и Доњој Градини убиле више од 700.000 Срба, преко 23.000 Јевреја и око 80.000 Рома“.³

1 Организатор неколико конференција било је Удружење „Јасеновац – Доња Градина“ из Бање Луке. „Прва међународна конференција и изложба о јасеновачким концентрационим логорима“, 29–30. октобар 1997, Њујорк; Друга међународна конференција „Јасеновац – систем хрватских усташких логора геноцида (1941–1945)“, 8–10. мај 2000, Бања Лука; Трећа међународна конференција о Јасеновцу „Јасеновац – анатомија запостављених концентрационих логора“, 29–30. децембар 2002, Бања Лука; Четврта међународна конференција о Јасеновцу, 30–31. мај 2007, Бања Лука–Градина; Пета међународна конференција о систему концентрационих логора и стратишта хрватске државе за истребљење Срба, Јевреја и Рома у Другом светском рату“, 24–25. мај 2001, Бања Лука; Шеста међународна конференција о Јасеновцу, Бања Лука, 19. мај 2014; Седма међународна конференција, 22–23. мај 2018, Бања Лука. Поздравне речи, реферати и дискусије са сваке од конференција (осим са седме) објављени су у посебним зборницима.

2 Друга међународна конференција „Јасеновац – систем хрватских усташких логора геноцида (1941–1945)“, 8–10. мај 2000, Бања Лука, Бања Лука 2000, стр. 479. Ова конференција у својим закључцима, под ставом 13 наводи: „Конференција подржава развој Музеја жртава геноцида, у визији Јад Вашема и музеја холокауста, сарадњу свих сличних институција и препоручује финансијску подршку кроз Фонд за истраживање геноцида.“ – *Исто*. Био је то својеврстан договор Србољуба Живановића и Милана Булајића: Живановић је добио сагласност за формирање „Међународне комисије за утврђивање истине о Јасеновцу“ а Булајић да, поред Музеја жртава геноцида (где је био директор), формира Фонд за истраживање геноцида. Узгред, Фонд за истраживање геноцида и Музеј жртава геноцида имали су истог директора (Булајић) и адресу (али не и исти жиро-рачун).

3 Није познато колико је наведени проглас утицао на доношење Декларације о

На списку чланова поменуте комисије налазе се имена 23 личности са свих страна света што указује да она није никада могла да се састане у пуном саставу. Познато је да је у протеклих десетак година преминуло најмање 15 њених чланова. То, међутим, не смета Живановићу да и дан-данас говори у име те „комисије“ а медији међу Србима то здушно пренесе.

Главни промотори Србољуба Живановића су београдски дневници *Политика* и *Вечерње новости*, донекле и франкфуртске *Вести* а у српској емиграцији гласило *Слобода – Liberty* које излази у Америци. Кад је реч о интернет порталима, ту се издвајају „Јадовно 1941“, „Борба за веру“, „Стање ствари“, „Васељенска“, „Балканска геополитика“. Иако би коментарисање поменутих Живановићевих прича и доказивање да су многе од њих апсурдне и неистините одузело превише простора, ипак нудим неколико интервјуа који имају заједничку нит – Јасеновац!

A. *Informativni glasnik Medicinskog fakulteta u Novom Sadu, br. 231, 28. XI 1989, str. 8–9* (Објављено и у: Србољуб Живановић, *Јасеновац*, Београд 2009, 88–97).

ОКОМ НАУЧНИКА SAGLEDANA MONSTRUOZNOST ZLOČINA

Razgovor sa profesorom dr Srboљubom Živanovićem

Nedavno su se ponovo razbuktala licitiranja o broju žrtava logora Jasenovac. Brojevi se kreću od četrdeset hiljada pobijenih do više od milion. Da li je razlog da Jasenovac ponovo dođe na naslovne stranice novina u zahlađenju međunacionalnih odnosa – ostaje samo da naslušujemo. No, istina je da se tačan broj žrtava ovog logora ni danas – 44 godine nakon oslobođenja – još uvek ne zna pouzdano.

Čovek sa kojim se do veoma određenih podataka ipak može doći je profesor dr Srboљub Živanović sa Instituta pretkličkim disciplina novosadskog Medicinskog fakulteta. On je daleke 1963. radio u sastavu komisije kojoj je bio cilj da istraži grobnice Jasenovca. Zamolili smo ga za razgovor. Pristao je nevoljno, uz obrazloženje da je već davao inter-

геноциду Независне Државе Хрватске над Србима, Јеврејима и Ромима током Другог светског рата и њеном усвајању у Народној Скупштини Републике Српске на седници одржаној 22. октобра 2015. године. Једно је сигурно – у оба текста се помињу идентични бројеви жртава у Јасеновцу: 700.000 Срба, 23.000 Јевреја и 80.000 Рома!

vju na ovu temu, ali da ga štampa nije objavila.

Na pitanje kako se dogodilo da počne da se bavi problemom žrtava rata prof. dr Srboljub Živanović kaže da je iskustvo rata za njega, još mališana bilo izuzetno traumatično. Rat je proveo kao izbeglica. Prisustvovao je vešanju Stevana Filipovića u Valjevu, streljanju na Krušiku.

Gledao sam fašizam na delu i to kako nemačka kultura širi svoj uticaj

Kako izgleda teren na kome se nekada nalazio logor Jasenovac?

– Zemljište logora Jasenovac je nakon rata temeljno zaravnjeno, isparcelisano i njive su podeljene seljacima. Oni su tamo sejali kukuruz, a ispod površine, na otprilike metar dubine, nalazile su se nepregledne količine kostiju. Sava tu pravi veliki meandar i postepeno produbljuje okuku. Voda s vremena na vreme podloče obalu i pojave se bele ljudske kosti. Da li su to rake koje smo mi svojevremeno otkrili ili su u pitanju novootkrivene, danas je teško sa sigurnošću reći.

Kada su vođeni prvi razgovori o gradnji spomenika žrtvama Jasenovca, postojao je između ostalog i predlog da se nad svakom masovnom grobnicom, koju smo mi i naši prethodnici registrovali, podigne umanjena replika onog Bogdanovićevoг Kamenog cveta. To međutim nije urađeno. Pretpostavljam da je ipak odlučujući faktor bila cena. Tako danas putnik namernik ni po čemu – sem po velikom Cvetu – ne zna da se nalazi na groblju. Posebno nikako ne može da otkrije da se, recimo, upravo u tom trenutku nalazi na grobnici u kojoj počiva 800 ljudi.

Profesore, odakle vaše interesovanje za rad u komisiji koja je istraživala teren Jasenovca?

– Iako sam na svojevrstan način i ja, kao dete, bio žrtva rata, nisam se posebno zanimao za Jasenovac, niti za Gradišku. U vreme kada je dogovoreno da se u Jasenovcu gradi spomenik – to je bilo početkom šezdesetih, bilo je odlučeno da se pre izgradnje spomenika istraži teren. Savez boraca je želeo da poveri posao stručnjacima. Najpoznatiji su za to upravo medicinari. Sastavljanje komisije, međutim, nije bilo lako. Stare profesore niko nije mogao da šalje na teren. U komisiju sam ušao na predlog mojih profesora. Tada sam još bio asistent. Bilo je malo ljudi koji su se bavili antropologijom, pa je u komisiju ušlo dvoje iz Ljubljane – dr Anton Pogačnik i dr Vida Brodar i ja iz Novog Sada. Iz Sarajeva je došao arheolog Zdravko Marić, kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Dva Slovenca, jedan Hrvat i jedan Srbin.

Znači obrazovana je prava paritetna komisija?

– Znae, to je veoma osetljivo pitanje i razumljivo je da u komisiji bude ljudi različitih nacija. To je uostalom na neki naain i potvrda objektivnosti rada komisije.

Kako su poeli radovi?

– Pre naše komisije radile su dve ekipe sudskih medicinara – iz Sarajeva i iz Zagreba. Oni su specijalnim bušilicama sondirali teren na određenom rastojanju i mi smo na osnovu toga što su na određenim mestima izvlačili kosti znali da se tu nalaze rake.

Koliku su površinu pregledale ekipe dva zavoda za sudsku medicinu?

– Površina koju su oni pretražili iznosi 56,25 kvadratnih kilometara. To je potez dugačak 12,5 i širok 4,5 kilometara. Oni su utvrdili broj grobnica, a mi smo došli sa zadatkom da utvrdimo šta te grobnice sadrže. Naravno da nismo mogli da otvorimo sve. Za takav zahvat niti smo imali vremena niti je on bio potreban. Otvarali smo samo pojedine grobnice i to samo njihove delove. Odmravali smo po 20 kvadratnih metara terena, dolazili do kostiju i skidali sav materijal dok nismo nailazili na zemlju.

Šta ste utvrdili ovakvim iskopavanjem?

– Prvo smo ustanovili da je svaka pojedina raka sadržala po 800 do 820 ljudi. Taj broj je dželatima iz Jasenovca zbog nečega odgovarao. Da ne bude zabune, to je ogroman broj. Nailazili smo na takve rake u kojima su leševi bili spaljeni. Spaljivali su ih da bi nekako sakrili monstroznost svoga zločina. Prema svedočenju preživelih logoraša, u vreme kada je počelo „čišćenje“ logora mnoge žrtve su bačene u Savu i o njihovom broju danas ne možemo da zaključimo ništa ni približno. Ne postoji nikakva metoda kojom bi se ustanovilo za koliko je ljudi na taj naain izbrisan svaki trag. Ostaju jedino svedočenja rođaka.

Kako su iskopavanja tekla?

– Radili smo tokom dva uzastopna leta – 1963. i 64. godine. Radovi su trajali nešto kraće od tri meseca godišnje. Treba razumeti da je to bilo svega 18 godina nakon rata. Zemljište je močvarno. Posao je bio mučan. Nailazili smo na saponificirano masno tkivo, na sačuvanu kosu, nokte, ostatke nekih tkiva. Nailazili smo i na lične predmete, čak i na zlato koje ustaše nisu stigle da opljačkaju. Po svemu smo zaključili da su dovodili na stratište otprilike po 800 žrtava. Obično su bili žicom vezani dvoje po dvoje. Nalazili smo kosti

podlaktice po jedne leve i jedne desne ruke međusobno vezane žicom. Dovedili su ih do ivice rake i ubijali ih maljem. Prema rečima predsednika Saveza boraca iz Jasenovca, čoveka koji je tri puta uspevao da pobegne sa pogubljenja – svaki put je bežao u partizane i svaki put bi ga uhvatili u nekoj borbi, vraćali u Jasenovac i konačno je uspeo da preživi – ustaše su dovodili žrtve do ivice rake i tu bi ih dvojica krvnika udarala maljem ili čekićem u glavu. Nalazili smo žrtve sa prebijenim lobanjama – jednoj sa jedne, drugoj sa druge strane.

Pretpostavljam da ste o svojim nalazima vodali neke beleške? Šta ste zapisali o svojim zapazanjima?

– Vodili smo zapisnik o svakom danu istraživanja na terenu. To je bila naša misija – da okom naučnika vidimo svu monstruoznost zločina i da u ime istine sve pedantno zabeležimo. Zapisnike smo kasnije predali onom ko je inicirao ova istraživanja, ali sticajem okolnosti kod mene su sačuvani neki od njih – samo oni koje smo imali u duplikatu. Tako, na primer, u zapisniku koji smo vodili 22. juna 1964. godine sa rada u Gradini. Tu doslovno piše: „Ekipa je imala zadatak da rukovodi radom na iskopavanju izvesnog broja sonde koje bi mogle da pruže približnu sliku i uvid o sadržaju masovnih grobnica na ovom području. Na terenu je bilo potrebno da se izvrši inspekcija osteoloških materijala i prikupe osnovni podaci o broju žrtava na određenu kubaturu, o polu i uzrastu žrtava i da se eventualno ustanove znaci koji bi govorili o prirodi povreda koje bi mogle biti uzrok smrti. Kao osnov za naš rad uzeli smo zapisnik o bušenju koji je dao dr Alojz Šercelj sa Instituta za sudsku medicinu u Ljubljani. Odabrali smo one grobnice za koje je prilikom bušenja ustanovljeno da sadrže materijal pogodan za antropološku obradu. Zemljane radove, odnosno skidanje zemljišta do nivoa na kome se nalaze kosti obavljali su meštani iz okolnih sela. U toku rada fotografisali smo sve nalaze, a pored toga posebna filmska ekipa snimala je tok radova. Sav nađeni materijal koji se nalazio pored skeleta u grobnici sakupljen je i deponovan u mesnom muzeju. Pored toga, izdvojeni su i karakteristični i dobro očuvani skeleti, a ostala tela smo nakon istraživanja zakopavali na mestu nalaza. Nalazi mekih tkiva i mozгова koji su bili sačuvani u većem broju lobanja, delovi tekstila i pojedine kosti sa povredama izdvajani su i sačuvani radi pregleda stručnjaka za sudsku medicinu i hemijske analize. Svoje nalaze iznosimo hronološkim redom – onako kako je teklo iskopavanje i ispitivanje. 22. juna 1964. godine otvorena je sonda 6 sa 2,5 metra označena bušenjem kao grobna jama broj 112B, na zemljištu Čalinka, na zemljištu Vukić, uz nasip. Pet radnika je radilo na iskopavanju. Na dubini od 20 santimetara nađeni su sitni komadi kreča.

Na dubini od 40 santimetara bilo je više većih komada kreča. Na dubini od 75 santimetara našli smo komad stakla od slike, a na dubini od 90 santimetara našli smo ključ, perle i dugmeta. U severoistočnom delu sonde na dubini od 92 santimetra nađen je veći broj predmeta koji su pripadali žrtvama i koji su bili, kako smo kasnije utvrdili, nabacani preko žrtava posle njihovog bacanja u raku. Nađeni su češalj, kišobran sa belom plastičnom drškom, opanak, kožni kaiš, crvena emajlirana šolja, nekoliko dugmeta od veša i odeća, emajlirana zdela nalik na lavor, veličine tanjira, staklena flaša od jednog litra, plava emajlirana zdela, potpetica od muške cipele, komad crvenog tekstila u poluraspadnutom stanju, jedna kašika. Kopajući dalje, broj navedenih predmeta se jako povećavao do navedene dubine od 1,20 metara. Karakteristično je da je nađeno mnogo kišobrana, mnogo tekstila po čijem tkanju se vidi da predstavljaju narodnu radinost uglavnom crne boje, šalovi pleteni od vune, dosta obuće – uglavnom dečije od broja 33 i manje. Našli smo mnogo flaša i opletenih balona, kašika, četkica za zube, emajliranih posuda različitih veličina i oblika – do šest litara, mnogo dugmeta i perli. Zapažen je narodni vez na tekstil, sa sitnim perlama različitih boja. U kasnim popodnevnim časovima kiša je onemogućila dalji rad pa je teren napušten s tim da se radovi nastave sledećeg dana.“

Sledećeg dana zapisnik se nastavlja ovako: „Radove smo nastavili sa većim brojem radnika nego juče. Otvorene su još dve sonde – 126B – bušotina istog zemljišta veličine 3 puta 4 metra i sonde na zemljištu Ane Bogać po imenu 'Bjeljevina' broj 59. U prvoj sondi 112B nastavljeno je iskopavanje. Uklonjen je površinski sloj blata nastao posle kiše a zatim se nastavilo sa iskopavanjem. Između dubine od 1,20 i 1,50 metara ležali su mnogi nagomilani predmeti raspoređeni bez nekog određenog reda celom površinom sonde, pomešani sa grumenjem kreča od kojih je neko bilo znatne veličine...“ Tu pominjemo razne odevne predmete, češljeve, obuću, posuđe, čak i klupka vune i pletene korpe, novac, nekoliko zlatnika itd.

Na kojoj dubini zatičete prve žrtve?

– Na prve ostatke skeleta naišli smo na dubini od metar i pet santimetara. Evo šta kaže naš zapisnik: „U svim slučajevima radilo se o celim skeletima samo što su se neki nalazili van granica sonde, u profilu zida. Skeleti su ležali u vrlo različitim položajima, nabacani bez nekog reda i to tako da su pojedini delovi bili međusobno isprepletani. Jedni su bili okrenuti sa licem naniže, neki su bili zgrčeni, a neki opušteni. Orijentacija skeleta je vrlo različita – u svim pravcima. Skelet broj 1 nađen je skelet ženskog pola oko četrdeset godina, oko tog skeleta nađeno je mnoštvo predmeta. Skelet broj 2 ležao je ispod pret-

hodnog. To je skelet ženske osobe sa ostacima pletenica tamne smeđe boje životnog doba od oko 30 godina. Skelet broj 3 ležao je ispod prethodnog. Pol ženski, oko 30 godina...“ Ovaj užasan spisak završava se brojem 197. Našli smo samo u ovoj sondi 51 dete do 14 godina starosti. Bilo je šest devojaka starih između 14 i 20 godina i jedan njihov vršnjak. Trideset troje je imalo 20 do 25 godina – jedno muško i 32 ženske osobe. Između 25 i 35 godina bilo je 56 osoba – pet muškaraca i 51 žena. Od 35 do 50 godina – 28 – tri muškarca, 25 žena i 10 osoba neodređenog pola. Iznad 50 godina bilo je šest žrtava – sve ženskog pola. Našli smo i šest odraslih osoba neodređene starosti – po troje muškaraca i žena. Vidi se da je reč o grupi mlađih žena, a da su muškarci bili retki.

Kakva su vaša antropološka zapažanja?

– Na osnovu boje kose i oblika dlake može se zaključiti da se radi o populaciji koja je nosilac svetle komponente, najverovatnije slovenskog porekla. Znači, u toj rasi nije bilo Jevreja i Cigana. Ostaci tekstila i stvari govore da se radilo o našem seoskom življu. Velika količina predmeta koje su žrtve nosile pokazuje da su one dovedene direktno do mesta pogubljenja i da prethodno nisu bile u logoru. Na to posebno ukazuje prisustvo noževa, prstenja, zlatnika itd. S obzirom da su žrtve ležale uglavnom potrbuške uzrok smrti su bile povrede nanesene tupim predmetom – maljem ili kundakom. Žrtve su ubijane na ivici jame. Nisu nađene prostrelne povrede niti povrede drugih delova skeleta. Najčešće se vide povrede u bočnom i zatiljnom delu predela glave u vidu izbijenih ili ulegnutih delova kosti sa karakterističnim okolnim pukotinama. Posle ubijanja žrtve su padale u jamu, a njihove stvari pobacane su za njima. Potom je sve zatrpano. Izgleda da je po vrhu prosuta izvesna količina kreča. Na dnu jame se vide znaci saponifikacije, jer je teren podvodan.

Koliko ste sondi ukupno istražili?

– To se sve odvijalo pre četvrt veka i više ne mogu da se setim svih ovih užasnih brojeva. Znam samo da smo na osnovu broja sondi koje smo tada otvorili, na osnovu broja žrtava koje smo u tim sondama pronašli i na osnovu prethodnih pretraga terena stručnjaka za sudsku medicinu izračunali da se na području Jasenovca i Gradiške nalazi između 700 i 730 hiljada žrtava. Podvlačim, pored toga užasnog broja treba uzeti u obzir i ljude koji su zauvek nestali u talasima Save. Prema svedočenju očevidaca ni to nije zanemarljiv broj. *Profesore, pomenuli ste da ste ove zapisnike sa istraživanja predali nadležnima. Rekli ste i to da sadržaj tih zapisnika nikada nije objavljen. Svedoci smo pak, da se danas opasno manipuliše brojevima žrtava, da se one često*

minimiziraju. To je uvreda za porodice onih koji su pali kao žrtve bezumlja. Čuli smo i za vaša nastojanja da se jednom konačno i nedvosmisleno kaže da je Jasenovac progutao – ne 30 ili 40, nego 700 (sedamsto) hiljada ili više od milion života. Da li je moguće da će, makar stručna javnost, ikada doći do vaših zapisnika. Smatram, naime, da bi oni mogli biti jedan od ključeva koji otvaraju put ka istini?

– Vidite, odmah nakon što smo završili istraživanja – još daleke 1964. godine, intervjuisao me je tada mlad novinar „Politike“ Momčilo Stefanović. Intervju je trebalo da izađe u NIN-u. Taj se članak nikada nije pojavio. Kada sam se raspitivao za njegovu sudbinu rečeno mi je da više ništa ne pitam o tom tekstu. Pre nekoliko godina, kada su na terenu Jasenovca otkrivene nove grobnice, ponudio sam da pomognem – naravno besplatno – da se i te grobnice istraže. Muzej u Jasenovcu mi nikada nije odgovorio. Zašto – ne znam. Mi smo svoje nalaze predali u Jugoslovenski arhiv, čoveku od poverenja. On ih je tamo pohranio i sigurno je da će i ta dokumenta jednog dana biti otvorena i dostupna javnosti. Što se tiče klime koja je vladala u vreme kada smo mi završili istraživanja, mora se znati da je zemlja bila još veoma „rovita“, da je bilo još veoma mnogo živih bliskih rođaka žrtava ratnih zločina i u tom svetlu možda je tada i bilo razumno ne dirati po „otvorenim ranama“. Naravno, bilo je značajno da se zna šta se zbivalo za vreme rata, posebno sa civilnim stanovništvom i zato je naše istraživanje i organizovano. No, država je imala neprikosnoven autoritet i ocenila je da široj javnosti ne bi trebalo da budu dostupni svi podaci. Tako se dogodilo da o našim nalazima šira javnost nije znala sve do skoro. Tek nedavno, u uslovima izmenjene političke klime, „Politika“ je smogla snage da objavi jedno moje pismo uredništvu u kome samo načelno govorim o tome da su se jednom ovakva istraživanja i sprovala i da je besmislica tvrdnja da pod njivama Jasenovca leži tek trideset–četrdeset hiljada žrtava.

Gde je jasenovačko zlato?

Prof. dr Srboљub Živanović još kaže da su tokom iskopavanja na jasenovačkom terenu članovi komisije nalazili znatne količine zlatnog nakita i novca. Da se ne bi desilo da iz masovnih grobnica to zlato bude odneto u vreme istraživanja, ili kasnije, članovi ekipe su sve zlatne predmete skupili i nakon završetka radova predali uz zapisnik SUBNOR-u Hrvatske. Naša komisija je tom prilikom predložila da se od tog zlata izradi neki simboličan predmet ili da se izlije u jedan komad i izloži kao spomen u Muzeju u Jasenovcu. Kasnije se profesor dr Živanović interesovao šta se dešavalo sa tim zlatom.

– Незванично су ми рекли да је doneta odluka да се од тог злата ништа не прави него да се поново закопа у Јасеновцу... Ако је то и урађено било би добро дознати која је то комисија закопала и где.

Preživeo zahvaljujući pedanteriji administracije

Profesor dr Živanović još objašnjava:

– Pre početka istraživanja našoj komisiji su bili dostupni i podaci koje je prikupio profesor dr Ante Premeru, profesor sudske medicine Sveučilišta u Zagrebu i kasnije Univerziteta u Novom Sadu, koji je kao predratni komunistu dospelo u Jasenovac još početkom rata. Njegova sreća u nesreći je bilo što se u administraciji logora našao neki pedantni sudski pisar koji je te prve inter-nirce do jednoga zaveo u knjige. Ustaše kasnije nisu smele te ljude da pogube, da bi imali pokriće pred međunarodnim humanitarnim organizacijama. Tako je profesor dr Premeru preživeo ceo rat, zajedno sa oko hiljadu ljudi. On je posmatrao zbivanja u logoru i kao naučnik i kao žrtva. Njegova svedočenja će kasnije biti dragocena. Prof. dr Premeru je već od 1943. godine po nalogu logorskih vlasti otkopavao masovne grobnice i spaljivao žrtve, ne bi li zločinci sakrili šta se dešavalo u logoru. Krah je naime bivao sve bliži. To je posebno postalo jasno nakon pada Italije.

27. lekar u Jasenovcu

– Pored profesora Premera dragocene podatke o lokacijama masovnih stratišta Gradine i Jasenovca dala nam je i profesorka dr Zora Radujkov, sa našeg Fakulteta, sa predmeta patološka fiziologija, kaže prof. dr Živanović. – Ona je bila 27. lekar u Jasenovcu. Njenih 26 prethodnika je pogubljeno. Imala je sreću da preživi rat i kasnije nam je dala niz potresnih svedočenja o zbivanjima u logoru. Danas je penzioner i s vremena na vreme dolazi na Fakultet.

Istraživanja profesora Dilija

Prof. dr Živanović uzgred pominje i podatak da nikada nisu istražene zloglasne jame – kraške vrtače u koje su za vreme rata ustaše bacile veliki broj Srba iz Like, Dalmatinske Zagore i Hercegovine.

– Za vreme mog boravka u Londonu za ovaj problem se posebno zainteresovao profesor Dili, predavač anatomije na Medicinskom fakultetu bolnice Svetog Đorđa u Londonu. On je, pošto su u Britaniji čuli za ove monstruozne

zločine na našem tlu, kao speleolog amater i kao mlad lekar došao sa neformalnom grupom – na letovanje u našu zemlju i sasvim se nezvanično spustio u nekoliko vrtača u Međugorju. Objasnio mi je da se spustio samo da bi ustanovio da li je njegov skepticizam na mestu. Nije nikako verovao da je takav masovni zločin prema sunarodnicima, komšijama uopšte moguć. Ja njegov izveštaj nisam video, ali znam da ga je on podneo zvanično britanskoj vladi. Prema rečima prof. dr Živanovića postoje neki preliminarni dogovori sa prof. dr Dilijem da se u Jugoslaviji organizuje serija razgovora i predavanja na ovu temu i da on lično dođe. Na pitanje da li je sa prof. dr Dilijem razgovarao o istraživanju jama, prof. dr Živanović kaže da je njegov londonski kolega na dubini od više desetina metara nailazio na velike količine skeleta i to u nekoliko jama u koje se spuštao. Navodno, postoje i fotografije koje su tada britanski anatomi – speleolozi snimili.

Razgovor vodio Milan Nožica

Б. „Истина о Јасеновцу се скрива деценијама“, *Политика*, 10. март 2012 (Слободан Кљакић)

Међународна комисија за истину о Јасеновцу (МКИЈ), уз сарадњу Удружења Јасеновац – Доња Градина из Републике Српске, јуче је у Дому Војске Србије представила две књиге с пете конференције МКИЈ посвећене откривању истине о ономе што се дешавало у јасеновачком систему усташких логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома у НДХ током Другог светског рата. Конференција је одржана 24. и 25. маја 2011. у Бањалуци.

Позабавићемо се неком другом приликом садржајем ових књига, зато што смо јучерашњу промоцију и учешће на њој професора др Србољуба Живановића искористили да као председник МКИЈ каже о њеном раду нешто више за наше читаоце.

Професор Лондонског универзитета, светски научни ауторитет у области анатомије, антропологије и палеопатологије, др Живановић је члан МКИЈ као британски држављанин, пошто у њеном раду не учествује нико од људи с територије ранијих југословенских република. Чланови су угледници из САД, Велике Британије, Русије, Израела, Италије, који сарађују с десетинама истраживача из многих других држава.

На првом месту, наш саговорник наглашава да је јуче први пут у Београду представљена међународна Декларација о геноциду над Србима, Јеврејима и Ромима, штампана на осам језика, коју је после вишегодишњих истраживања истине о концентрационом логору Јасеновац 2012. донела МКИЈ.

Комисија је, према речима професора Живановић, 2008. утврдила да је у Јасеновцу страдало нешто више од 700.000 Срба, 23.000 Јевреја и око 80.000 Рома. Прошле године комисија је саопштила и податак, на основу непотпуних истраживања, да је у НДХ у логорима за децу, страдало 42.791 српско дете, 5.737 ромске и 3.710 јеврејске деце, узраста до 14 година.

Интересује нас да ли је утврђивање чињеничног стања подразумевало и увид у доскора недоступне архивске изворе, што професор Живановић потврђује, наводећи следећи пример:

– На једном састанку у Њујорку саопштио сам да смо дошли до имена 371 католичког свештеника који су клали, убијали, мучили, силовали жртве и чинили свакојака друга зверства. Тада ми је чувени амерички научник Мајкл Бернбаум, који је био и у комисији за истраживање геноцида у Руанди, рекао да се у Србији и бившој Југославији ништа не ради, пошто они имају имена 1.400 католичких свештеника, несумњивих починилаца злочина. У овом тренутку МКИЈ је утврдила да је 1.371 католички свештеник чинио грозне, просто невероватне злочине у НДХ. Ако се зна да их је било око 2.000, то значи да су од три католичка свештеника двојица били кољачи. А готово сви су били припадници фрањевачког реда.

Установљене чињенице, према речима нашег саговорника, нарочити значај имају ако се упореде с подацима изнетим у Музеју Спомен-подручја Јасеновац, иза чије поставке стоји садашња хрватска држава. Поменути су имена нешто више од 80.000 хиљада жртава, али тај списак није тачан већ и зато што се на њему налазе и имена људи који никад нису били у Јасеновцу.

– Таквих је много, као што је много имена оних који су страдали на другим стратиштима, што значи да је све то далеко од истине – каже професор Живановић и наглашава да Хрватска заступа став да је злочин почињен само ако је позната жртва, односно починилац злочина.

– Зато непрекидно постављам питање како ћемо утврдити имена оних жртава које су, на пример, изгореле у Пећилијевим пећима у Јасеновцу, или које су у казанима куване, а од њихове људске масти добијан сапун. Држао сам тај сапун, помешан с песком, у руци, у Смедереву, где су га Немци делили преко Црвеног крста. Не знамо ни имена жртава које су као острва лешева пловила Савом и Дунавом из Јасеновца. Лично сам их посматрао, а избацивала их је вода на обале ове две реке. Сахрањивани су на локалним гробљима без икаквих обележја. Једна таква масовна гробница се налази поред Куле Небојша у Београду. Сматра се да је у њој сахрањено око 2.000 лешева. После ослобођења Београда два камиона тих лешева су по нечијем наређењу одвезена за Јасеновац, а онда се одустало од тога, пошто их је било много. Сада више нико и не зна да је ту масовна гробница. Много лешева је било и на врху Ратног острва, то

је наша комисија установила.

На крају разговора, професор Живановић помиње и оно што се догодило током његовог недавног двомесечног боравка у Израелу.

– Обишао сам тамо много музеја холокауста, па и онај код града Аке, старе феничанске луке. У њему је и педагошко одељење где деца из школа држе предавања, а она читају документе које су за собом својевремено оставиле жртве. На основу тога касније нешто напишу или нацртају, да би се видело јесу ли деца уопште схватила шта је холокауст. На једном документу који сам насумице узео писало је „Историја једне девојчице из Бјеловара”. Рођена 1937, она је описала страдање своје и целе њене породице у НДХ. Деца у Израелу тако сазнају шта је било код нас, а овде можда никада нећемо сазнати шта је све било у време тог великог злочина, пошто се истина скрива деценијама – закључује професор др Србољуб Живановић.

В. Вести (Франкфурт), 13. мај 2012. (Горана Глигоревећ)⁴

Како гласи истина о Јасеновцу?

– Почело је, најзад, да се прихвата оно што је Међународна комисија за истину о Јасеновцу објавила 2008. године да је страдало 700.000 Срба, 23.000 Јевреја и 80.000 Рома. Две године касније комисија је издала саопштење да је међу тим жртвама било 110.000 деце до 14 година старости.

Ко финансира рад комисије?

– Комисију је основала Међународна конференција за истину о Јасеновцу, а финансира се преко координатора комисије чије је седиште у Бањалуци, јер је то најближи град стратишту јасеновачком у Доњој Градини.

На који начин сте дошли до ових података?

– Саме убице су водиле дневнике кад су кога убили, многи од њих су се хвалили пред хрватским властима не би ли добили неки орден или похвалу. Добар део документације имали су Немци, па Италијани, јер су они стално имали спор са Хрватима. Италија је увек имала интересе у Далмацији, на острвима и у Истри, и они су слали своје извештаје у Рим о томе шта су видели. Ту су и извештаји немачке обавештајне службе која није хтела да лаже Хитлера. НДХ се хвалила да је убијено 1.400.000

⁴ Нисам могао да поуздано утврдим када је објављен први текст у франкфуртским *Вестима* у коме се помињу изјаве Србољуба Живановића – највероватније датира од 15. фебруара 2002. године.

Срба, међутим, Немци су рекли да је тај број бар упола мањи. Драгоце-но је и истраживање на терену, отварање масовних гробница, сведочења преживелих логораша...“

Г. Вечерње новости, „Тито је сакрио истину о Јасеновцу“, 10. април 2016 (Драган Вујичић)

Академик Србољуб Живановић о комисији која је 1964. истражи-вала злодела у НДХ логору: После првих извештаја и само три месеца рада, све је стопирано. Убијено 700.000 Срба, 23.000 Је-вреја и 80.000 Рома. Око 20 % жртава живо закопано

КАДА је Државна комисија судских антрополога бивше СФРЈ у саставу: др Здравко Марић, Вида Бродар, Антон Погачник и др Србољуб Живановић, септембра 1964. завршила прву фазу испитивања масовних гробница на стратишту у Доњој Градини са друге стране Саве од логора Јасеновац, уплашили смо се бројева до којих смо дошли. На стратишти-ма дуж реке, у масовним гробницама које су се простирале на дужини 12,5 километара и ширини 4,5, сложили смо се недвосмислено да ту ле-жи више стотина хиљада зверски убијених људи – 700.000 Срба, 23.000 Јевреја и 80.000 Рома! У гробнице, широке шест, а дубоке осам метара, наслагани су једно на друго, по 27 особа, старих и младих. Прве анализе узрока смрти сведочиле су да је око 20 одсто њих у гроб отишло живо.

Овако данас, са горчином у гласу, говори за „Новости“ академик Србољуб Живановић, једини професор медицине Државне комисије ко-ја је истраживала број жртава у Јасеновцу и председник Међународне комисије за истину о овом НДХ логору са седиштем у Лондону. Жива-новвић истиче да је Комисија извршила 130 сондажних бушења на 100 масовних гробница, чији су се ровови протезали између 60 и 80 метара. Радили су, сећа се, три месеца, те далеке 1964. године. После првих из-вештаја, све је, међутим, стопирано. Држава им није рекла зашто.

Са колегама из Сарајева и Љубљане били сте прва стручна коми-сија која је за рачун државе покушала да утврди број жртава?

– И пре нас је било истраживања. Прво је било у мају 1945. Ко-мисија ЗАВНОХ изнела је тада процену о између 500.000 и 600.000 уби-јених. Две године касније, бивши логораш др Никола Николић са сином у Доњој Градини је идентификовао 258 гробница дужине од 60 до 80

метара дубоких око осам метара. Борци из Козарске Дубице 1961. поново су почели са истраживањима, мада они нису имали стручна знања. Нас су позвали 1964. и били смо најрепрезентативнија група стручњака до тада. Посебним бушилицама извршили смо отварање 100 гробница и после три месеца тешког рада изнели смо државним органима процену о броју жртава.

Како је изгледао одлазак у Јасеновац 1964?

– Било је чудно. Велики професори из Београда, Загреба, Љубљане нису хтели ни да чују да буду у саставу те комисије. Пошто је она ипак створена, одабрани су референтни центри из Сарајева, Љубљане и Новог Сада, одакле сам и ја одабран као доцент са медицинским знањем. Сећам се да сам прво отишао у Аушвиц да се спреим за посао јер до тада нисам знао много о истраживању масовних стратишта. У том логору сам видео да су Немци практично, индустријски убијали жртве, правећи од њих сапуне, чешљеве. У Доњој Градини смо наишли на жртве које су садистички убијане из мржње и са великом страшћу.

Која вам је прва асоцијација када се данас присетите тог времена?

– Страх и стравичан слаткасти мирис смрти увек када је сонда отворила гробницу. Када се истражује једна таква рака, па када у руке узмете поломљену лобању једногодишњег детета, то вас промени заувек. Када год говорим о томе, па и у овом моменту, ја се тресем, а као судски антрополог свашта сам видео. Онда можете замислити какав је то осећај био. Када видите цуцле, кантице за млеко, флашице...

Вама је било забрањено да фотографистете своје налазе. Шта сте радили са пронађеним стварима у гробницама?

– Нисмо смели да сликамо, али све смо бележили у радне свеске. Сваки члан комисије је водио дневник и после радног дана један другом смо прегледали записнике и потом их потписивали. Сва четири дневника имају потписе свих чланова комисије. У тим записницима су неке од најстрашнијих ствари које човек може да замисли. Рецимо, у лобањама су се тада још налазили остаци мозга и они су послати на обраду у Завод за судску медицину у Љубљану. На основу рада дошли смо до закључка да је готово двадесет одсто жртава живо отишло у гроб. У гробницама, нарочито тамо где су били ујамљени Роми, налазили смо огромне количине злата, ђердана, дуката, и све то смо после отварања гробница поново сахрањивали. Ми смо имали обећање да ће се истраживање наставити и прављени су планови како даље.

Како сте дошли до броја од 730.000 уморених само у Градини?

– Антон Погачник је радио математичку процену броја жртава

на основу броја гробница и на основу броја пронађених жртава у онима које су биле отворене. Сви смо се сложили око ове бројке.

Међутим, пошто сте у јесен 1964. предали налазе, све је стало?

– Обавезали смо се на ћутање у јавности, а ја нисам могао да не говорим. Разговарао сам са једним новинаром „Политике“. Међутим, тај текст никада није угледао светлост дана. Када сам питао новинара Мо-му Стефановића шта се догађа, он ми је само кратко рекао да га више никада о томе ништа не питам. После још неких сигнала, 1965. сам емигрирао у Африку, па у Енглеску, а 1968. индиректно ми је саопштено да се не враћам у земљу. Ипак, наставио сам са истраживањем Јасеновца.

Шта се догодило када су државни органи добили процену стручњака?

– То не знам. Ја сам своју копију понео у Лондон и цео живот сам је носио са собом. Када сам помислио да је деведесетих година дошло време да се вратим у Београд, предао сам је Архиву Града. Предао сам и још нешто, записник са седнице Светог архијерејског синода СПЦ из 1942. године који је посвећен Јасеновцу, а који је тајним каналима завршио у Лондону 1943.

После рада од 50 година на Јасеновцу и докумената које сте сакупили, шта још мора да се зна?

– Јасеновац, Јадовно, Пребиловци, јаме на Велебиту... нису дело заведених или изманипулисаних људи. То је производ државне политике НДХ и напора целе те државе да физички истреби српски народ. Геноцид над Србима нису водиле усташе, већ сам врх Католичке цркве на челу са Алојзијем Степинцем. Учествовали су сви, хрватски домобрани, обични сељаци, железничари, а када је 1944. постало јасно да Немачка губи рат, поново су сви уложили велики напор да сакрију трагове геноцида. Моша Пијаде и Миле Будак су се сретали и по овом питању. Тито је, како је то открила др Смиља Аврамов, 1944. ишао у тајну аудијенцију код папе. Можда је са територије бивше СФРЈ ова документација нестала, али у светским архивама, у то сам убеђен, постоји.

Шта сте нашли трагајући по свету?

– У Лондону, рецимо у Јавном архиву је више од 2.000 докумената о усташкој држави и злочинима над Србима. У Архиву СССР у Москви смо нашли тек два документа. Плашим се да су браћа комунисти учествовала у прикривању злочина. У малом Музеју холокауста у гра-

ду Аки, у Израелу, пронашли смо море докумената и сведочења о овим злочинима. Године 2000. у Њујорку, када је наша Међународна комисија за истину о Јасеновцу излагала везе Католичке цркве са геноцидом, устао је професор Мајкл Бернбаум из Музеја Холокауста у овом граду и изгрдио нас што ништа не радимо да се истина сазна. Наиме, ми смо тада имали податак да је око 370 католичких свештеника било директно укључено у ликвидације Срба, док је Бернбаум имао списак од 1.400 имена. Кренувши за овим списком, наша комисија је дошла до имена 1.371 католичког свештеника који је учествовао у ликвидацијама. Ако се зна да је 1941. у Хрватској било око 2.000 католичких свештеника, није тешко израчунати колико их је међу њима било убица.

МАУЗОЛЕЈ НА СУДУ

У Доњој Градини је предвиђено да се направи спомен-обележје жртвама Јасеновца?

– Влада РС је определила новац из буџета. Спроведен је конкурс, и када је требало да се почне са радом, стало се, је јер се жалио трећепласирани на конкурс. Ствар је отишла на Суд БиХ и поново смо у ситуацији да нам Хрвати и Муслимани одређују како ће изгледати меморијални комплекс за побијене Србе.

ЦРНА ЛИСТА СВЕШТЕНИКА

У Хрватској признају само недела Мирослава Филиповића.

– Шта рећи о злочинцу, управнику логора, који је на једној миси позвао паству да оде у село и побије све Србе, али да прво убије његову рођену сестру која је удата за Србина. Ја сам на Конференцији Међународне комисије за истину о Јасеновцу у Лондону извео за говорницу Јеврејку Скибу којој је католичка часна сестра Пулхерија затезала врат како би кољач могао прецизније да удари. Скиба је говорила, а после њеног говора католички свештеници су напустили салу. Драгутин Кукољ, Николом Масић, Јоло Јосип Бујановић, Миховил Марбер, Стјепан Габрић, само су неки од свештеника који су убијали

СТЕПИНАЦ ЈЕ ЗЛОЧИНАЦ

Како коментаришете иницијативу да се Степинац прогласи за свеца, зашта Ватикан тражи и мишљење СПЦ?

– Када је та иницијатива објављена добио сам из Аустралије писмо од Васе Кондића из Сиднеја, који је посведочио да је као седмогодишњак видео много католичких свештеника како убијају српску децу.

Њега су, вели, спасли Немци. Кондић пише и да је у логору било право славље када би долазио у Јасеновац надбискуп Алојзије Степинац. Носио је некакву посебну униформу, а његов крст је био много већи од крстова осталих свештеника. И он је учествовао у злочинима – преноси Живановић делове овог писма. Ово сведочење, како указује, оверено је у адвокатској канцеларији у Аделаиду у Аустралији од стране адвоката Васка Вукоја.

2. Србољуб Живановић против Музеја жртава геноцида

Тешко је утврдити од када датира нетрпељивост Србољуба Живановића према Музеју жртава геноцида – зна се да је исказивао у разним приликама. Једно од могућих објашњења могло би бити лични однос Живановића и првог директора Музеја жртава геноцида Милана Булајића, који је смењен 2002. године па је, поред осталог, због тога водио судски спор против Музеја! Први јавни директан напад забележен је на Четвртој међународној конференцији у Јасеновцу одржаној 30–31. маја 2007. године у Бањој Луци. Он је тада, у реплици на излагање Драгана Цветковића, тада кустоса Музеја жртава геноцида, изјавио: „Ево о чему се ради: мене би интересовало како је тај, је ли се то зове Институт за истраживање геноцида где ви радите...? (Драган Цветковић: Музеј жртава геноцида.) Музеј, добро, без обзира како се зове та институција – да ли та институција има податке о оним лешевима који су пловили низ Саву и Дунав и да ли зна њихово порекло, старост, пол и начин на који су погинули? Да ли се тај институт потрудио да прошећају, рецимо, његови сарадници, до земунског гробља, на коме се налазе споменици са именом и презименом јасеновачких жртава? Да ли се тај институт икада потрудио да утврди имена, рецимо, четрнаест чланова моје породице који су погинули, а којима ни ја не знам имена?“⁵

Судећи по оном што је Живановић изговарао наредних петнаестак година, била је то најјава повремених напада.

Садржај Живановићевих изјава приморава ме као директора Музеја жртава геноцида да подсетим на директне контакте с њим у којима је било речи о темама што су, да тако кажем, у надлежности Музеја жртава геноцида.

Србољуб Живановић обратио се 12. новембра 2012. године из

⁵ *Јасеновац* Зборник излагања Четврте међународне конференције о Јасеновцу, Бања Лука, 30–31. мај 2007, Бања Лука, 2008, стр. 78.

Лондона писмом Музеју жртава геноцида захтевајући да му се одговори на 14 питања. Писмо исте садржине послао је и на име Мирослава Тасића, тада државног секретара у Министарству културе и информисања.

Ненад Ђорђевић, тадашњи вршилац дужности директора Музеја жртава геноцида, одговорио је Живановићу а копију писма послао и државном секретару Мирославу Тасића. С обзиром на то да се Живановићева питања због садржине могу сврстати у домен медицине и психијатрије, писма преносим у целини:

А. Писмо Министарству културе и информисања

Београд, 30. новембар 2012.

Број: П-79/2012

Министарство културе и информисања Републике Србије

н/р г. Мирослав Тасић,

државни секретар

11000 Б Е О Г Р А Д

Влајковићева 3.

Поштовани господине Тасићу,

У прилогу Вам достављамо одговор на писмо и питања која су у њему постављена господина проф. др Србољуба Живановића, упућеног у име „Међународне комисије за истину о Јасеновцу“, пошто је његово писмо Музеју достављено и Вама.

Морамо напоменути да „Међународна комисије за истину о Јасеновцу“ тоном и садржајем питања не показује кредибилитет међународне научне организације, да доводе до упитности намеру њиховог постављања, а нека од њих имлицирају одговоре који би могли довести у питање кредибилност у научном и стручном погледу институције и људи који се баве изучавањем теме геноцида, холокауста и ратних злочина. Били смо у дилеми због тона и садржаја питања да ли да одговоримо, али смо, из поштовања према коадресату на који је писмо упућено, ипак одговорили.

Музеј жртава геноцида са расположивим кадровским, просторним, материјалним и финансијским ресурсима остварио је ипак запажене резултате, који су валоризовани и у међународним оквирима, кроз суделовање на научним скуповима и сарадњу са институцијама које се баве сродном тематиком (нпр. Јад Вашем, Јерусалим, Музеј Холокауста,

Вашингтон, Фондација за убијене Јевреје Европе, Берлин и др.).

Не желимо да овим одговором изазовемо било какве медијске или друге конфронтације, али сматрамо својом обавезом да штитимо наш интегритет, али и пијетет према жртвама рата.

Предлажемо да укратко са овим упознате господина Министра, посебно што је и Музеј, као и нека друга питања која се тичу ове проблематике били присутни у недавном разговору господина Министра и Епископа липљанског Г. Јована, викарног епископа Његове Светости.

В. д. директора:
Ненад Ђорђевић

Б. Одговор директора Музеја жртава геноцида Србољубу Живановићу

Београд, 30. новембар 2012.

Број: П-79/2012

Проф. др Србољуб Живановић

Председник Међународне комисије за истину о Јасеновцу

11. Willcott Rd,

London W3 9QX

Great Britain

с/о

Министарство културе и информисања Републике Србије

н/р г. Мирослав Тасић,

државни секретар

11000 Б Е О Г Р А Д

Влајковићева 3.

Поштовани господине Живановићу,

У вези Вашег писма од 12. новембра 2012. године, чију копију сте насловили и на државног секретара Министарства културе и информисања Републике Србије господина Мирослава Тасића, а којим се обраћате Музеју жртава геноцида у име Међународне комисије за истину о Јасеновцу да у виду званичног писма дамо одговор на питања која Комисија поставља у прилогу Вам достављамо одговоре на питања.

Иако, како наводите у писму, добро познајете рад Музеја, нека од питања постављена су на начин да се добија утисак како се жели деза-

вуисати рад Музеја. Наиме, знајући за Вашу научну, стручну и професионалну вокацију, не верујемо да је тон и садржај неких питања (нпр. питања 3-8) резултат непознавања проблематике, али смо добили утисак да се доводи у питање кредибилност у научном и стручном погледу адресата (како институције, тако и људи у њој). Но без обзира на то, настојали смо дати што коректније одговоре.

Верујемо да ће одговори допринети бољем разумевању.

С поштовањем,

В. д. директора:
Ненад Ђорђевић

Одговори на питања проф. др Србољуба Живановића (питања су дословно преписана):

1) Питање:

Каква је база података коју ваш Музеј поседује, о страдању Срба, Јевреја и Рома у НДХ, а посебно у Јасеновачком систему хрватских логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома?

Одговор:

Питање је нејасно. Да ли се траже технички подаци о Бази, ауторство Базе, у коме је програму рађена итд? Наравно да не можемо давати техничке податке о Бази.

База „Жртве рата 1941-1945“ рађена је у Савезном заводу за статистику након што је 1992. године Влада Југославије скинула ембарго са материјала из Пописа „Жртве рата 1941-1945“, који је спроведен 1964. године, ради подношења захтева Немачкој за обештећење, али на његове резултате и материјале стављен је ембарго због методолошких и слабости и грешака у самом спровођењу, и што није одговорио захтеву за „очекиваним бројем жртава“. Пописни материјали били су похрањени у Архиву Југославије, а и сада чине један од фондова њихове архивске грађе.

Попис жртава рата, а и База су рађени да се искажу жртве рата са читавог простора тадашње државе ФНРЈ, по административној подели из тог времена: на републике, покрајине, општине и насеља. Из Базе је могуће радити анализе за поједине територијалне јединице по разним критеријумима, али не изван онога што је било у упитницима за Попис и у параметрима унетим у Базу (могући критеријуми за анализе: пол; доб – година рођења и година смрти; националност; одговорни за страдање; место смрти; околности и начин страдања).

2) Питање:

На који начин су прикупљани подаци којима располажете и како долазите до нових података?

Одговор:

Као што је под 1. наведено, основа за Базу је Попис из 1964. године. У време скидања ембарга (1992) са Пописа из 1964. године, спроведена је широка акција преко медија да се достављају подаци (Архиву Србије и Савезном заводу за статистику) на основу објављених упитника у штампи. Заједно са Пописом у Савезном заводу за статистику уношени су у Базу и ови подаци. Тако је у Савезном заводу за статистику започела и ревизија Пописа уношењем прикупљених података. Музеј је започео рад 1995. године, а пројекат ревизије Пописа из 1964. године у Музеју започео је интензивније 2002. године. Ревизија се састојала из пречишћавања података у Бази (излучивања неспорних дупликата, одстрањивања очигледних грешака у уносу) и уношењем нових података. Нови подаци се прикупљају на неколико начина: достављањем попуњених упитника од стране родбине и потомака жртава, пописи које чине појединци за своје средине, архивске грађе и литературе (посебно регионалне и локалне историографије са пописима жртава рата). Напомињемо да су радници и сарадници Музеја користили грађу свих релевантних архива у Србији, а и Музеј поседује одређену грађу (углавном копије али и оригинале). Документарна грађа је у оквиру Архива Музеја жртава геноцида (АМЖГ) и 14 личних фондова, а укупно има 230 кутија, дакле преко 200.000 листова докумената.

Музеј располаже документарном грађом у дигиталном облику на hard diskovima PC и спољним дисковима и око 350 CD/DVD са преко 32.000 документарних фотографија (у физичком облику око 10.000) и факсимила докумената, преко 1,5 ТВ меморије са преко 1,500.000 страна документарне грађе и преко 100 часова видео записа на више од 400 CD/DVD. У Библиотеци Музеја је преко 4.400 инвентарисаних књига са тематиком којом се бави Музеј.

Настојимо да у Базу унесемо податке о људским губицима са читавог југословенског простора, без обзира на националну, верску полну, добну, политичку, војничку или било коју другу припадност, као и податке о одговорнима за страдање без обзира којој политичкој или војној структури припадали. Управо један од недостатака пописа из 1964. године је пописивање само оних жртава које су се третирали као „жртве фашистичког терора“ и припадници НОВ и ПОЈ.

Подаци који се уносе верификују се са што више извора, а битни

подаци за унос су: презиме и име, име једног родитеља, година рођења, општина рођења, место (насеље) рођења, национална и верска припадност, занимање, категорија страдања (војне жртве и цивилне жртве, кроз категорије: логор, затвор, директни терор, припадници војних формација итд.), место, време и начин смрти, одговорни за страдање (починиоци злочина) итд.

3) Питање:

Да ли су вам позната **имена, верска и национална припадност и политичко опредељење нерођене деце** извађене из утроба гравидних мајки и колико је број таквих случајева?

Одговор:

Питање је толико морбидно и ниподаштавајуће да доводи у сумњу намеру адресанта у односу на адресата, па се стиче утисак покушаја негирања значаја Музеја, омаловажавања рада људи запослених у Музеју и сарадника Музеја.

Која институција, појединац или попис могу дати податке о именима нерођене деце? Како нам је познато имена на овим просторима деци се дају након рођења или приликом крштења, а не у утроби мајки.

Која институција, појединац или попис могу дати податке о верској и националној припадности нерођене деце? Можда је аутор мислио на верску и националну припадност мајки? Међутим нити попис из 1964, а ни пописи који се помињу у изворима (попис Статистичке службе Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из 1946. године, а ни попис СУБНОР-а из 1950. године који се само помиње у литератури али нема га у архивској грађи, дат је само у једном прилогу - чланку податак за Хрватску из збирне табеле без пописних материјала) није имао пописну категорију која би за резултат дала број гравидних мајки које су убијене или на други начин изгубиле живот.

Која институција, појединац или попис могу дати податке о политичком опредељењу нерођене деце?

Можда на ово питања може одговорити Међународна комисија за истину о Јасеновцу? Овај Музеј сигурно не може.

Наиме, у неколико интервјуа у медијима и у чланцима председника Међународне комисије проф. др Србољуба Живановића навођени су бројеви жртава у Јасеновачким логорима према националној припадности које је **утврдила** Међународна комисија (*Политика*, 11. марта 2012, Слободан Кљакић): „**Комисија је**, према речима професора Живановића, 2008. **утврдила** да је у Јасеновцу страдало нешто више од 700.000

Срба, 23.000 Јевреја и око 80.000 Рома. Прошле године комисија је саопштила и податак, на основу непотпуних истраживања, да је у НДХ у логорима за децу, страдало 42.791 српско дете, 5.737 ромске и 3.710 јеврејске деце, узраста до 14 година“, а на порталу Вести онлајн (Г. Глигоревих): „**Почело је, најзад, да се прихвата оно што је Међународна комисија за истину о Јасеновцу објавила 2008.** године да је страдало 700.000 Срба, 23.000 Јевреја и 80.000 Рома. Две године касније комисија је издала саопштење **да је међу тим жртвама било 110.000 деце до 14 година старости.**“ У интервјуу листу *Православље* од 15 децембра 2006. у одговору на питање броја страдалих у Јасеновцу и Доњој Градини наводи: „До сада је пронађено **близу 33.209** имена деце која су страдала, за које се **знају тачни подаци, порекло, адреса и националност**, а претпоставља се да их је убијено 74.360.“ Из контекста произлази да се претпостављени број односи на број деце убијене у Јасеновцу.

Колико нам је познато ови и слични бројеви жртва у Јасеновцу појављују се у штампи и преношени су код низа аутора, али представљају апроксимације, а не стварно, поименично утврђене жртве. Када се ради о датим бројевима жртва деце, тада је, или давалац података или интервјуер, односно аутор прилога, лоше интерпретирао и без уобичајеног навођења извора, податке покојног Драгоја Лукића који су саопштавани на научним скуповима и објављени у његовим прилозима и публикацијама, а засновани на његовим дугогодишњим истраживањима и на Бази података Музеја жртва геноцида, да је у Независној Држави Хрватској (дакле читавој НДХ, а не у „логорима за децу“, односно у „Јасеновцу“) живот изгубило 74.762 деце до 14 година, од чега је 60.234 убијено, а 14.528 се воде као жртве рата (умрли, погинули, нестали). Од 60.234 убијене деце **42.791 је српске деце, 5.737 ромске, 3.710 јеврејске**, али и, што у поменутом интервјуу није наведено, **5.434 муслиманске, 2.283 хрватске и 273 деце остало и непознате** националне припадности. Према истраживањима Драгоја Лукића у јасеновачким логорима, укључујући и друге локалитете страдања деце из јасеновачких логора, живот је изгубило 19.432 деце, односно према Бази података Музеја жртва геноцида са поименичном идентификацијом је већи број, пошто су и по завршетку истраживања Д. Лукића, односно по предаји рукописа за штампу (књига *Били су само деца, Јасеновац гробница 19.432 девојчице и дечака*, Бања Лука–Београд, 2000), вршени уноси у Базу, који износи 21.514 деце.

Док је за податак наведен у *Политици*, иако није коректно наведен извор, могуће идентификовати извор, а подаци се односе на укупне дечје жртве у НДХ, податак из *Вести* о 110.000 деце (из контекста се

подразумева да су то јасеновачке жртве) нигде у изворима се не наводи, нити код било ког истраживача не постоји као резултат истраживања, као ни за податак из *Православља* о поименично познатих „близу“ 33.209 деце.

4) Питање:

Да ли су вам познати подаци о имену, националној, верској и политичкој припадности мале деце испод 7 година старости побијене у Јасеновачком систему хрватских логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома? Колико је деце уморено?

Одговор:

База података омогућује да се од евидентираног броја жртава рата издвоје подаци о деци жртвама рата. Наравно ови подаци су у оквиру података унетих у Базу, а не апроксимација. Подаци су са поименичном идентификацијом (презиме и име, име једног родитеља, националност, година и место рођења, место и година смрти, одговорни за смрт). Анализа је могућа како за поједина насеља и општине рођења, или шире територијалне јединице, тако и за поједина места смрти. О броју дечјих жртава рата (деце до 14 година живота) у НДХ и јасеновачким логорима дати су подаци у претходном одговору. Наравно да није могуће одговорити на део питања којим се тражи политичка припадност деце испод 7 година старости побијене у јасеновачким логорима.

5) Питање:

Колико је особа живо бачено и спаљено у гротлу Пицилијеве пећи, како су се звале те жртве хрватског геноцида и којој су нацији припадали?

Одговор:

Аутору питања је познато да је документација јасеновачког логора у два наврата у току његовог постојања уништена, па да чак и ако су извршиоци злочина и водили такве евиденције, оне нису сачуване. Али сумњамо да су управо такве евиденције и водили. Ако су и водили, то су само, према сведочењима преживелих, евентуални делимични подаци о приспелим заточеницима, подаци о пребацивањима из једног логора у други, подаци о ангажованим на неким радовима, подаци о пријему пакета и у једном мањем броју подаци о „умрлим“ како је за све ликвидираних било назначивано.

И сам аутор упита у саопштењу на 4. међународној конференцији о Јасеновцу у Бања Луци 29–30. маја 2007. (*Јасеновац, Зборник радова*

Четврте међународне конференције о Јасеновцу, Бања Лука, 2007, стр. 40) констатује: „У јасеновачком логору се налазила огромна пећ циглане звана Пицилијева пећ, у коју су живи логораши бацани у разјарену ватру и спаљивани до смрти. Ми смо (екипа антрополога, нап. МЖГ) успели да пронађемо само неколико оскудних остатака сагорелих костију, **па тако никада неће бити могуће да се сазна број жртава које су убијене на овај начин.**“

6) Питање:

Колико је особа убијено и скувано ради добијања сапуна и како су се звали и којој су нацији припадали?

Одговор:

Вероватно ни аутор питања не верује у могућност одговора на њега.

У литератури се питање „творнице сапуна“ помиње код Радомира Булатовића, *Концентрациони логор Јасеновац с посебним освртом на Доњу Градину*, Сарајево 1990, 174–285, у оквиру анализа антрополошких и судско-медицинских извештаја. Аутор ове „Историјско-социолошке и антрополошке студије“ како је поднаслов наведене књиге, полемише са судско-медицинским извештајима јер говоре о сапонификацији лешева а не о производњи сапуна. Код истог аутора је пренет записник о налазима казана из Градине (263-264) и извод из рукописа инж. Фуада Миџића о „екстрактору за кости“, кога потписује Хајнрих Цилика (264–266). Међутим не постоји научно верификована студија о овом питању.

Па ако и прихватимо постојање „творнице сапуна“ као места масовног злочина и начина уништења трагова злочина, из текста и напомена горе поменутог извора, произилази да су употребљавани делови људских лешева, не само непосредно убијених пре „употребе“, већ и ископаних из масовних гробница. Наравно да не постоје никакви мериторни документи усташке провенијенције који о томе говоре, а још мање спискови лица (за утврђивање броја), а поготово не и за утврђивање имена таквих лица.

7-9) Питање:

- 7. Колико је лешева жртва бачено у Саву. Сведоци говоре (а тога се и лично сећам) да је Сава била загушена лешевима јасеновачких жртва који су онемогућили пловидбу код железничког моста у Београду. Задах распаднутих лешева се ширио од Саве, преко Сењака по целом Београду.

- 8. Како су се звале жртве чији су лешеве избачени на обале Саве и Дунава, целим током и колико је било тих лешева? Где се налазе масовне гробнице у које су те жртве сахрањиване? Познато је на пример да се код куле Небојше на Калемегдану налази једна таква масовна гробница.

- 9) Да ли је неко обрадио обдукционе протоколе лешева прикупљених на обали Саве у Београду који се налазе у архиви Института за судску медицину Медицинског факултета у Београду?

Одговор:

Наравно да ни на ова питања о броју убијених и бачених жртава у Саву, њиховим именима и националној припадности није могуће одговорити. О томе и аутор писма у поменутом интервјуу у *Православљу* каже: „Оне који су бачени у Саву, оне који су завршили у Пичилијевој пећи, жртве које су страдале ван логора, а боравиле су у њему, нико не може никада да преброји.“

Број убијених и бачених у Саву је сигурно далеко већи од број лешева који су доплутали до Београда. Наиме, све жртве убијене и бачене у Саву и нису могле стићи до Београда. Многе су убијане и бацане у реку а претходно су оптерећене металним утезима или каменом, а многим је био и распорен трбух (види: збирка документарних фотографија у МЖГ, изјаве преживелих логораша у литератури о јасеновачком логору). У мају 1945. Земаљска комисија Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача била је на лицу места у јасеновачком логору и констатовала у својим записницима проналазак многих лешева на обали Саве, што је и документовано фотографијама. Годинама касније бродови који ваде шљунак из Саве налазили су на делове људских остатака, нпр. лобања.

Многи од лешева бачених људи у Саву нису јасеновачке жртве, већ жртве злочина почињених на другим местима. Пример: познат је случај када су усташе 26. августа 1941. убили 51 Србина на мосту између Босанског и Славонског Брода. Неретки су случајеви масовних злочина над српским становништвом у НДХ када су жртве бацане у реке: река Сава, река Сана, река Плива, река Дунав, река Врбас и др., а и река Дрина која је носила и српске и муслиманске жртве.

Нажалост нису обележена места сахрањених лешева која је река донела до Београда, а нису ни утврђена сва места сахрањивања лешева, не само у Београду већ и на другим локалитетима уз речне токове.

Колико нам је познато, или барем нема у објављеној литератури, да је неко вршио обраду обдукционих протокола из Архива Института

за судску медицину Медицинског факултета у Београду. Према једној информацији коју смо добили у Музеју, наведени Институт располаже великим бројем обдукционих протокола, али, по свему судећи, пошто није вршено сериозно истраживање, релативно мали број се односи на лешеве који су допловили реком. У архивској грађи Комесаријата за избеглице и пресељенике у Архиву Србије и у грађи Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Архиву Југославије се налази неколико извештаја са обдукције лешева са ушћа Саве у Дунав.

10) Питање:

Пошто се сматра да свака жртва треба да има име, националну и верску, као и политичку припадност, на који начин ваш Музеј покушава да прикупи наведене податке?

Одговор:

Ово питање је понављање питања (па тиме и одговора) под бројем 2.

11) Питање:

Познато је да се родбина и пријатељи побијених жртава не сећају имена страдалника, а да је велики број матичних књига уништен за време и после II светског рата. Колико су веродостојни подаци које добијете само на основу **неких статистика**? ...

Одговор:

Питање је веома некоректно јер имплицира да се подаци измишљају (**неких статистика**). Не ради се о „неким статистикама“ већ се подаци, ако су резултат истраживања и саопштења запослених у Музеју и сарадника Музеја, темеље на стварно утврђеним поименичним пописима људи, увек са знаком да је то до сада достигнути ниво пописаности, а не и коначни број. Наравно да историјска наука познаје и користи и статистичке методе. Када се ради о људским губицима, обзиром да пописи жртава рата нису дали дефинитивни одговор на питање броја жртава, користе се и подаци статистичко-демографских израчунавања демографских и стварних ратних губитака. Свако израчунавање демографских и стварних губитака подлеже критици, али на бази научне методологије статистичко-демографских научних дисциплина. И када се користе подаци статистичко-демографских израчунавања, то се увек нагласи и не дају се као стварно утврђени ратни губици. Када се дају подаци из Базе, тада се наглашава да је то „најмањи број“, да је стварни број

знатно виши, али да још увек нема комплетних података.

12) Питање:

У медијима се спомиње да Музеј жртва геноцида из Београда тврди да је у Јасеновачком систему хрватских логора истребљења Срба, Јевреја и Рома страдало нешто више од 90.000 особа јер са толико имена располаже Музеј. Молим вас да потврдите овај навод.

Одговор:

Није пракса Музеја да у медијима полемише око броја жртва и износи податке о стању Базе односно пописаности.

У саопштењима на научним скуповима и објављеним радовима запослених у Музеју ако се врши анализа и износе подаци из Базе, или за места рођења жртва, или за поједино место смрти, тада се увек наглашава да је то, како је назначено у претходном одговору, «најнижи број, испод кога није мање жртва», а да дефинитивни број није утврђен. Ако се ради о стратиштима система јасеновачких логора евидентирани број жртва је 84.898. Уз овај број напомињемо да се може додати још око 4.000 Јевреја исказаних у логору Ђаково (4.550, на Јеврејском гробљу у Ђакову покопано је 566 лица, а остали су одведени на ликвидацију у Јасеновац). Дакле не стоји констатација да „Музеј жртва геноцида из Београда тврди да је у Јасеновачком систему хрватских логора истребљења Срба, Јевреја и Рома страдало нешто више од 90.000 особа јер са толико имена располаже Музеј“, већ кажемо да толико имена имамо евидентирано, али да то није коначан број, да у овом моменту не можемо рећи колико је, али сигурно можемо рећи да је знатно већи. Такође наводимо и податак да наше анализе показују да је далеко већи број жртва рата у категорији коју колоквијално називамо „на кућном прагу“ (директни терор, масовни покољи, код куће итд.) него у институцијама државе (категорије: логори, затвори, депортације, принудни рад).

13) Питање:

Ваш сарадник покојни г. Драгоје Лукић је успео да прикупи имена близу 20.000 деце са Козаре која су страдала у Јасеновачком систему хрватских логора истребљења Срба, Јевреја и Рома, па се често наводи да је то број страдале деце. Шта је са осталом децом која су уморена?

Одговор:

У оквиру одговора на питање број 3. дати су и подаци о броју страдале деце у НДХ и у јасеновачким логорим.

Тврдња да је пок. Драгоје Лукић до податак о близу 20.000 ко-

зарачке деце, није тачна, јер је то податак за број деце у јасеновачким логорима (не само козарачке већ све деце, види: Драгоје Лукић, *Били су само деца, Јасеновац гробница 19.432 девојчице и дечака*, Бања Лука – Београд, 2000), а за број козарачке деце треба видети књиге и друге публикације Драгоја Лукића. *Рат и дјеца Козаре* (3. издање, Београд 1990), затим Драгоје Лукић и Јован Кесар, *Редни број смрти, Именословник 11.219 козарачке дјеце, Борба* специјално издање, Београд 1988.

14) Питање:

Колико у вашем Музеју има сарадника који се баве истраживачким радом и какве су њихове квалификације (молим без навођења личних имена и података)?

Одговор:

Музеј жртава геноцида је институција основана на основу Закона о оснивању Музеја жртава геноцида (*Службени гласник РС* бр. 49/92), финансирана је из Буџета Републике Србије путем Министарства за културу, које има ингеренције надзора (законски, програмски и финансијски, а законом утврђени органи стручни надзор) и коме се достављају програми, финансијски планови и извештаји.

Међународна комисија у чије име је послан овај низ питања не спада у институције надзора.

Одговори које је Живановић добио нису имали никаквог ефекта јер је он наредних година своју „причу“ проширивао новим „бисерима“ које је читалачка и телевизијска публика лако и безрезервно прихватала.

После једног од бројних Живановићевог интервјуа објављеног почетком маја 2016. године у *Вечерњим новостима* и реакције тадашњег директора а потписника ове студије случаја, он је дошао у Музеј и био угошћен по домаћинском обичају. Наравно да је том приликом било речи и о садржају поменутог интервјуа.

Већ сутрадан Живановић је наставио „по своме“ наводећи нове тврдње којима је и даље слуђивао публику и то траје до данашњих дана. На мети његових напада посебно су се нашли епископ пакрачко-славонски Јован, Музеј жртава геноцида и моја маленкост. Та харанга достиже врхунац последњих месеци 2019. године са Живановићевим захтевом за смену епископа Јована са положаја секретара Одбора за Јасеновац Светог архијерејског сабора Српске православне цркве и председника Управног одбора Музеја жртава геноцида и мене са позиције директора.

С обзиром на то да је харанга уследила услед различитих концепција – професионалне то јест научноистраживачке коју заступа Музеј жртава геноцида, и углавном шарлатанске, коју заступају Србољуб Живановић и његови следбеници – сматрам да моја реакција (објављена на сајту Музеја жртава геноцида и у писаној форми достављена Министарству културе и информација) заслужује да се објави у целини тим пре што је у основи свега расправа о Јасеновцу:

Осврт на харангу против Музеја жртава геноцида

Већ неколико година на интернету траје харанга против Музеја жртава геноцида то јест против мене као директора и епископа пакрачко-славонског Јована Ћулибрка као председника Управног одбора и Одбора за Јасеновац Светог архијерејског сабора Српске православне цркве. Тешко је навести који су све разлози за харангу. Може се само наслутити да је то залагање Музеја жртава геноцида за примену научних метода у истраживању ратних жртава и резултата до којих се долази, а што се коси са аматерским митоманско-романтичарским схватањем страдања српског народа, нарочито у систему концентрационих логора Јасеновац у времену Независне Државе Хрватске 1941–1945. године.

Текстови на интернету који обилују нападима најпре бивају постављени на сајтове „Борба за веру“ и „Јадовно“, а потом их преноси још неколико других.

Да би се разумела тврдња да је реч о харанги, требало би подсетити се следећих чињеница које је лако проверити.

Почетак скорашње харанге наговештен је 9. септембра у тексту „Како ће бити умањен број српских жртава у Јасеновцу – сценарио“ који је објављен на сајту „Борба за веру“. Наиме, у тексту је најављен некакав научни скуп који организује Музеј жртава геноцида 21–23. октобра у Народној библиотеци Србије, потом је поменута изјава др Ефраима Зурофа, директора Центра „Симон Визентал“, о броју јасеновачких жртава и констатовано да ће Српска православна црква „лећи на руду“ и благословити одрицање од дотадашње тврдње о 700.000 страдалника у Јасеновцу!

Тај текст је био знак за настављање харанге јер је већ 15. септембра на истом сајту објављен текст „Еп. славонски Јован Ћулибрк стално умањује број жртава геноцида у Јасеновцу“ који је потписао др Србољуб Живановић из Лондона. Имајући у виду његове године (87), моја сумња да текстове пише, додуше по систему „сору-paste“, неко други – то јест

рођака Драгана Мијатовић Томашевић, има основа, а што ћу доказати у наставку текста.

Истичем да су сви текстови са оптужбама против мене, епископа Јована и Музеја жртава геноцида постављани на сајту „Јадовно“ Душана Басташића, дипломираног стоматолога, власника НВО „Јадовно 1941“. Поред преношења туђих текстова он је протекла два месеца, на разним интернет порталима, под својим именом и презименом или псеудонимима, као коментатор неаргументовано и аматерски, критизерски нападао и делио лекције о томе шта је тачно и шта је истина о, на пример, броју страдалих у Јадовну и Јасеновцу. Не спорим његову стручност у стоматологији али тврдим да је потпуно некомпетентан за расправу о тој теми, и што је главно, он нема основна знања о историјској науци (а има и превише личних проблема).

Харанга је кулминирала 18. октобра 2019. године када је група нападача задобила подршку академика Василија Ђ. Крестића који је својим ауторитетом стао иза „Апела Српској православној цркви за одбрану светих јасеновачких новомученика“. Треба поменути да су међу потписницима били и Душан Басташић, Владимир Димитријевић, Александар Радић, Србољуб Живановић, Наташа Јовановић, Зоран Чворовић и други.

Судећи по местима боравка потписника лако је посумњати да су потписи сакупљани „на реч“, без ширег објашњавања. Међу њима има барем десеторо које сам на неки начин задужио и који добро знају шта радим у Музеју жртава геноцида па због тога, претпостављам, никако не би пристали да се њихово име злоупотребљава.

Апелаци су исказали своју „бригу“ због, како кажу. „драматичног смањивања броја јасеновачких новомученика“. Помислио сам да им је академик морао да разјасни да појам смањивање нема никакве основе јер број јасеновачких жртава никада и нико није веродостојно утврдио, а ни пописао имена и презимена страдалника па је немогуће умањити или увећати број! Убрзо сам схватио да сам много очекивао, јер поменути академик слабо познаје методологију истраживања, а нарочито кад је реч о жртвама у ратовима!

Сутрадан, 19. октобра, тројица (од 51) потписника (Владимир Димитријевић, Зоран Чворовић и Александар Радић) су осећали потребу да додатно (најпре себи) разјасне своје разлоге потписивања па су то и публиковани на сајту „Стање ствари“. А Радић се, ваљда да би био убедљивији, јавио на истом (свом) сајту 27. октобра.

Новинар франкфуртских *Вести* Ђорђе Баровић схватио је про-

блем броја жртава у Јасеновцу као озбиљан раздор у српској јавности и о томе неколико дана касније, 23. октобра, објавио текст „Србе дели и Јасеновац“.

Да се нисам уплашио (бледог и испразног а изнад свега непотребног) апела показао сам својим одговором насловљеним са „Академику Крестићу и иним 51 потписнику Апела за одбрану новомученика јасеновачких“. Тај мој коментар поставио је један сајт – „Стање ствари“, 25. октобра!

Онда се 29. октобра огласио академик Василије Ђ. Крестић текстом „Зашто сам потписао Апел за одбрану светих српских новомученика јасеновачких“, у коме је неуспело покушавао да покаже да он није творац и иницијатор харанге против Музеја жртава геноцида. Познато је да овај историчар хрватско-угарске историје 19. века не воли да полемисхе, јер му више годи да са некаквих „академских“ висина дели лекције. То је показао и у поменутом, иначе кратком тексту, иако је моје име поменуо седам (7) пута директно и једном индиректно уз тираду речи које не доликују једној особи његових година и звања. Крестић је, наиме, оптуживши мене и епископа Јована за „нестручан и вишеструко штетан“ рад затражио да се то заустави нагласивши: „Ако се то не догоди последице неће изостати, а одговорни ће бити они који су позвани да стану на пут злу које је из дана у дан све очигледније“. Те речи су биле позив на даљу хајку против нас па је продужена наша сатанизација у јавности.

У међувремену, харанга је увелико трајала с тим што је сада пронађен још један повод. Реч је о новој књизи под знаком Музеја жртава геноцида: Душан Никодијевић, *Између броја и жртве – Прилог проучавању броја жртава у систему концентрационог логора Јасеновац*, о којој су у Народној библиотеци Србије 21. октобра говорили др Предраг Ј. Марковић, директор Института за савремену историју, и др Срђа Трифковић, професор бањалучког Факултета политичких наука. На овом месту морам да нагласим да је и пре појаве књиге из штампарије академик Крестић њен садржај оквалификовао негативним речима!?!

У харангу се 8. новембра укључио и недељник *Печат* са текстом „Историчар на задатку“, који је потписала новинарка Наташа Јовановић, у коме је исказан приземан ниво речника којим располаже ауторка уз навођење неколико крупних неистина и императивну претњу да жртве не треба пописивати, јер је одавно утврђен њихов број!

Харанга је задобила посебан замах када је раније поменута Драгана Мијатовић Томашевић, школована масерка, која се представља као директорка НВО „Jasenovac and Holocaust Memorial foundation“, реги-

строване у Лондону, 7. новембра упутила мени електронску поруку у којој су прве речи биле „Dragi Veljko“. На овом месту бих да поменути придев разјасним: никада нисам упознао поменућу особу, само сам јуна 2015. с њом два пута разговарао телефоном и тих дана послао електронском поштом писмо о могућностима припреме изложбе о страдању српске деце у Независној Држави Хрватској и њено приказивање у Лондону, али никада нисам добио одговор.

То писмо је вероватно њој послужило као основа за срдечно обраћање у поменућу поруци. Нагласила је свој критички однос према Душану Басташићу, потом је кренула да коментарише мој текст о том стоматологу па је, после закључка да је њу моје писање веома ужаснуло, ни мање ни више, затражила од мене да поднесем оставку на место директора Музеја?!? Потом је додала да не жели да се оглашава у јавности речима против мене. Своју поруку је завршила речима: „Pozdrav Dragana“!

То упозорење да би се могла огласити остварила је, додуше, електронским писмом упућеним 7. новембра Владану Вукосављевићу, министру културе и информисања. Индикативно је да је то писмо упућено са електронске адресе др Србољуба Живановића, што указује који су главни „играчи у тиму“ за харангу!

Писмо је, по природи ствари, сутрадан прослеђено мени што сам протумачио као добру прилику да веома детаљно објасним харангу. Био бих неморалан и непрофесионалан као би цитирао делове тог, понављам приватног, писма, стога ћу напоменути само да ми поменућа госпођа из Лондона замера што се оглашавам о др Гидеону Грајфу, а навела је некакве заслуге др Србољуба Живановића у ископавању стратишта и гробишта у Јасеновцу и Градини 1964. године приговоривши мени да ја то не признајем и уважавам, и на крају је од министра Вукосављевића захтевала моју смену, запретила припремом материјала за тужбу, и закључила: „Izbice skandal ponovo koji ce trajno narusiti ugled kako Muzeja tako i svih nas“.

Док сам припремао одговор Министарству културе и информисања, „претња“ госпође Томашевић је почела да се остварује: НВО „Јадовно 1941“ је 13. новембра на свом порталу објавило бруталну лаж – вест да сам смењен. Ради разумевања да је реч о групи истомисленика на овом месту истичем да су сви текстови који садрже оптужбе против мене, епископа Јована и Музеја жртава геноцида постављани на сајту „Јадовно“ стоматолога Душана Басташића.

Вест коју је он поставио на свом сајту гласи: „Удружење Јадовно 1941. сазнаје из неформалних извора, да је на иницијативу Министар-

ства културе и информисања Владе Републике Србије, у току процедура за смену Вељка Ђурића Мишине са места директора Музеја жртава геноцида. По истом извору, разлог смене је „умањивање броја жртава у систему концентрационих логора Јасеновац“, које у последње време пропагира група историчара из тог музеја и председник Управног одбора Музеја жртава геноцида владика Јован Ђулибрк, уједно и председник Одбора за Јасеновац САС СПЦ“.

Та измишљена, спинована вест је, по већ разрађеној шеми, истога дана или сутрадан пренета и на другим сајтовима, додуше нешто другачијим речима. Тако је портал „Стандард“ вест насловио са „Да ли је у току смена директора Музеја жртава геноцида?“, на сајту „Тамо далеко“ је писало: „Смењен директор Музеја жртава геноцида?“, док је „Србин инфо“ био директан, као да се догађај догодио: „Смењен директор Музеја жртава геноцида“!

Свој одговор Министарству културе и информисања послао сам 12. новембра и то на електронску адресу са које сам добио писмо из Лондона.

Уобичајено је да руководства установа које финансира Министарство културе и информисања разговарају са представницима истог министарства о плановима и програмима рада за наредну годину. У том контексту и ја сам добио позив да 18. новембра образложим финансијски план Музеја за 2020. годину. С обзиром на обострану потребу да се та прилика искористи и за разговор о харанги против Музеја, то се и десило при крају разговора. С обзиром на то да је садржај састанка био интерне природе не желим да износим детаље осим да нагласим да су моји саговорници оценили да је финансијску план за 2020. годину реалан (али су истакли да ће реализација зависити од укупних средстава која ће бити одобрена том министарству).

Други део разговора односио се на коментаре писма поменуте госпође из Лондона па сам искористио прилику да наведем бројне чињенице о харанги и учесницима са посебним освртом на значај одређених личности у историјској науци и култури сећања.

Комплексност проблема и снага харанге, дају ми за право да наведем неколико делова свог одговора, јер би они код нормалног света требало да појасне одређене недоумице па то чиним у наставку:

Музеј жртава геноцида је основан 1991. а регистрован 1995. године са седиштем у Крагујевцу. До данас нису решени проблеми адекватног канцеларијског смештаја, потребног броја радника, музејске поставке...

Први директор био је правник др Милан Булајић, пензионисани радник Савезног секретаријата за иностране послове, потом је 2002. године постављен Ненад Ђорђевић у статусу вршиоца дужности. Одлуком Владе Републике Србије од 2013. постављен сам у статусу вршиоца дужности директора, а после уобичајене процедуре конкурса и одлуке Управног одбора, коју је потврдило Министарство културе и информисања, Влада је пре две године, 2017. донела решење о мом именовану за директора.

У време Милана Булајића (1991–2002) није објављен ниједан наслов под знаком Музеја жртава геноцида. Познато је да је Булајић формирао НВО Фонд за истраживање геноцида у коме је Музеј био један од оснивача, али никада није разјашњено зашто је то учинио. После његовог смењивања он је покренуо судски спор и изгубио га. Без обзира на пресуду, он није вратио оно што је припадало Музеју, у првом реду архивску и музејску грађу.

Време управе историчара Ненада Ђорђевића (2002–2013), кустоса Спомен-парка '21. октобар' у Крагујевцу, дало је почетне резултате кроз организовање тематских изложби, проширење броја запослених, зачетак издаваштва са радовима из основне делатности Музеја (нешто више од десетак наслова)...

Од мог именовања 2013. године започео је период нове политике засноване на основу личног 16-годишњег рада у Историјском музеју Србије, 10-годишњег рада на Филозофском факултету Универзитета у Приштини, познавању архивске и библиотечке струке, и коју сам детаљно изложио и образложио у време именовања. Од почетка сам покушавао да разрешим проблем адресе, стално запосленог рачуновође, музејског депоа, проширење броја канцеларија...

Као директор имао сам до данас веома јасну подршку Управног одбора, сви финансијски извештаји су били прихваћени, годишњи планови су добијали подршку Министарства културе и информисања и никада није било никаквих проблема.

Основна делатност из Закона о оснивању Музеја жртава геноцида проширена је на цео 20. век, то јест од балканских ратова 1912–1913. до агресије НАТО пакта на СР Југославију 1999. године.

Музеј је усталио обележавање два велика страдања: 22. април и 21. октобар када бива представљен стручни часопис *Годишњак за истраживање геноцида*, уз нова издања и отварање пригодне тематске изложбе.

Започета је сарадња са Удружењем ликовних уметника Срби-

је, успостављени су контакти са готово свим сродним институцијама у Српској, а која се види првенствено кроз организовање изложби, саиздаваштво, размену знања и литературе.

У протеклих пет-шест година објављено је више од тридесет наслова у форми самосталних издања или у сарадњи са разним институцијама (институтима, архивима, локалним самоуправама и појединцима).

Посебно место у фондовима Музеја чине поклони десетак особа који су своје личне архиве, библиотеке и разни музејски материјал предали. Тако су обogaћени фондови и збирке који су отворени за јавност и могу се користити по уобичајеној процедури. То је настављено и у току последњих година. Ревизија збирки и фондова одвија се по уобичајеном поступку и до сада није регистрован нестанак ниједног музејског предмета.

Музеј жртва геноцида је покренуо продукцију дугометражних документарних филмова („Пакао Независне Државе Хрватске“, „Концентрациони логор Земун“, при крају је и израда филма „Јасеновац“), који су, поред осталог, приказивани на државним телевизијама у Србији и Српској. Осим тога, Музеј је дао допринос у неколико запажених телевизијских емисија Радио-телевизији Србије и Радио-телевизији Републике Српске.

Музеј је отворен за сарадњу са свим оним који имају добре намере зарад истраживања одређених догађаја из прошлости, а то се остварује у разним формама. Најновији пример доприноса је помоћ пружена екипи која је урадила филм Дневник Диане Будисављевић. Не постоји особа, група, НВО или нешто слично коме Музеј није помогао према могућностима. Нема појединца који се пожалио на дочек или испраћај из канцеларија.

Посебни односи успостављени су са Удружењем деце логораша Јасеновац, са Одбором за Јасеновац Светог архијерејског сабора Српске православне цркве, Меморијалним центром Јад Вашем у Јерусалиму итд.

Музеј жртва геноцида је покренуо вишегодишњи пројекат „Енциклопедија геноцида у Независној Држави Хрватској 1941–1945. године“, и окупља бројне стручњаке (историчаре, правнике, економисте, историчаре уметности, теологе, демографе) са простора бивше Југославије и Енглеске, Немачке и Русије. У том контексту, као и због других научноистраживачких пројеката, Музеј је ангажовао четворо младих историчара, студената на докторским студијама.

Музеј је успоставио добре и обострано корисне односе са Саве-

зом јеврејских општина Србије и организацијама Рома и то је видљиво кроз заједничке пројекте из основне делатности, то јест истраживање страдања, израду библиографија и припрему пројеката.

Музеј жртава геноцида има своје угледно место међу сродним установама.

Музеј је на више начина заинтересован за учешће у меморијализацији Сајмишта на Новом Београду и у том програму започео је процес добијања зграде такозвани *Чехословачки павиљон*, што ће створити знатно боље услове рада. У том контексту, очекујемо да ће Музеј добити матичност и надлежност у култури сећања па све то указује на статус и поверење које има од друштва и државе.

У жељи да буде присутан на такозваним друштвеним мрежама на интернету Музеј има свој званични сајт и одговарајућу презентацију чија је концепција направљена по узору неколико познатих меморијала у свету (Аушвиц, Јад Вашем) и има приличан број посетилаца.

Активности Музеја видљиве су и у медијима (радио и телевизијским програмима у Србији, Српској и Црној Гори, новинама, на бројним интернет сајтовима).

То је општепозната слика Музеја жртава геноцида. Постоји још нешто а што је знатно мање видљиво, осим на разноразним интернет порталима.“

Додатна појашњења везана за харангу и садржај мог одговора довела су до закључка да нема никаквих разлога за било какав поступак против мене па ми је истовремено дата подршка за даљи рад.

Не знам шта ће Министарство културе и информисања радити по питању личних порука, а ја знам да се нећу више бавити поменути апелацијама и харангерима. Али, ако се огласе нећу им прећутати ниједну паушалну оптужбу без покрића и да ћу им увек одговорити како већ заслужују, јер је једна од мојих обавеза да браним Музеј жртава геноцида и себе.

И сад је време да се вратим на почетак: Музеј жртава геноцида као научноистраживачка установа од посебног значаја неће се бавити пребројавањем жртава већ ће, користећи познате и нове принципе у методологији, иницирати пројекте у којима ће се, колико то комплексност посла дозвољава, пописивати жртве ратова и, с времена на време, обзнањивати резултате и при том непрестано напомињати да је реч о доњим границама процена броја и тврдити да је из сијасет разлога (првенствено политичких) немогуће утврдити тачне податке!

Само име портала „Борба за веру“ указује на нешто узвишено и духовно, међутим, садржај текстова објављених на њему показује личну нетрпељивост према другим што се огледа у примесима секташтва и ригидности. Но, и поред свега тога, у случају Србољуба Живановића и аутора ове студије (у својству директора Музеја жртва геноцида) уредници сајта су показали извесну дозу поштовања која се видела у ограниченој полемици у периоду 2017–2019. година. Ти текстови се могу лако пронаћи најпростијом претрагом по имену. У контексту ове студије, а у циљу указивања на примере хроничне недоследности Србољуба Живановића преносим четири текста. Почело је после мог текста објављеног на сајту Нове српске политичке мисли (НСПМ) али Живановић није послао на уредника овог сајта свој коментар већ је то дао сајту „Борба за веру“:

Вељко Ђурић Мишина, „Још једном о броју жртва у Јасеновцу“, НСПМ, 20. април 2017.

Још мало о броју жртва о Јасеновцу

За који дан биће обележена годишњица пробоја последњих заточеника концентрационог логора Јасеновац 22. априла 1945. године. Треба очекивати бројне текстове, радио и телевизијске емисије... Говориће позвани по новинарској процени о знању теме... Најчешће ће се помињати бројке страдалника. Неће се, нажалост, чути ниједна нова чињеница која, на пример, може допринети расветљењу размера зла и броју злочинаца!

Тешко је утврдити када је настала мудрост коју је знаменити Иво Андрић записао: „Када дођу тешка времена, паметни заћуте, будале проговоре а фукара влада“!

У овим туробним временима једноумља удробљеног у меку англоамеричку окупацију, с времена на време преко разних медија пласирају се сензационалне „истине“ о прошлости које одмах усталасају јавност, обично су то личности са бројним звањима што аутоматски треба да сугерише да у њихове тврдње не би требало сумњати. На интернету се одмах јаве они свезнајући са својим коментарима пуним хвалоспева и понеком негативном оценом.

Ја сам школовани историчар, са докторатом „Српска православна црква 1941–1945. године“, објавио сам десетак књига и педесетак научних радова углавном из новије историје српског народа и Српске право-

славне цркве, урадио три окументарна филма итд. Руководилац сам Музеја жртава геноцида, институције која је створена пре нешто више од две деценије. Настојим да у оквирима струке издигнем Музеј и ставим га на место које му припада у историјској науци, музеологији и архивистици. Све ово наводим да бројним неверницима ставим до знања да сам нешто добро и корисно урадио!

У контексту прича о Јасеновцу написао сам дужи текст и објавио га 4. августа 2016. на овом сајту. Наслов само по себи казује много: „Шта би требало знати пре разговора о броју страдалих у Јасеновцу“.

Читајући објављене коментаре стекао сам утисак да се мало који читалац удубио у наслов. А одатле се креће у читање! Запитао сам се који је образовни ниво коментатора који своја знања пласирају из дубоке интернетске илегале. Или су то такозвани ботови – плаћеници који одвлаче пажњу од основне теме одређеног прилога. Да не дужим: нису они проблем кад су у питању велике трагедије које су задесиле српски народ у ратовима 20. века! Проблем су они са великим и звучним титулама, али са малим знањем теме!

Не спорим никоме право да говори, чак и глупости. Спорим корисност тога!

Протеклих месеци поново је на српској страни у одређеним медијима „хит“ антрополог академик проф. др Србољуб Живановић са својим тврдњама о броју јасеновачких и других ратних жртава.

Србољуб Живановић 1964. године био је млади асистент Завода за анатомију Медицинског факултета у Новом Саду. Почетком године, вољом и дозволом високих партијских и државних (значи и безбедносних) структура, постављен је за члана нарочите комисије заједно са Видом Бродар (стручни сарадник Института за биологију Универзитета у Љубљани) и Антоном Погачником (асистент Антрополошког одсека Биотехничког факултета Универзитета у Љубљани). Та тројка требало је да изврши одређена ископавања у Јасеновцу и да све то буде фотографисано и снимљено филмском камером. Свакога дана екипа је морала да састави дневник рада а на крају нарочити извештај. Тај документ, потписан 27. септембра 1964. године у Јасеновцу, сачуван је у архивској грађи налогодавца поменутих радова. У тим доступним јавности и објављеним документима (зборник *Catena Mundi*, 1, Краљево 1991, стр. 766–786) види се нешто сасвим друго од оног што последњих година Живановић прича, другачије речено: обмањује јавност! Осим осталог, он свесно искривљује чињенице кад помиње време ископавања, број и врсте сонди, о пронађеним остацима некадашњих заточеника...

На самом крају поменутог извештаја, истраживачи су нагласили: „На крају би желели подвући, да на основу недовољних података не би могли дати ни приближан број погубљених жртава на подручју самог логора, јер истражена површина сонди није довољна у односу на велики број и опсег масовних гробница.“

Живановић понавља тврдњу о 700.000 страдалих Срба, 23.000 Јевреја и 80.000 Рома, односно 803.000 жртава у концлогору Јасеновац! Тврди да је у том логору усмрћено 110.000 деце. Најбољи познавалац те проблематике Драгоје Лукић је пописао 19.432 имена страдале деце старости до 14 године. (Према подацима којима располаже Музеј жртава геноцида, у Независној Држави Хрватској страдало је најмање 74.981 дете старости испод 14 године.)

Говорећи о одговорности Римокатоличке цркве у злочинима у Независној Држави Хрватској. Живановић помиње број од 1.371 њених свештеника тврдећи да су директно учествовали у злочинима. Додуше, он не помиње свој извор а то су тврдње покојног Милана Булајића, ничим утемељене и доказане.

И на овом месту још мало о Живановићу. Он у једном интервјуу тврди да му је причао извесни Србин из Аустралији, који је као дете био заточен у Јасеновцу и присуствовао злочину који је учинио надбискуп загребачки Алојзије Степинац над непознатим дететом. Зна се, међутим, поуздано да Степинац током свих ратних година није ишао даље од Јастребарског, а то је 40 километара од Загреба! Тачно је, међутим, нешто сасвим друго: у Јасеновцу је побијено најмање пет римокатоличких свештеника прогнаних из Словеније јер су се замерили хрватским властима. Убијено је и неколико српских православних свештеника. Логор у Јасеновцу је у лето 1942, према извесним документима, посетио архијереј Руске заграничне цркве Григориј Максимович Гермоген, кога је почетком априла 1942. године Анте Павелић поставио за поглавара Хрватске православне цркве коју је он, поглавник, и формирао.

На годишњицу проглашења Независне Државе Хрватске огласио се и историчар академик проф. др Василије Крестић, добар познавалац српско-хрватских односа у 19. веку. Он је у интервјуу агенцији Срна објављеном 10. априла (који се може лако пронаћи на интернету, па и на овом сајту), кад је реч о броју страдалих, осим осталог, према новинару који је с њим разговарао, после констатације „да се чињенице о жртвама НДХ у Јасеновцу и безбројним јамама и стратиштима налазе у документима њемачких официра, као и да је експертска комисија састављена од Хрвата још 1945. године изнијела податак да је у Јасеновцу страдало

500.000 људи“, био изричит: „Ту су бројне јаме, стратишта, логори. Имамо тачне пописе, колико их је убијено, ножем, сјекиром... Од 700.000 до милион Срба убијено је у НДХ“!

На овом месту морам да угледном академику поставим неколико питања мада знам да он неће на њих одговорити: Ко је и када урадио тачне пописе страдалника? Где се они налазе? Зашто нису доступни јавности? Да ли је његова тврдња о тачном броју „од 700.000 до милион Срба“ произишла из дела претходне реченице „имамо тачне пописе“?

Тврдим да до данашњег дана ниједна катедра за историју Југославије, ниједан институт, ниједан архив и ниједан музеј није састављао научноистраживачке пројекте о жртвама Другог светског рата. Основни разлог тога могао је да буде политичке природе. Данас нема Југославије ни комунистичке власти. О политичкој подршци таквим пројектима у савременој Србији не желим да говорим. Они су препуштени појединцима! Тако је, примера ради, 30. септембра 2016. године Драган Цветковић из Музеја жртава геноцида одбранио докторску дисертацију „Губици припадника партизанског покрета са територије Југославије 1941–1945“.

Музеј жртава геноцида, у оквиру своје основне делатности, ангажовао је магистра историјских наука Душана Никодијевића, радника Народне библиотеке Србије, да истражи сва сведочења преживелих заточеника Јасеновца и на основу тога сачини нарочите табеле са подацима минималних и максималних бројева страдалника. Приликом договарања, схватајући да извори те врсте нису примарни, закључили смо да је то за почетак методолошки исправан пут, први корак са конкретним чињеницама које касније треба укрштати са многим подацима из других извора. Но, то је други научноистраживачки пројекат!

Први део договореног научноистраживачког пројекта господина Никодијевића односио се на период август–децембар 1941. године и објављен је у *Годишњаку за истраживање геноцида* (бр. 8 за 2016, стр. 169–213), и може се пронаћи и на сајту Музеја жртава геноцида. Други део односи се на 1942. годину, и биће објављен у новом броју поменутог часописа (бр. 9 за 2017. годину, стр. 95–117). У раду је истраживање за преостале ратне године.

Никодијевићев рад је први корак у методологији научноистраживачких пројеката. Други је преглед сачуване и доступне архивске грађе. Следећи кораци припадају статистичарима, демографима... А тек онда можемо да говоримо о приближним бројевима страдалих јер тачне бројеве никада и нико неће утврдити!

На крају мали, искрени савет Живановићу, Крестићу и њима сличним:

Оставите се прича о темама којима се нисте бавили у протеклих више од пола века, јер ћете својим речима нанети само још више штете. Препустите то онима којима је то струка и обавеза, а таквих, верујте ми, има међу млађим и школованим Србима!

Проф. др С. Живановић, „Поводом увреда и неистина које је јавно изрекао Вељко Ђурић Мишина“, *Борба за веру*, 27. април 2017. године⁶

У својим излагањима, које је пренело више медија у Србији Вељко Ђурић Мишина, Директор Музеја геноцида у Београду, је изјавио следеће: „Србољуб Живановић је 1964. године био млађи асистент Завода за анатомију Медицинског факултета у Новом Саду. Почетком године, вољом и дозволом високих политичких и државних (значи и безбедносних) структура, постављен је за члана нарочите комисије...“ (није тачно) „...да све то буде фотографисано и снимљено филмском камером“... (није тачно) „...у тим доступним јавности документима види се нешто сасвим друго од онога што последњих година Живановић прича, другим речима обмањује јавност“ (то је чиста увреда). „Он осим тога свесно искривљује чињенице.“

Ове увреде и неистине упућене мени, академику госодину Василју Крестићу и другима који се баве проблемом хрватских логора смрти, Вељко Ђурић Мишина показује своје незнање. Њему није познато ни оно што су радили његови предходници на месту директора Музеја геноцида у Београду. Изгледа да није читао ни Зборнике излагања и дискусија са шест Међинародних конференција о Јасеновцу одржаних у Њујорку, Јерусалиму и Бања Луци који су објављени на енглеском и на српском језику, у виду дебелих књига. Нису му познати ни разговори са преживелим логорашима Јасеновца, а дискови са тим интервјуима су предати његовом музеју. Он се позива на два дела извештаја објављених у „Катена

⁶ „Ауторски“ текстови Србољуба Живановића су писани на латиничној тастатури па их уредници сајтова пребацују на ћирилицу. Уредници, међутим, не дирају бројне грешке у тексту. Пажљивим упоређивањем неколико скорашњих Живановићевих текстова лако се уочава савремена метода писања позната под називом „copy – paste“ па се и исте грешке понављају. Овај текст је добар пример за ову тврдњу! Живановић као школован и образован човек тешко да би правио бројне грешке па је могуће претпоставити да га је нека друга (полуписмена) особа писала. Питање ауторства текстова које је потписивао Србољуб Живановић има више основа: његова животна доб, бројне грешке које не прави образовани човек, бројни примери да се поједини комплетни пасуси реплицирају у више текстова... Посебно место у овом контексту имају писма Драгане Томашевић Министарству културе и информисања која је слала са Живановићеве електронске поште што може бити и одговор на питање ауторства.

Мунди“, који нису потпуни. Цео Извештај је објављен на међународној конференцији о Јасеновцу на којој је био присутан и директор Музеја геноцида из Београда (ради се о Милану Булајићу – *примедба приређивача*). Говорећи о броју жртава Јасеновачког система хрватских логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома, Међународна комисија за истину о Јасеновцу (у којој није било представника ни Срба ни Хрвата) је утврдила да су римокатолици Хрвати у том систему логора за истребљење убили преко 700 000 Срба, 23 000 Јевреја и 80 000 Рома, међу којима је било 110 000 деце испод 14 година старости. На Међународној конференцији о Јасеновцу, на којој су утврђени ти бројеви, био је присутан и директор Музеја геноцида из Београда и садашњи епископ Славонски г. Јобан Ћулибрк. Никада нису дигли свој глас против те одлуке.

Ја лично знам да се никада неће утврдити тачан поименичан број жртава Јасеновца, јер не знамо колико је нерођене деце извађено из утроба мајки, не знамо колико је особа спаљено у Паћилијевом крематоријуму, не знамо колико је жртава скувано у казанима за прављење сапуна, који су се тада налазили у Доњој Градини, не знамо ни колико су лешева однеле воде Саве и Дунава, колико је лешева избачених на обале сахрањено на локалним гробљима као НН особе итд. Ја сам лично месецима гледао те лешеве које је носио Дунав. Не знамо ни колико су лешева Хрвати извадили из масовних гробница и спалили. Зна се само да је нађено два вагона пепела приликом ослобађења Јасеновца, итд.

Мени је лично причао Драгојло Лукић да је нашао близу 20 000 жена и деце које су Хрвати покупили са Козаре. Међутим, то нису биле све жртве деце побијене у Јасеновачком систему логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома. Тачан број је утврдила Међународна конференција о Јасеновцу. Сви статистичари (од којих већина никада није посетила ни Јасеновац, ни Доњу Градину) заснивају своје рачуне на попису из 1931. године и на разним предвиђањима. Они не поседују стварне чињенице о броју жртава. Све ово је добро познато Вељку Ђурићу Мишини. Међутим, он, вероватно, ради личне користи, покушава да вређањем научника направи неку личну корист.

Ових дана је Музеј геноцида из Београда организовао једну веома слабу, бедну и неодговорну изложбу о Јасеновцу, у престижној галерији Прогрес у Београду, на којој посетиоци нису били у стању да виде ништа од материјала о геноциду над Србима, Јеврејима и Ромима којим овај музеј располаже. Главни организатор ове изложбе је Вељко Ђурић Мишина.

Сматрам да господину Мишини, као директору Музеја геноцида

у Београду остаје да се извини свима онима које је својим неодговорним изјавама у јавности увредио и да се одрекне неистина које је изговорио, јер му се може десити да се против њега поведе судски поступак, пошто он представља јавну личност.

Вељко Ђурић Мишина, „Докле ће стари господин Живановић да подваљује о теми о којој ништа не зна“, *Борба за веру*, 5. мај 2017.

После читања реакције академика проф. др Србољуба Живановића насловљене „Поводом увреда и неистина које је јавно изрекао Вељко Ђурић Мишина“ на мој текст „Неспретна подметања и лажи проф. др Србољуба Живановића“ тешко је контролисати тастатуру, односно писати коментар а остати у границама пристojности без обзира на његове речи као што су, на пример, „грозна увреда“, „неуспела и срамна изложба“ и тако даље. Ипак, без обзира на то што поштујем дубоке године господина Живановића, морам да употребим реч фолирант (онај који свесно обмањује), мада би реч лажов била далеко исправнија.

У прилог квалитације „лажов“ нудим факсимил дела извештаја екипе истраживача Јасеновца и Доње Градине из 1964. године: *Catena Mundi*, I, ур. Предраг Ј. Драгић Кијук, Краљево, 1991, 769. Наиме, на тој страници дословно пише: „У току рада фотографисане су све фазе ископавања и сви налази, а поред тога посебна екипа вршила је снимање рада екипе“!

Да бих оправдао употребу речи „фолирант“ требало би да је докажем проверљивим чињеницама. Стога, пођимо редом:

1. У најригиднијим временима комунистичке власти крајем 1963. године, у партијском и државном врху одлучено је да се (највероватније зарад предстојећих разговора о наплати ратне штете од Савезне Републике Немачке) припреме конкретни подаци о жртвама које су страдале од припадника немачких војних формација и њихових савезника 1941–1945. године у Југославији. Стога је одлучено да се изврши попис који ће спровести Савезна пописна комисија уз помоћ републичких. У том контексту одлучено је да се обаве делимична истраживања гробишта у Јасеновцу и Градини.

И овом приликом понављам: ископавања су вршиле особе од нарочитог поверења ондашњих југословенских партијских и безбедоносних служби. О одлукама о попису и ископавањима има довољно доступне грађе у Архиву Југославије у Београду, фонд ССРНЈ, као и у

Архиву Босне и Херцеговине, истоимени фонд. Извештај екипе која је вршила ископавања могуће је пронаћи и у Историјском архиву Београда.

Добри познаваоци новије историје и политичког система комунистичке Југославије добро знају да је врх Партије био апсолутни господар. Тврдња старог господина Живановића да је ископавање иницирало удружење логораша је измишљотина. Узгред, зна ли поменути господин када је формирано поменуто удружење, да ли је било јединствено или у свакој републици по једно и тако даље?

2. Стари господин Живановић више од деценије упорно помиње некакву Међународну комисију за истину о Јасеновцу и њене „закључке“. Узгред, знају ли чланови те „комисије“ да наброје десет имена страдалника у Јасеновцу! Да су прочитали податке хрватске Јавне установе спомен-подручја „Јасеновац“ видели би нешто више од 83.000 имена и презимена страдалника. (Мало ли је и толико!) Више имена и презимена има на сајту *Jasenovac research institut* у Њујорку! Музеј жртава геноцида објавио је на интернету своје поједине базе података. Нисам бројао имена и презимена. Али, знам да их нема 803.000!

Није место ни време, додуше ни ниво мог опонента, да расправљамо о методологији истраживања ратних губитака. Узгред, можда би о тој методологији могао да старог господина подучи академик Василије Крестић, додуше под условом да и он зна ту тему!

3. Стари господин Живановић написа и овакве речи: „Поставља се питање да ли је господин Ђурић Мишина погодна особа да и даље обавља дужност директора у Музеју геноцида у Београду, после својих напада на академика Василија Крестића, Виктора Новака и Србољуба Живановића“. Морам да га најпре упитам зашто и овом приликом подмеће јер ја у свом тексту нисам поменуо Виктора Новака. Друго, какве везе има Василије Крестић са истраживањем ратних жртава, а о Јасеновцу да и не говорим? Тачно је да сам споменуо Крестића, али у сасвим другом контексту!

Судећи по помињању треће личности у овом контексту јасно је да стари господин Живановић није писао текст „Одговор проф. др Вељку Ђурићу Мишини“. У прилог тврдње иде и неколико следећих реченица: „Мени је познато да никада нећемо поименично да утврдимо број жртава у јасеновачком систему хрватских логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома, јер не знамо колико је жртава скувано у казанима за прављење сапуна, не знамо колико је нерођене деце извађено из утроба мајки и убијено, не знамо колико је жртава бачено у Паћилијеву пећ и спаљено, не знамо колико је лешева избачео на обале Саве и Дунава и сахрањено на локалним гробљима као НН особе. Ја сам лично месецима гледао

лешеве из Јасеновца како плутају Дунавом итд.“ Исти цитат, са свим словним грешкама, могуће је пронаћи у његовим другим текстовима о Јасеновцу. Стога се да закључити да то уместо њега пише неко други, истог незнања и количине злобе...

4. Злобне речи о „неуспелој и срамној изложби“ не бих коментаришао осим питања: Ко је од 1945. године, у некадашњој Југославији и садашњој Србији, у исти контекст српског страдања ставио Јадовно, Јасеновац, Козару и Сајмиште! Живановић? Крестић?

5. Сугестија старог господина Живановића да треба да поднесем оставку на положај директора је, најпростије речено, подла: ја сам школовани историчар, имам више од три деценије искуства у музеологији, архивистици, просвети и стекао сам своје место у тим струкама. На положај в. д. директора поставила ме је Влада и она ме може разрешити.

6. Тврдња старог господина Живановића да сам се „супротставио изложби о Јасеновцу приређеној у Народној скупштини Републике Србије“ је још једна намерна подвала. Прво, сматрам да су у истој равни оно испред и у холу Скупштине а то је, најпростије речено, ругање здравој памети и спрдање са струком и трагедијом! Узгред, рецензију за оно у холу Скупштине, према писању *Политике*, дао је академик Василије Крестић, (вероватно) за добре паре!

На крају савет старом господину Живановићу: када сте у Лондону, шетајте мало по оном њиховом чувеном парку, јер тамо можете до миле воље говорити глупости. Нас који нешто знамо, а ту убрајам и себе, и то смо донекле показали у разним приликама, оставите на миру. Уосталом, шта сте о теми о којој расправљамо – о Јасеновцу – за протеклих пет деценија урадили кроз научноистраживачки посао да би данас и сутра могло да се каже да је врхунски допринос разјашњењу узрока, размера и последица великог страдања српског народа у 20. веку!

Академик С. Живановић, „Еп. Славонски Јован Ћулибрк стално умањује број жртава у Јасеновцу“, *Борба за веру*, 15. септембар 2019.

Епископ славонски Јован Ћулибрк, загребачки ђак, кога паћа влада Републике Хрватске, стално се труди да умањи број жртава које су побили Хрвати и муслимани у Јасеновцу и Доњој Градини, стратишту на босанској страни реке Саве.

Он не поседује никакве доказе за своје тврдње, посто никада није ископавао масовне гробнице жртава хрватског геноцида над Србима,

Јеврејима и Ромима, није лично посматрао лешеве из Јасеновца који су годинама пловили Савом и Дунавом итд. Ослања се на радове савремених хрватских „историчара“ који покушавају да умање број жртава и да прогласе концентрациони логор у Јасеновцу за „радни логор“.

Џулибрк је боравио преко 10 година у Израелу, где је радио свој магистарски рад, за који је просечном студенту потребно 1 до 2 године да га уради. Он потпуно игнорише радове стручњака из Јад Вашем музеја у Јерусалиму и радове бројних музеја холокауста у Израелу.

Нажалост, он се наметнуо СПЦ и влади Србије као „стручњак“ за холокауст, па је тако постао епископ СПЦ, председник Управног одбора Музеја геноциде у Београду, руководиоца пројекта логора Старо Сајмиште у Земуну итд. Сада се спрема да у Народној библиотеци Србије у Београду одржи предавање о смањеном броју жртава у Јасеновцу.

Скуп у Народној библиотеци Србије у Београду, 21. октобра ове године, организује Музеј геноцида из Београда чији је директор Вељко Ђурић Мишина, који мора да слуша епископа Ђулибрка који је председник Управног одбора Музеја.

Иначе, Вељко Ђурић Мишина је историчар који никада није ископавао масовне гробнице жртава у Јасеновцу, није гледао лешеве како плове Савом и Дунавом, а као историчар бира и објављује она документа која поткрепљују његове тврдње. Он потпуно игнорише налазе статистичара, официра и обавештајаца из Словеније, Немачке, Италије и Хрватске уколико су у супротности са његовим мишљењем. Познато је да Немачки обавештајци и официри који су писали своје извештаје Хитлеру и својим претпостављенима никада нису лагали.

Ђурић Мишина се ослања на неуспелу анкету коју је чак и тадашња комунистичка влада Југославије одбацила као непотпуну и неистиниту. Зато покушава да прикаже да је број жртава у Јасеновцу био далеко мањи.

Све овакве тврдње су сасвим у супротности политици државе Србије која се бори против покушаја Републике Хрватске да умањи број жртава у Јасеновцу, да Јасеновац прогласи за „радни логор“ у коме су наводно комунисти убијали Хрвате, да прогласи Србе за фашисте и сл.

Лешеве жртава које су Хрвати и муслимани побили у Јасеновцу и у стратишту у Доњој Градини, на боснаској страни реке Саве ношени су водама Саве и Дунава током више година. Ја сам лично посматрао те лешеве.

У једном периоду је проток реке Саве код Београда био толико загушен лешевима да су Немци морали минама да разбијају нагомилане

лешеве, а смрад од распаднутих лешева се ширио целим Београдом. Ја се тога добро сећам.

Такође се сећам да је Црвени Крст Србије делио сапун направљен од скуваних лешева, јер су Хрвати кували лешеве Срба да би правили сапун. Казани за кување лешева Срба и и сада се могу видети у Доњој Градини. Када су жене сазнале да је тај сапун направљен од љсдке масти, нико више није хтео да узима тај сапун.

Ја сам лично ископавао масовне гробнице у Јасеновцу и у Доњој Градини још 1964. године. Мене је за рад у Јасеновцу и у Доној Градини припремао професор судске медицине Свеучилиста у Загребу Др. Анте Премеру. Он је као противник Павелића и њгове политике био заточен у Јасеновцу, па је очима стручњака посматрао све злочине. Њега су приморавали да вади лешеве зртава из масовних гробница и да их спаљује да би се умањио траг злочина који су починили Хрвати у Јасеновцу. Када су борци Народно-ослободилачке војске ушли у логор у Јасеновцу, затекли су преко два вагона пепела од спаљених лешева.

Ја знам да нико никада неће моћи да тачно попише све жртве хрватског геноцида против Срба, Јевреја и Роме, јер не знамо колико је лешева бачено у реку Саву, колико је лешева сахрањено на локалним гробљима као НН особе, не знамо колико је живих и мртвих особа спаљено у Паћилијевом крематоријуму, колико је људи скувано у казанима за прављење сапуна, колико је нерођене деце извађено из утроба мајки, колико је укопано у насипе дуж Саве, колико је потопљено у језеру код садашњег споменика, колико је помрло од глади, зиме, инфекција, инфестација итд.

Сваки покушај да се умањи број жртава побијених у Јасеновцу и у Доњој Градини мора бити неуспешан.

Мене чуди да је Народна библиотека Србије у Београду пристала да се у њеним просторијама одржи скуп најављен за 21 октобар. Овај скуп је потпуно у супротности са оним што је рекао Председник Србије Александар Вучић говорећи у Дрвару. Нико не може да да смањује број жртава и да проглашава Србе за фашисте, када се зна да су се Срби увек борили против фашизма.

Академик Србољуб Живановић: Страдања Срба, Јевреја и Рома у јасеновачким логорима смрти, *Борба за веру*, 15. децембар 2020. године⁷

Пошто нове генерације Срба често заборављају шта се десило

⁷ Видети претходну фусноту!

са Србима у римокатоличкој Независној Држави Хрватској, и пошто о злочима римокатолика Хрвата ништа не уче у својим школама, морао сам да поново напишем нешто о ономе што сам лично видео приликом истраживања масовних гробница римокатоличког и хрватског терора у Јасеновцу и у Доњој Градини, 1964 године.

Неке владике Српске Православне Црквесада заборављају оно што је некада написао и објавио свети владика Николај Велимировић о жртвама српског народа у Хрватској. Он је био велики противник нациста, па су га Немци зато заточили у манастир Војловицу код Панчева, па затим у злогласни концентрационо логор у Дахау. По његовим речима тада му се јавио сам господ Исус Христос. Такође, поједине владике Српске Православне Цркве не читају на пример Меморандум из 1942 године острадању СПЦ током постојања Независне Државе Хрватске, од стране римокатолика Хрвата и свештеника римокатоличке цркве. Римокатолици Хрвати су тада побили све владике СПЦ и све свештенике (после свирепог мучења) који нису успели да избегну у Србију. У свим прогонима против Срба, Јевреја и Рома нарочито су се истицали свештеници римокатоличке цркве. Поред њих, злочине су вршили крижари, крижарке, часне сестре, орлови и други римокатолички активисти, посебно Фрањевци из Сирког Бријега, Мостара, Сарајева и других самостана. Наравно, римокатоличка црква се увек трудила да пикрије злочине свога свештенства и римокатолика Хрвата током више векова борбе против православља. у Аустроугарској царевини, као и за време постојања Југославије, као и у Независној држави Хрватској. На сличан начин су се римокатолици понашали и приликом грађанског рата у Југославији током деведесетих година, када су Срби масовно протерани из тадашње Републике Хрварске. Римокатолички свештеници и сада у Републици Хрватској воде непрестану борбу против свих Срба и Јевреја у Хрватској. За време постојања краљевине Југославије није се писало и говорило о злочинима Хрвата, римокатолика да се не би увредио Хрватски народ. Ни за време комунистичке диктатуре у Југолавији није се о томе говорило због политике тз. „братства и јединства“. У садашње време се о томе не говори због тз. „регионалне сарадње“. То недозвољава ни Европска Унија, НАТО и Американци. Тако су римокатоличке папе увек подржавале своје римокатолике Хрвате на штету Срба, Јевреја и Рома. На пример и кардинал Рацингер, када је постао папа је подржавао и благосиљао хрватске кољаце из Јасеновца и других места. Папа Јован Павле Други је беатификовао усташког злочинца, загребачког надбискуп-па Алојзија Степинца, кога сада слави цела Хрватска. Он је приликом

посете Бања Луци беатификовао главног идеолога усташтва Ханца Ивана Мерца и то баш у самостану Петрићевац из кога је фратар Вјекослав Мајсторовић - Томасевић извршио покољ српске деце у основној школи у Дракулици, у руднике Раковац итд. На целу Бања Луке се тада налазио и фрањевц Гутић, који је срушио саборну цркву у Бања Луци. О свему томе може се прочитати у Хрватској штампи из тог доба. Зна се да су римокатолички свештеници силовали девојке и младе жене, паа их после силовања убијали. Они су пљачкали Србе, Јевреје и Роме и чинили и друге злочине. Према америчким изворима (а они су преробили све немачке изворе) преко 140 римокатоличких свестеника је окрвавили своје руке. Злочине је уствари чинио сав хрватски народ и хрватска држава, која је донела најгрозније расистичке законе. Хрватски сељаци су убијали своје комшије Србе да би им отели летину, стоку, алат и да би се уселили у њихове куће. Хрватски ђаци су силовали своје учитељице. Исто су радили и студенти, интелектуалци, војска итд. Римокатоликиње Хрватице и сада уче своју децу да мрзе Србе, Јевреје и Роме. У НДХ Срби и Јевреји су морали да носе траке. Било им је забрањено да живе у појединим деловима града. Морали су да иду као стока средином коловоза, а не тротоарима. Све кафане су истакле натписе: “Србима, и Јеврејима и псила забрањен улаз”. Хрвати Роме уопште нису бројали, већ су само бележили број вагона у којима су Роми депортовани у Јасеновац. Сада поједине владике СПЦ прелазе преко тог страдања Срба, Јевреја и Рома од стране римокатолика, њихових папа и државе Ватикан.

Међународна комисија за истину о Јасеновцу која је заседала у Њујорку почетком деведесетих година (тада је још увек постојала Југославија) под председништвом америчког професора Бернарда Клајна из Њујорка је утврдила да су римокатолици Хрвати убили у Јасеновцу преко 700 000 Срба, 23 000 Јевреја (а не 33 000) и 80 000 Рома, а међу жртвама је било 110 000 деце испод 14 година старости (сада се помиње само 20 000 деце са Козаре, коју је пописао ДрогјлоЛукиц). У тој Комисији није билони Срба, ни Хрвата, нити било кога са територије Југославије, већ само струцњаци са свих пет континената. Садашњи “историчари” у Србији и поједине владике СПЦ не спомињу ове наводе Међународне комисије.

Ја лично сматрам да се никада не може утврдити тачан број жртава у Јановачким логорима. Хрвати су живе и везане мртве бацали у Саву и Уну. Воде Саве и Дунава су избацивали лешеве на обале, па су ти лешеве сахрањивани на локалним гробљима као НН особе. Ми не знамо колико су особа Хрвати закуцали за дрвеће да би лагано умирали у те-

шким мукама. Ми смо затекли у Јасеновцу много таквог дрвећа. Једно дрво се и сада може видети у Доњој Градини као “Топола Ужаса”. Не знамо ни колико је особа спаљено у тз. Паћилијевом крематоријуму, колико је њих скувано у казанима за прављење сапуна (ти казани се и сад могу видети у Доњој Градини), колико је жртва убијено и затрпано у насипима, колико је њих помрло од глади, временских непогода (били су заточени на отвореном простору, разних инфекција и инфестација итд. Ја сам лично посматрао лешеве које је Дунав носио из Јасеновца, и то данима и месецима, дању и ноћу. Дунав је тако избацио и гомилу лешева код Београда. И сада се код куле Небојше налази једна масовна гробница, која је сада зарасла у коров, О тој гробници је писао и владика Атанасије Јефтић, као и архитекта Пеђа Ристић. Ја никада не могу да заборавам леш једне жене коју је Дунав избацио на обалу, тамо где сам се ја играо са мојом малом сестром. Имала је на себи неки џемпер црвене боје. Сећам се да је и проток Саве код Београда био загушен лешевима из Јасеновца, Немци су морали минама да разбијају те нагомилане лешеве да би ослободили проток Саве. Смрад од тих распаднутих лешева се ширио преко целог Београда.

У току ископавања масовних гробница у Јасеновцу и у Доњој Градини видело се да се јаме разликују по садржају. У Јасеновац су довођени људи које су Хрвати предходно опљачкали у више од 1100 места у тадашњој НДА. Код тих људи више није било никаквих предмета. У Доњу Градину су довођени људи директно из места где у их покупили. Двођени су до ивице масовне гробнице, ту су их убијали и бацали у јаму са свим стварима које су носили с собом. У тим гробницама смо налазили и цуцле за млеко, шерпе, флашице за млеко итд. Било је и штака и других налаза.

Нико од Хрвата није хтео да учествује у раду те комисије судских антрополога. Само су Словенци и Срби били чланови Мене је за рад у Јасеновцу порипремао професор судске медицине свеучикишта у Загребу професор Анте Премеру. Он је као предратни комуниста био заточен у Јасеновцу, где је очима стручњака посматрао какве злочине чине римокатолици Хрвати. Њега приморавали да вади лешеве ртава из масовних гробница и да их спаљује, да би се умањио злочин. Када су борци коначно ушли у Јасеновачки логор, затекли су два вагона пепела од спаљених лешева. Тадашњи доживотни председник Југославије, Јосип Броз Тити никада није хтео да посети Јасеновац, иако је туда пролазио више пута. Комунистичка партија Хрватске никада није дозволила да се о жртвама Јасеновца говори.

Владике Српске Православне Цркве који се сада залажу за помирење са римокатолицима, који такође учествују у раду Комисије за признавање злочинца Степинца са светитеља римокатолика требало би да прочитају оно што је раније објавила СПЦ у својим гласилима. Могли би да прочитају и радове Предрага Драгића Кијука, Магнум Цримен римокатолицког свештеника Новака Виктора и других. На жалост, разни историчари у Србији се труде да изврћу цињенице. Такав је и директор Музеја геноцида у Београду Вељко Ђурић Мишина и слични. Такав је и владика славонски СПЦ јован Ђулибрк који сада умањују број јасеновачких страдалника. Сви они сада раде против настојања владе Србије и Републике Српске да се истина сада обелодани.

3. Полуистине и неистине Србољуба Живановића

Не могу да Србољубу Живановићу спорим знање, професионалност и допринос медицинским наукама јер сам школован у другој области. Мој однос према њему темељи се на убеђењу да готово свим својим тврдњама о темама у вези са Независном Државом Хрватском наноси велику штету историјској истини. Наведени интервјуи и друге форме управо то потврђују јер је у њима мноштво полуистина и неистина а истине готово да и нема. До овог закључка дошао сам пажљивим ишчитавањем Живановићевих тврдњи из области – историја српског народа и Српске православне цркве у 20. веку – којој сам посветио више од три деценије рада који је у разним формама доступан јавности.

Требало би прилично простора како би небројене Живановићеве тврдње које је изговарао у протекле три деценије појединачно побио. Сматрам да је за почетак било корисно читање поменутих извештаја са ископавања.

Остаје нејасно зашто се разне тврдње Србољуба Живановића, које су у директној вези са његовим учешћем у истраживањима 1964. године, које изговара протеклих две-три деценије по садржају дијаметрално разликују. Истовремено, лако их је побити и указати на ауторову превртљивост.

Пажљивим читањем закључка Извештаја о ископавањима у Доњој Градини лако су уочавају контрадикторности. Тако, на пример, на једном месту стоји: „*Vušotine su pokazale da je način sahranjivanja bio raz-*

ličit i da ima grobova sa spaljivanjem, kuvanjem itd.“ Десетак реченица даље је наведено: „Ми ни у једном случају нисмо нашли гробнице у којима су сахрањивани лешеви који су довођени, или пак гробове са сажолим лешевима. Сви знаци говоре да су жртве чије смо скелете проучавали биле убјане ту на лицу места и да су одмах падале у гробницу.“

Самоувереношћу и препотентношћу Србољуб Живановић, у ствари, маскира ригидни аматеризам који је очигледан у бројним приликама. Тако, на пример, воли да понавља следеће речи: „Налази Међународне комисије за истину о Јасеновцу су веома драгоцене, јер се темеље на чињеницама које су научно потврђене. На нама је да те чињенице прихватимо, да их користимо у својим радовима и наступима.“ Живановић, међутим, никада није навео једну чињеницу која потврђује поменуте речи.

Ово је право место да се мало позабавимо чињеницама и „чињеницама“! Уосталом, идемо редом:

Проблем чланства у Краљевском антрополошком институту: Живановић тврди да је 1963, значи годину дана пре одбране доктората, био изабран за члана Краљевског Антрополошког института. („Одговор проф. др Вељку Ђурићу Мишини“, *Борба за веру*, 4. мај 2017). Биће да се Живановић мало прерачунао у броју, то јест у години!

Разлози бежања из Југославије 1965. године: Србољуб Живановић је тврдио да је морао да побегне из Југославије због резултата истраживања у Јасеновцу. Постоје, међутим, и други разлози – реч је о незаконитим радњама његове супруге Софије Давидовић Живановић, археолога која је ископавања на локалитетима у Сремској Митровици из периода владавине Римског царства тим просторима напрасно прекинула и отишла из Југославије, о чему постоји довољно релевантне грађе у штампи и документацији Археолошког института тога времена.

Проблем објављивања интервјуа: Живановић је помињао да је непосредно после завршетка ископавања у Доњој Градини (крај септембра 1964) дао интервју Момчилу Моми Стефановићу, новинару дневника *Политика* али да он није објављен због оног што је он рекао о Јасеновцу. Мада је ту тврдњу тешко проверити, она се може довести у контекст сличне приче коју је испричао на седници Треће међународне конференције о Јасеновцу 30. децембра 2002. у Бањој Луци нагласивши да је 2001. године другом новинару истог дневника дао интервју о истој

теми (Јасеновцу) али да ни он није објављен („највероватније због цензуре или аутоцензуре“). Десетак минута касније на те речи реаговао је Милан Булајић наводећи да је интервју објављен у такозваном унутрашњем издању (не и у београдском) и специјалном издању које се штампа на енглеском језику! (*Трећа међународна конференција о Јасеновцу*, Зборник радова, Бања Лука, 2007, 134.)

Проблем вођења евиденције логораша: Сви они који познају систем нацистичких концентрационих логора знају да немачку педантерију која се огледала и у вођењу евиденције о логорашима. Иако постоји једно сведочење да су усташе у логору Циглани водили евиденцију заточеника, општепознато је да евидентирања у класичном смислу речи није било. То значи да је Живановићева тврдња да је готово сваки усташа записивао кога је и када убио апсурдна! (*Вести* – Франкфурт, 21. новембар 2012, Горана Глигоревих)

Проблем избора чланова екипе за ископавања у Јасеновцу: Живановић тврди да старије колеге из разних разлога, па и из страха, нису пристајале да буду део екипе истраживача. То напосто није истина јер су пре Живановића истраживали други који су имали и виша звања и искуства (Шерцел, Бућић). Посебна је прича да ли је Служба државне безбедности (СДБ) утицала на састав екипе имајући у виду њихову улогу у сложеним политичким пословима као што је ископавање на месту концентрационог логора.

О учесницима припремних радова: Екипама које су истраживале у Доњој Градини и Јасеновцу помагали су на специфичан начин и радници Државне безбедности из Босанске Дубице. Та чињеница је видљива у извештају истраживача др Алојза Шерцела: – „2. Da su se radovi odvijali bez smetnji i poteškoća, uveliko je zasluga druga prof. E. Prohića, koji je uz pomoć SB iz Bosanske Dubice organizirao čišćenje terena, obezbjedio radnu snagu te smještaj i stalno sudjelovao na bušenjima.“ – Алојз Шерцел, „Izvjestaj o bušenjima na Gradini“.

Састав екипе: Документација о ископавањима садржи конкретне податке о саставу екипе: Живановић, Бродарова и Погачник. Нејасно је зашто Живановић тврди да је у тој екипи био и археолог Здравко Марић, кустос Земаљског музеја у Сарајеву. Његовог имена, међутим, нема ни у једном извештају о истраживањима. Марић је, додуше, био нека врста контролора. Уосталом, у његовој биографији не помиње се ни

Јасеновац нити Доња Градина! Марић је, у ствари, био нека врста контролора који је пратио извесне фазе ископавања. Уосталом, у његовим биографијама нема помена да је учествовао у ископавањима у Јасеновцу и Доњој Градини.

Проблем времена ископавања: Сачувани записници недвосмислено казују о почетку и завршетку ископавања како у Јасеновцу и у Доњој Градини. С обзиром на то да је Живановић учествовао у састављању извештаја и потписао их, нејасно је зашто често говори да су истраживања трајала три месеца и у две године!

О финансијерима ископавања: тај је проблем у приличној мери разјашњен у тексту. У овом контексту требало би ипак са одређеном дозом резерве прихватити речи Здравка Марића који је тврдио да је босанскохерцеговачко Извршно веће обезбедило извештај део новца за ископавања на територији те републике, мада то може бити и тачно. Наиме, ондашњи систем финансирања указује да су Извршна већа Хрватске и Босне и Херцеговине обезбедила потребан новац и проследили га републичким борачким организација које су стриктно водиле рачуна о трошењу – Здравко Марић, *Зборник радова Друга међународна конференција Јасеновац систем хрватских усташких логора геноцида (1941–1945)*, Бања Лука, 2001, 148–153.

Проблем фотографисања и снимања филмском камером: Живановићеве тврдње да је новинарима било строго забрањено да присуствују ископавањима су без основа јер је у екипи било фоторепортера и сниматеља. Из више извора, па и из записника, видљиво је да су ископавање и поједини налази били фотографисани. То је најконкретније објаснио Здравко Марић: он је у свом обраћању на Другој међународној конференцији „Јасеновац систем хрватских усташких логора геноцида (1941–1945)“, одржаној од 8. до 10. маја 2000. године, евоцирао своје учешће у истраживањима у Доњој Градини истакавши неколико чињеница корисних за разумевање теме ове студије: новац за истраживање обезбедило је Извршно веће Босне и Херцеговине; предузеће „Сутјеска филм“ је изнајмило филмску екипу за месец дана снимања на терену Јасеновца и Доње Градине; („Сутјеска филм“ је касније измонтирала полчасовни филм али он није јавно приказиван нигде у Југославији!); Радио-телевизија Сарајево је ставило на располагање професионални магнетофон за снимање изјава некадашњих заточеника Јасеновца и родбине страдалих становника села Градине, геодети из Дубице учртали су

обрисе сваке познате гробнице, Алојз Шерцелј је водио дневник посла који је обавио и на основу његових записа да се закључити да су лоцирали 167 гробница; фотограф судске медицине Сејо Пролић снимио је тих дана око 600 фотографија али је само 25 сачувано а објавио их је Радомир Булатовић у својој књизи; сва теренска документација (документа, фотографије и филмови) која је током ископавања настала касније је била предата босанскохерцеговачкој борачкој организацији, републичким институцијама (Извршном већу, Заводу за заштиту споменика културе, Урбанистичком заводу и Архиву Босне и Херцеговине), али је временом највећим делом нетрагом нестала. – *Зборник радова Друга међународна конференција Јасеновац систем хрватских усташиких логора геноцида (1941–1945)*, Бања Лука, 2001, 148–153.

О броју гробница: Живановић је најчешће помињао да је у Доњој Градини комисија утврдила постојање око 200 гробница што извештаји Алојза Шерцелја стриктно не потврђују. Будући да никада није спроведено комплетно истраживање терена, може се претпоставити да је број гробница у Доњој Градини знатно већи.

О димензијама гробница: Живановић је био један од истраживача и аутора записника у којима су све димензије наведене у сантиметар. Стога чуди да је помињао различите димензије. Тако је, примера ради, навео да је гробница била дубока осам метара! (*Вечерње новости*, „Тито је сакрио истину о Јасеновцу“, 10. април 2016)

О броју скелета у истраженим гробницама: И кад је реч о проценама броја остатака жртава у једној гробници Живановић је недоследан. Најчешће је тврдио да се ради о 800 до 830 остатака људских лешева.

Процене броја жртава: Недоследност у понављању чињеница без покрића уочљива је када се упореде Живановићеве тврдње у разним интервјуима и саопштењима на различитим скуповима.

Процене броја страдале деце: у саопштењу поднетом на Петој конференцији о Јасеновцу тврдио је да је убијено 110.000 деце старости до 14 година (*Зборник радова*, стр. 17–24).

Процене броја страдалника који су живи закопани: у извешта-

јима са истраживања у неколико случајева помиње се паљење и кување људских тела. Живановић је више пута тврдио да је реч о 20% укупних жртава. То значи, да ако прихватимо број од 700.000 јасеновачких жртава, онда је њих више од 140.000 страдалника било живо закопано! (*Вечерње новости*, „Тито је сакрио истину о Јасеновцу“, 10. април 2016.)

Процене броја преживелих логораша: Живановићева тврдња о томе да је логор преживело више од 1.000 заточеника нема никакво покриће. Осим ако је сматрао да је број заточеника (1.060–1.100) који су у Јасеновцу осванули 22. априла 1945. године, а то су помињали некадашњи заточеници, био, у ствари, број преживелих после пробоја тога дана. Зна се, међутим, опет из сведочења заточеника, да је тек око стотину заточеника преживело – Dejan Motl, Đorđe Mihovilović, *Zaboravljeni – knjiga o poslednjim jasenovačkim logorašima*, Javna ustanova Spomen područje Donja Gradina, Donja Gradina 2015.

Проблем лешева који су плутали Савом до Београда: Живановић је на Четвртој конференцији о Јасеновцу (Бања Лука, 30–31. мај 2007) говорио како је као десетогодишњи дечак у Смедереву недељама посматрао на стотине лешева који су плутали Дунавом. Последњих десетак година није помињао Смедерево већ је говорио да је то гледао у Београду! А подсећајући се тих догађаја изјавио је у интервјуу и следеће: „У једном периоду је проток реке Саве код Београда био толико загушен лешевима да су Немци морали минама да разбијају нагомилане лешева, а смрад од распаднутих лешева се ширио целим Београдом. Ја се тога добро сећам.“ (С. Живановић, „Еп. Славонски Јован Ћулибрк стално умањује број жртава у Јасеновцу“, *Борба за веру*, 15. септембар 2019)

Проблем кувања лешева и прављења сапуна: прављење сапуна први је јавно поменуо историчар Радомир Булатовић у књиги *Konceptacioni logor Jasenovac* (Сарајево, 1991) представљајући то као непобитну чињеницу не наводећи никакав извор.

Живановић је био конкретан: „Такође се сећам да је Црвени Крст Србије делио сапун направљен од скуваних лешева, јер су Хрвати кували лешева Срба да би правили сапун. Казани за кување лешева Срба и и сада се могу видети у Доњој Градини. Када су жене сазнале да је тај сапун направљен од љсдке масти, нико више није хтео да узима тај сапун.“ (Академик С. Живановић, „Еп. Славонски Јован Ћулибрк стално умањује број жртава у Јасеновцу“, *Борба за веру*, 15. септембар 2019.)

Тврдње о кувању лешева Живановић често понавља и надограђује све до монструозне констатације да су сапуни настали кувањем де-

чијих тела у знатним количинама доспели у Србију где су их користиле домаћице. (Видети, на пример, интернет портале „Борба за веру“ и „Јадовно 1941“ на којима је објављено десетине текстова и интервјуа са поменутиим тврдњама)

Проблем извештавања надлежних о резултатима ископавања: Живановић тврди да је екипа усмено извештавала надређене инстанце. У извештајима са истраживања нема помена да су било када усмено реферисали припадницима било ког нивоа власти.

Проблем оригиналности, аутентичности и веродостојности извештаја о истраживањима: С обзиром на то да су разјашњене све фазе процеса – од идеје до достављања извештаја – тешко је прихватити Живановићеве тврдње изречене на Другој конференцији, а које касније више није помињао: „Потпун извјештај о нашим истраживањима никада није написан због тога што су истраживања логора требала да буду настављена чим се поправе временски услови и кад смо требали имати више времена у прољеће 1965. године. Два извјештаја у облику дневничких записа су предата савезима бораца БиХ и Хрватске. Власт је спријечила објављивање ових извјештаја односно других информација о раду тима и све је држано у тајности до распада бивше Југославије, мада је и тада било тешко ући у траг тим извјештајима. Они који су успјели да дођу до њих су утрошили много мјесеци да би дошли до њих како би евентуално били објављени. Политички утицаји и последице: југословенске власти нису биле срећне због ископавања хрватских концентрационих логора и губилишта за Србе, Јевреје и Цигане, као и остале противнике од Нијемаца основане Независне Државе Хрватске, укључујући Хрвате. Било је страха од грађанских немира кад се резултати ископавања буду објављени. Хрвати су убили више од 730.000 Срба, 30.000 Јевреја и скоро све Цигане из БиХ и Хрватске...“ – *Зборник радова Друга међународна конференција Јасеновац систем хрватских усташких логора геноцида (1941–1945)*, Бања Лука, 2001, 153–158.

Проблем архивирања записника са ископавања: Србољуб Живановић тврди да је своју копију записника однео у Лондон. „Када сам помислио да је деведесетих година дошло време да се вратим у Београд, предао сам је Архиву Града. Предао сам и још нешто, записник са седнице Светог архијерејског синода СПЦ из 1942. године који је посвећен Јасеновцу, а који је тајним каналима завршио у Лондону 1943.“ (*Вечерње новости*, „Тито је сакрио истину о Јасеновцу“, 10. април 2016.)

Када Живановић тврди да је имао своје примерке записника то

значи да су били истоветни са првим примерком (који су потписали сви чланови екипе за ископавање) који је предат налогодавцу истраживања, то јест хрватској или босанскохерцеговачкој борачкој организацији. Примерак извештаја о ископавањима у Јасеновцу који је он имао и предао Историјском архиву Београда има само потпис Живановића али не и друга два члана екипе, Погачников и Бродарева. Примерак истог извештаја који је предат хрватској борачкој организацији и чува се у Хрватском државном архиву уопште није потписан што наводи на закључак да је оригинални записник из те организације предат другој, вишој инстанци у Загребу.

Што се тиче Живановићеве тврдње о некаквом записнику са седнице Синода Српске православне цркве у коме је главна тема Јасеновац највероватније је реч о трећем меморандуму Синода Српске православне цркве који је 15. јануара 1942. предат немачком војноуправном команданту Србије, који је преко Лондона доспео у Америку и тамо га је епископ америчко-канадски Дионисије објавио – Вељко Ђурић Мишина, *Меморандуми Светог Архијерејског Синода Српске православне цркве 1941–1942. године војноуправним командантима Србије*, Београд 2020.

4. Закључак

Једно од најсложенијих питања из историје хрватско-српских односа представља период постојања Независне Државе Хрватске и збивања у систему концентрационих логора Јасеновац јер ће последице злочина почињених тих година (као и други део хрватске политике о национално чистој држави који је окончан у рату од марта 1991. до августа 1995. године, на посебан начин бити актуелне и наредним генерацијама – код Срба знатно више, а код Хрвата ће све више тонати у мрак историје.

Проблем Јасеновца постао је комплекснији када су се у његово истраживање почели да укључују заљубљеници у прошлост, полуобразовани и примитивни ентузијастички свезналици. Проблеми се продубљују када су се у њих умешали образовани професионалци који су својевремено, пре више од пет деценија, имали удела у каквом-таквом доприносу у археолошким истраживањима. Такав је случај са доктором медицинских наука Србољубом Живановићем, једним од учесника истраживања обављеног 1964. године у склопу припреме терена некадашњег концентрационог логора Циглана и стратишта и гробишта у Доњој Градини

ради постављања монументалног споменика.

С обзиром на то да је сачувана и истраживачима доступна документација из тих година, није лако остати равнодушан према тврдњама које већ две деценије Живановић, иначе данас једини живи учесник тог вишегодишњег посла, износи у јавности у разним формама јер оне, на просто, обилују полуистинама и манипулацијама бројевима и тврдњама. „Накнадна памет“ и квазичињенички приступ Живановића тој проблематици већ је нанео поприличну штету у области која би требало да допринесе обликовању националне свести о прошлости што је, свакако, првенствено у домену историјске науке, а никако (злонамерних) аматера.

Садржај

Предговор.....	5
I ДЕО - ИЛУСТРАЦИЈЕ	19
II ДЕО - ИЗВЕШТАЈИ О ИЗВЕШТАВАЊУ	53
Прилог 1 - Извештај архитекте Богдана Богдановића о будућем споменику у Јасеновцу.....	55
Прилог 2 - Извештај проф. др Миодрага А. Бућића о експертизи на гробишту у Доњој Градини.....	62
Прилог 3 - Извештај о експертизи проф. др Миодрага А. Бућића и др Халила Прокића на гробишту у Доњој Градини.....	67
Прилог 4 - Извештај др Алојза Шерцеља о бушењима на гробишту у Доњој Градини.....	73
Прилог 5 - Извештај Виде Бродар, Антона Погачника и др Србољуба Живановића о ископавању у Доњој Градини.....	83
Прилог 6 - Извештај Виде Бродар, Антона Погачника и др Србољуба Живановића о ископавању у Јасеновцу.....	108
III ДЕО - СТУДИЈА СЛУЧАЈА	131
1. Истине и „истине“ Србољуба Живановића.....	133
2. Србољуб Живановић против Музеја жртава геноцида.....	150
3. Полуистине и неистине Србољуба Живановића.....	185
4. Закључак.....	192

Издање аутора

Редактура

Петар Б. Поповић

Лектура и коректура

Драгана Јовановић

Графичко решење

Здравко Мирчета

Припрема и штампа

Графопринт, Горњи Милановац

Тираж

200

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.819.5(497.13+497.15)''1941/1945''(093.2)

930.1:001.98(497.11)''19/20''

902.2 (497.13 Јасеновац)''1964''(049.2)

ЂУРИЋ Мишина, Вељко, 1953-

Ископавања у Јасеновцу 1964. године : студија случаја сведочења др Србољуба Живановића / Вељко Ђурић Мишина. - Београд : В. Ђурић, 2021 (Горњи Милановац : Графопринт). - 194 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 200. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-905731-7-2

а) Јасеновац (концентрациони логор) -- Историјска грађа б) Историографија -- Србија -- 20в-21в в) Историја -- Злоупотреба -- 20в-21в г) Јасеновац -- Археолошка истраживања -- 1964

COBISS.SR-ID 29425417